

maltepe üniversitesi
i s t a n b u l www.maltepe.edu.tr

maltepe university
i s t a n b u l www.maltepe.edu.tr

E-ISSN 2149-634X

İLETİŞİM FAKÜLTESİ DERGİSİ

**CİLT 9
SAYI 2
GÜZ 2022**

**MALTEPE ÜNİVERSİTESİ İLETİŞİM FAKÜLTESİ
ULUSAL HAKEMLİ DERGİSİ**

Sahibi Maltepe Üniversitesi
İletişim Fakültesi adına sahibi
Dekan Prof. Dr. Filiz OTAY DEMİR

Kapak ve Logo Tasarımı Ertürk BULUÇ

Editör Kurulu Başkanı Prof. Dr. Recep TAYFUN

Teknik Destek Öğr. Gör. Engin TİRE

Editör Kurulu Prof.Dr. Fusun ALVER (Türk-Alman Ü.)
Prof.Dr. Ümit ATABEK (Yaşar Ü.)
Prof.Dr.Filiz BALTA PELTEKOĞLU (Marmara Ü.)
Prof.Dr. Gül BATUŞ (Maltepe Ü.)
Prof. Dr. Nazife GÜNGÖR (Üsküdar Ü.)
Prof.Dr. Arzu KİHTİR (İstanbul Ü.)
Prof.Dr.Nilüfer TİMİSİ NALÇAOĞLU (İstanbul Ü.)

Yazışma Adresi Maltepe Üniversitesi
İletişim Fakültesi
Marmara Eğitim Köyü
34857 Maltepe/İstanbul

Editör Dr. Öğr. Üyesi F. Nesrin YARAR AKSOY

E-Posta iletisimdergisi@maltepe.edu.tr

Editör Yardımcısı Öğr. Gör. Elif TAŞDEMİR ŞANLI

Web Adresi http://dergipark.gov.tr/iled

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL (Sakarya Üni.)
Prof. Dr. Fatoş ADILOĞLU (Doğu Akdeniz Üniv.)
Prof. Dr. Hasan AKBULUT (İstanbul Üniv.)
Prof. Dr. Zakir AVŞAR (HBV Üni.)
Prof. Dr. Aysel AZİZ (Yeni Yüzyıl Üniv.)
Prof. Dr. Ayhan BİBER (Arel Üniv.)
Prof. Dr. Mutlu BİNARK (Hacettepe Üniv.)
Prof. Dr. Özden CANKAYA (İstanbul Aydın Üniv.)
Prof. Dr. Melda CİNMAN (Marmara Üniv.)
Prof. Dr. Mete ÇAMDERELİ (İstanbul Ticaret Üniv.)
Prof. Dr. Dilruba ÇATALBAŞ ÜRPER (Galatasaray Üniv.)
Prof. Dr. Peyami ÇELİKCAN (İstinye Üniv.)
Prof. Dr. Muharrem ÇETİN (Kastamonu Üniv.)
Prof. Dr. Yalçın DEMİR (Anadolu Üniv.)
Prof. Dr. Cenk DEMİRKIRAN (İzmir Kâtip Çelebi Üniv.)
Prof. Dr. Çiler DURSUN (Ankara Üniv.)
Prof. Dr. Selva ERSÖZ KARAKULAKOĞLU (Maltepe Üniv.)
Prof. Dr. Gülcan IŞIK (HBV Üni.)
Prof. Dr. Süleyman İRVAN (Üsküdar Üniv.)
Prof. Dr. Özlem OĞUZHAN (Medeniyet Üniv.)
Prof. Dr. Özlen ÖZGEN (Atılım Üni.)
Prof. Dr. Defne ÖZONUR (Yeditepe Üniv.)

Prof. Dr. Cem PEKMAN (Kocaeli Üniv.)
Prof. Dr. Nurdoğan RİGEL (İstanbul Üniv.)
Prof. Dr. Ahmet TOLUNGÜÇ (Başkent Üniv.)
Prof. Dr. Gürdal ÜLGER (Maltepe Üniv.)
Prof. Dr. Osman ÜRPER (Marmara Üniv.)
Prof. Dr. Sacide VURAL (Gelişim Üniv.)
Prof. Dr. C. Oktay YALIN (Maltepe Üniv.)
Prof. Dr. Deniz YENGİN (Çanakkale 18 Mart Üniv.)
Doç. Dr. Hakan AYTEKİN (Maltepe Üniv.)
Doç. Dr. G. Aygül ERNEK ALAN (Maltepe Üniv.)
Doç. Dr. Nazan HAYDARI PAKKAN (Bilgi Üniv.)
Doç. Dr. Samet KAVOĞLU (Marmara Üniv.)
Doç. Dr. Hikmet TOSYALI (Maltepe Üniv.)
Doç. Dr. Şenay YAVUZ (Maltepe Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen CIVAŞ (Maltepe Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Gülçin ÇAKICI ÖZTÜRK (Maltepe Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Ezgi EYÜBOĞLU (Maltepe Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi A. Nil KİREÇCİ (Maltepe Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Elif SUNGUR (Maltepe Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Aslı TOSUNER (Maltepe Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Erman YÜCE (Maltepe Üniv.)

İÇİNDEKİLER CONTENTS

MAKALELER ARTICLES

Sedat CERECİ	Postmodernden Hipermoderne Medyanın Evrimi <i>Evolution of Media From Postmodern to Hypermodern</i>	160-178
Çağla COŞAR	Sosyal Medya Kullanım Pratiklerinin Bourdieu'cu Perspektiften İncelenmesi: YouTube Örneği <i>An Analysis of Social Media Usage Practices From Bourdieu's Perspectives: The Example of YouTube</i>	179-201
Ulviye KILIÇ KARAKELLE	Kuçuradi'nin Düşüncesinde "Hoşgörü" Kavramının Neliği ve Hoşgörüye Sınır Çizmenin Önemi <i>The Essence of the Concept of "Tolerance" in Kuçuradi's Thought and the Importance of Limiting Tolerance</i>	202-216
Arda KAYA	Belleği Geçmiş ve Bugünden Kurgulamak: "Ay ve 66 Soru" ile "Annelerimiz" Filmlerinde Hafızanın İnşası <i>Constructing Memory from the Past and Present: The Construction of Memory in the Movies "Moon, 66 Questions" and "Our Mothers"</i>	217-238
KİTAP İNCELEMESİ <i>BOOK REVIEW</i>		
Hayriye TİMUR	Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş <i>Social Media: A Critical Introduction</i>	239-244

Postmodernden Hipermoderne Medyanın Evrimi

Prof. Dr. Sedat CERECİ

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

İletişim Fakültesi

Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü

scereci@mku.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3762-6483

Özet

Bu çalışmada, ilk insanlardan bu yana medyanın geçirdiği evrim ele alınarak, gelenekselden moderne, modernden postmodern ve hipermoderne geçiş süreçlerinden medyanın karakteri değerlendirilmektedir. Geleneksel çağlardan modern çağlara ve daha ötesine, dünyanın fiziksel yapısından fizikötesi yapısına, değerlerden yaklaşımlara kadar her şey değişmiş; medya denilen araçlar da akıllara sığmayan dönüşümler yaşamıştır. 20. Yüzyıl, birçok küresel dönüşümüyle, “modern” dönem teorilerinin meşrulaştırılması ve tamamen yeni bir küresel evrede insanların postmodernitede yaşayıp yaşamadığı konusunda tartışma başlatmıştır. Bu çalışma, bir yandan halen seçik tanımları yapılamayan modernite, postmodernite ve hipermodernite kavramlarına açıklık getirmeye çalışırken, bir yandan da yaklaşık 200 yıllık süreç içinde yaşanan teknik gelişmeleri ve medyanın evrimini ele almaktadır. Çalışmada kavramsal açıklamalardan ve kuramsal yapıdan yola çıkılarak, yeni medya uygulamalarındaki sorunlara varıncaya kadar medyanın değişik dönemlerde nasıl evrimleştiği değerlendirilmektedir. Her modern dönüşümde, yeni sorunların da ortaya çıktığı vurgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Medya, geleneksel, postmodern, hipermodern, evrim.

•••••

Makale geliş tarihi: 07.07.2022 • Makale kabul tarihi: 27.12.2022

Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi • © 2022 • 9 (2) • güz: 160-178

Evolution of Media From Postmodern to Hypermodern

Prof. Dr. Sedat CERECİ

Hatay Mustafa Kemal University

Faculty of Communication

Department of Radio, Television and Cinema

scerçi@mku.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3762-6483

Abstract

In this study, the evolution of the media since the first humans is discussed, and the character of the media is evaluated in the transition processes from traditional to modern, from modern to postmodern and hypermodern. From traditional times to modern times and beyond, from the physical structure of the world to its metaphysical structure, from values to approaches, everything has changed; the tools called media have also experienced unimaginable transformations. The 20th century, with its many global transformations, has started a debate about the legitimation of the theories of the "modern" period and whether people live in postmodernity in a completely new global phase. This study, on the one hand, tries to clarify the concepts of modernity, postmodernity and hypermodernity, which still cannot be defined clearly, on the other hand, it deals with the technical developments and the evolution of the media over the course of nearly 200 years. The study, starting from conceptual explanations and theoretical structure, evaluates how the media has evolved in different periods, up to the problems in new media practices. It is emphasized that with every modern transformation, new problems arise.

Keywords: Media, traditional, postmodern, hypermodern, evolution.

•••••

Submission date: 07.07.2022 • Acceptance date: 27.12.2022

Maltepe University Faculty of Communication Journal • © 2022 • 9 (2) • fall: 160-178

Giriş

Bir yandan kırsal yaşamın Sanayi Devrimi'yle birlikte kentsel alanlarda yoğunlaşması, özgürlük arayışlarının artışı ve hukukun yeniden düzenlenmesi ve elektromanyetik dalgaların keşfi, telsizin icadı gibi gelişmeler, geleneksel bir çağın bitimini ve yeni bir çağın başlangıcını haber vermektedir. Postmodernizm Fransa'da başlamış ve üç Fransızdan, Jean Francois Lyotard ("Postmodern Bilgi", 1979), Michel Foucault ("Bilginin Arkeolojisi", 1969) ve Jacques Derrida'dan ("Grammatoloji", 1968) önemli ölçüde etkilenmiştir (Budde, 2019: 198). Pek çok akım gibi, postmodern hareketin ilk etkileri de edebiyat alanında görülmeye başlanmıştır.

Geleneksel çağın zorlu ve baskıcı koşullarından bunalan insanlar, düşüncelerinden beden görünümüne kadar tüm dünyayı değiştirme ihtiyacı hissetmişler ve modern çağı, ardından da onunla da yetinmeyerek postmodern ve hipermodern çağları yaratmışlardır (Dimitriou, 2019: 89). Her dönemde yaşamın değişik unsurları yenilenmiş, Bu kapsamda pek çok metafizik değer ve davranışsal yaklaşım da yeni formlar kazanmıştır.

İnsanlık artık, "hipermodern çağ" olarak da adlandırılan, sürekli artan karmaşıklık ve küreselleşmeye bağlı olarak yaşamın her alanında istikrarsızlık, iç gerilimler, türbülans ve öngörülemezlikten söz edilen değişen bir dünyada yaşamaktadır. Kaos, güvensizlik, korku ve teslimiyet sadece gezegenindeki birçok savaş bölgesinde hüküm sürmekle kalmamış, aynı zamanda dünya piyasasının, borsanın, siyasetin ve bilgisayar dünyasının da karakteristikleri olmuştur (Kostakeva, 2006: 204). Bu nedenle felsefe ve sanatta dünyanın geleceğine dair apokaliptik duyguların uyanmış olması doğal karşılanmaktadır.

Geleneksel çağlardan Neolitik Devrim'e, Teknoloji Çağın'dan Postmodern Çağ'a hızlı geçişler olmuş; ancak tarihin gelişiminde kimler başrol oynamış, kimler kazanmış kimler kaybetmiş fazla sorgulanmamıştır. Tarihin yalnızca kaydedilmesi, ancak sorgulanmaması tarihsel hatalardan biridir ve hipermodern çağdaki pek çok sorunun kökenini oluşturmaktadır. Bu çalışma, bir yandan tarihsel süreçleri, aktörleri, kazananları ve kaybedenleri açısından ele alırken; bir yandan da postmodern kuramcılarının görüşleri temelinde değerlendirmektedir.

Fransız filozof Jean Baudrillard'a göre, postmodern çağın sanatı, şeylerin kendi benliklerinin yanılsaması olarak hareket ettiği dünyanın topyekûn bir simülasyonu olarak görünmektedir. İnsanlar bir yanılsama ve bir gerçek arasında gidip gelmektedir (Ajvazi, 2021: 68). Postmodernizm kavramı, genellikle sanat ve mimarlık tarihindeki önemli bağlantıları ortaya koymaktadır.

Rönesans'tan Barok'a ve Barok'tan Klasisizm'e geçiş çeşitli aşamalarla olurken, modernite çağı için de kronolojik olarak kesin ve keskin tarihler vermek olası değildir. Londra

Kristal Sarayı'nın inşası Paxton mimarlık tarihinde yeni bir sayfadır ve hafifliği ile öne çıkan yapı bir gerilim ve kırılmalı izlenimi vererek sanat tarihinde bir başlangıcı işaret etmektedir (Barz, 2011: 7). Bu inşaat mühendisliği için yeni bir dönem demektir.

Bireyin çağdaş toplumdaki durumu sorunu, bir süredir sosyal bilim tartışmalarında yeniden canlanmaktadır. Daha eski eleştirel teorinin aksine, toplumsal ilişkilerin bireylerin iradesi ve bilinci üzerindeki artan üstünlüğü sorununun yanı sıra, geç kapitalist koşullar altında öznenin ilerleyici bir yıkımına ilişkin sorunu da ele alınmaktadır. Sosyalleşme ve "bu arada bireyselliğin belirgin bir şekilde bozulması" gibi, sosyal dünyanın uzun süredir istikrara kavuştuğu eski kimliklerin düşüşte olduğu, yeni kimliklere yol açtığı ve modern bireyi birleşik bir özne olarak parçaladığı tezi de tartışılmaktadır (Scherr, 2000: 194). Toplumsal gerçeğin süreç karakterini vurgulayan ve postmodern yaşam biçimlerinin heterojenliği ve çeşitliliğinin gözlemlenmesini araçların gerekliliği de değişimin yolunu açmaktadır.

Postmodern süreçte bireylerin olduğu kadar ulus devletlerin de "egemenliğini" ve "özerkliğini" tehdit eden "uluslararası bağlantılı çıkar ağlarının" artan egemenliğine ilişkin artan bir korku vardır. Ağlar yıkıcı bir etkiye sahip olmamakla birlikte, yeni bağımlılıkları ve fırsatçı davranışları teşvik etmektedir. Epistemik model Net'in büyümesi altında insanlar kendi içlerine kapanmakta, kendi çevrelerine sınırlar çizmektedir (Pause, 2011: 15). Dijital ağlar bir anlamda insanları dışı kapalı dijital dünyalara hapsedmiştir.

Modernliğin Niteliği

Bilimsel evrenselcilik ve kültürel gelişme bilimsel rasyonalitenin temel yasalarını oluşturmuş, insanlar tarafından gerçekleştirilebilecek evrensel geçerlilik yasaları ve bilim dizgesel biçimde tüm dünyaya yayılmıştır (Orser, 2013: 37). Yalnızca bilimsel çalışmalar değil, zamanın koşulları gereği değişen ekonomik durumlar, yeni teknikler de modernitenin yolunu açmış, var olan durumu değiştirmiştir (Sombart, 1902: 494). Her çağda, koşullar gereği yenilenen her şey modernlik olarak algılanmıştır.

Modern, yeni olana verilen sıfattır. Her yeni moderndir ve eskidikçe demode olur (Wu et al., 2021: 8). Her çağ kendi modernini üretmiştir. 17. Yüzyılda başlayan modern medya çalışmaları, 20 yüzyılda teknolojinin gelişimiyle daha da yenilenmiş, 21. Yüzyıldan itibaren yüksek iletişim teknolojisiyle en modern haine ulaşmıştır. Postmodern çağ olarak nitelenen yeni medya çağı, ulaşılmış en modern çağ olarak da bilinmektedir (Radu, 2020: 93). Yeni medya, etkileyici modern araçlar olarak sayısız olanak ve yanı sıra çok sayıda sorunla insanların yaşamına girmiştir.

Modernliğin temel yaklaşımı, eskiyi yeniden ayırmaktır. Daha eski ve daha yeni, tarih içinde deneyimlenen tarihsel bir “a prioridir”. Orta Çağ'dan kaynaklanan ayırım "antiquus" ve "modernus" kavramları, modern ve modern arasındakinden çok daha eskidir. Geçmiş, şimdi ve gelecek aralarında bir bağlar sürekliliğe bağlı, korumaya, ilerlemeye veya sürece yönelik olarak ortaya çıkmaktadır (Schug, 2010:311). Modernlik ve postmodernlik söz konusu olduğunda, “tüm özne temsillerinin yapıbozumundan”, “yaşam tarzının yıkılmasından” veya “kendini kaybetmekten” de söz edilmektedir. Geleneksellikten modernliğe, modernlikten postmodernliğe geçiş bir anlamda köklü değişimlere işaret etmektedir (Bertele, 2000: 10). Postmodernizmin modernite sonrası yeni bir dönem değil, “farklı göstergeler altında bir dönüşüm” olduğu da söylenmektedir.

Modern dönüşümle birlikte genel olarak gelenek olarak ifade edilen üst-anlatı, yeni bilgi ve iletişim teknolojileri tarafından yok edildiği, insanların kendilerini kendi gelenekleri aracılığıyla tanımlamalarını sağlayan kültürel bağ güçlerinin kaybının söz konusu olduğu savunulmaktadır. Adorno'ya göre modernlik, var olanın üzerine eklenenle ilgilidir. Modernlik de postmodernlik de daha önce var olandan, gelenekten bağımsız ortaya çıkmamaktadır (Kögler, 2014: 50). Eski olanın üzerine konulan her şey modern olanı yaratmaktadır.

Modernite ve modernlik kavramları sürekli tartışılırken, olumlu ve olumsuz görüşler de çatışmaktadır. Bir yandan modernliğin sağladığı olanaklardan söz edilirken, Martin Heidegger modernliği, “batının çöküşü” olarak tanımlamaktadır (Hiroshi, 2018: 26). Karl Marx da modernliği, yabancılaşmanın başlangıcı olarak tanımlamaktadır (Hannings, 2012: 163). Köklü bir değişim olarak modernlik, eski saygın durum ve davranışların daha değersiz olanlarıyla değişimi olarak algılanmaktadır.

Postmodernizm'in Yükselişi

Tanımı tam olarak yapılamayan postmodernizm, bir başka tanımsız kavram olan ve bir döneme adını veren modernizm üzerine kurulmuş, sanatçıların kendi aralarında tartışma konusu yaptıkları bir sorundur (Welsch, 1990: 26). Slavoj Žižek, Jordan Peterson ve Yuval Noah Harari gibi popüler kültür eleştirmenlerinin düşüncelerinde de olduğu gibi, özellikle günlük hayatın artan dijitalleşmesi, kişinin kendi hayatını bir hikaye olarak hazırlaması ve kişiselleştirilmiş propagandanın verimli kullanılması için olanaklar sunması, postmodernizmin temsillerinden biri olarak kabul edilmektedir (Boehm, 2020: 114). Dijitalleşme ve özellikle yeni medya, postmodern dönemin başlıca göstergelerinden biri sayılmaktadır.

Yaklaşık 12.000 yıl önce başladığına inanılan ve Son Buzul Çağı'nın sonu ve mevcut jeolojik dönemin başlangıcı olan Holosen ile aynı zamana denk gelen Neolitik Devrim, insanlık tarihinde yaşanan, yemek yeme geleneğini ve pek çok davranışı sonsuza dek değiştiren çok önemli bir dönemeç olarak, modern toplumların yolunu açmıştır (Blakemore, 2019). İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana, Fredric Jameson'a göre "postmodernizm" terimi ile çok iyi tanımlanabilecek bir toplumsal değişimin olduğu inkâr edilememektedir. Postmodern çağın tam olarak nasıl anlaşılması gerektiğini ve onun etkisinin ya da özellikle edebiyattaki uygulamasının nasıl fark edilir olduğunu açıklığa kavuşturmayı amaçlayan tartışmalar yoğunlaşmaktadır (Blochinger, 2013: 185). Aslında sorun yalnızca edebiyattaki algılar değil, tüm yaşamı kapsayan düşünsel ve fiziksel bir sorundur.

Bazı görüşlere göre bir takım kişiler zamandaki noktayı geleneksel sosyolojik analiz yöntemleriyle incelemiş ve tanımlamıştır. Araştırma nesnesi postmodernken, bilimsel yaklaşım klasiktir. Tersine, "post-modern teori", post-modern anlamda -araştırmanın amacı ne olursa olsun- bilimsel görüşü değiştirmek ister. Yani burada yaklaşım yeni, konu gelenekseldir (Kapitel, 2003: 116). Her yeni olanın modern olduğu gibi, postmodern de hipermodern de yeni olanlardır; ancak tüm yeniler de eskiler üzerine kurulmakta, geleneksel olanlardan yararlanmaktadır. Yeni medya da, geleneksel gazetecilik gibi, geleneksel medyanın ilke ve tekniklerinden yararlanarak yayın yapmaktadır.

Hans Ulrich Gumbrecht'in tanıladığı gibi, şimdiki zaman "eşzamanlılıkların genişleyen bir boyutu haline gelmiştir. Bu tanı öncelikle, şimdikiyi geçmiş ve gelecek arasında gelip geçici bir an olarak görmeyen, geçmişin tüm bilgisini ve geleceğin ileriye dönük öngörüsünü onun içinde bütünleştiren hakim zaman anlayışıyla ilgili olarak değerlendirilmektedir (Gunst, 2012: 216). Zaman kavramı ve uygulamaları ilk insanlardan bu yana tartışılmakla birlikte, zaman hep bir öncekinin üzerinde gerçekleşmekte ve her yeni zaman ve içeriği geçmişe dayanmaktadır.

20. yüzyılın ikinci yarısı, çeşitli tarihlere ve tanımlanmış modernizmi takip eden postmodernizm çağı olarak adlandırılır (Strasser, 2022: 44). Siyasi, kültürel ve sosyal alanlardaki şiddetli gelişmelerin hızlı ardışıklığı ve karşılıklı ilişkisi ile karakterizedir. Bu gelişmelerin iki yönlü bir temel eğilimi takip ettiği görülmektedir (Karaduman, 2010: 2896). Bir yandan, yüzyılın ilk yarısının, özellikle 1930'ların daha kolektif toplumsal yönelimleriyle karşılaştırıldığında, dünya görüşünün net bir bireyselleşmesi ve benlik ve dünya görüşlerinin göreliliği ve taraflılığı konusunda artan bir farkındalık gözlemlenebilir. Öte yandan, modern çağda zaten başlamış olan geleneksel toplum ve kültür fikirlerinin yerini alması, hem yaşam referanslarının giderek anonimleştirilmesinin yabancılaştırıcı anlamında hem de çoğu zaman

travmatik olarak deneyimlenen kayıp anlamında hızlandırılmış bir hızla gerçekleşmektedir. Değerlerin ve kimlik kalıplarının yanı sıra çoğulcu, giderek ekolojik yönelimli düşünme ve sanatsal yaratım biçimlerine dayanan yeni, alternatif yaşam ve topluluk biçimlerinin tasarımının özgürleştirici anlamında değiştiği görülmektedir. Bu geçişin çeşitliliğine uygun olarak, yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan Amerikan edebiyatı, geleneksel gerçekçi temsil biçimlerinden radikal deneylere ve pragmatik bir dönüşten sömürge sonrası yaşam durumlarına kadar uzanmaktadır. Bir yandan elektronik çağın olumlu ve olumsuz etkilerini yansıtırken, diğer yandan çok kültürlü bir toplumda hiyerarşik olmayan bir birlikte yaşama olanakları yaratmaktadır (Zapf, 2010: 327). Sözü edilen zamanın, fiziksel yapıdan düşünsel anlayışlara kadar köklü bir bütünsel değişim yaşadığı söylenebilmektedir.

Genç kuşak yazarların paradigmaları, postmodernizmin en parlak dönemindekilerden önemli ölçüde farklıdır. Tarihsel romanlar alanında postmodern fikirlerin edebi olarak somutlaşmasına ilişkin tartışmalar sona ermiştir; postmodern edebiyatı kararlı bir şekilde şekillendiren yazarlar bile, konunun (yeniden) inşasında ifade edilen yeni eserlerde farklı öncelikler belirlemişlerdir. Postmodernizmden artık, birbirini takip eden çağlar olarak düşünülen bir modernitenin sona ermesinden sonraki zaman olarak konuşmamak gerektiği düşüncesi egemen olmuştur (Schilling, 2012: 293). Postmodernizm, öncesinden ve sonrasında bağımsız, kendine özgü bir süreçtir.

Çağ değişmiştir. Sosyal sektördeki farklı eğitim ve nitelik biçimlerine bakıldığında, farklı teklif ve müdahale biçimlerinin yaygınlaşması görünür hale gelmiştir. Postmodern sosyal hizmet, sosyal hizmetin postmodern bir meslek olarak değerlendirilebileceğini varsayan sosyal hizmette teorik bir bakış açısıdır ve sosyal hizmet mesleği, diğer şeylerin yanı sıra, toplumun modernleşmesinden kaynaklanan ve dolayısıyla toplumun modern ilkelere göre gelişmesi nedeniyle ortaya çıkan sorunlara tepki verdiği için postmodernidir (Kleve, 2005: 39). Kendi içinde bile ateşli biçimde tartışılan postmodernizm, kendine kadar geçen süreçte oluşan birikimin kökten değiştiği, isteyerek veya istemeyerek benimsendiği bir süreçtir.

Düşünsel tarihin değişik evrelerinden geçerek oluşan Postmodern yaklaşım, öz yaşamı da değişik evrelerden geçen Zygmunt Bauman'da da farklı biçimde şekillenmiştir. Sosyolog Zygmunt Bauman'a göre "Postmoderniteye atfedilen başlıca özellik, kültürlerin, toplumsal geleneklerin, ideolojilerin, hayat stillerinin veya da dil oyunlarının sürekli ve azımsanamayacak çoğulculuğu veya bu çoğulculuğun tanınması ve bilincinde olunmasıdır. Postmodern dünyada çoğul olan şeyler, evrimsel bir sıraya dizilemez veya da yaygın problemlerin doğru veya yanlış çözümü olarak sınıflamayacağı gibi, birbirinden üstün veya

önemsiz olarak ta görülemezler. Hiçbir bilgi, onun mümkün kılarak anlamlandırılan kültür, gelenek, dil oyunları vs. bağlamları dışında değerlendirilemez. Bundan dolayı, bu bağlamın dışında doğrulanabilecek hiçbir “geçerlilik kriteri” önemsenmemelidir. Evrensel değerler olmadan, postmodern problemi üst kültürü nasıl evrenselleştireceği değil, kültürler arasında karşılıklı anlayış ve iletişim nasıl sağlayacağı noktasında olmaktadır” (Platt, 2020: 281). Postmodern yaklaşım, ekonomiden kültüre hiç görülmemiş yaklaşımlar getirmiştir.

Ekonomist Dallas Smythe’in belirttiği gibi kitle iletişim araçları (özellikle ticari televizyonlar) teknelci kapitalist sistemin bir buluşudur. Bu araçların amacı bütün nüfus ve öteki örgütlerin önderliği için sorunlar, değerler ve politikalar ‘gündemini’ oluşturmaktır (Şener, 2020: 36). Başlangıçta sanat, mimari ve felsefe ile sınırlı olan kavram, yavaş yavaş sosyal bilimleri ve neredeyse bütün organizasyon ve yönetim araştırmalarını da içine almıştır. Konuya kuşkuyla bakılmasının bir nedeni, terimin aldığı enflasyonist ve dolayısıyla neredeyse yönetilemez gelişme olmuştur (Weik, 1999: 24). Zamanın evrilmesi, büyük olasılıkla eskisinin yerine gelen yeni akımın bir süre sonra kontrolden çıkması olmuştur.

Bu araçlar aynı zamanda izleyicileri kitle halinde üretirler ve reklâmcılara satarlar. Televizyon bir anlamda bu görselliği yapmak yükümlüdür. Çünkü kendinin sadece ticari bir kaygıyla kurulduğunun farkındadır. Onun için kamu yararı sadece bir kılıftır. İzleyici ürettiklerini tüketmeli, cam ekranın önünde mümkün olduğu kadar fazla kalmalıdır. İzleyiciyi, potansiyel tüketiciyi ekrana çekmek için Makyevelist bir anlayışla her yol mubahtır.

Çağdaş kültürün, modernitenin estetik, felsefi ve ideolojik ilkelerinden, onları açıkça tanımlanmış bir alternatifle karşı karşıya bırakmadan uzaklaşmasını ifade etmeyi amaçlayan Postmodernizm, yeni entelektüel oluşum yoluyla modernitenin üstesinden gelmekten söz edilemeyeceğini, bunun yerine, hâlâ var olan modern düşüncede nicel değişiklikler meselesi olduğu görüşünde uygulamaya geçilmesini savunmuştur (Watrowski, 1999: 379). Postmodernizm, tümüyle moderniteye karşı olmadığı gibi, onun revizyonundan yanadır.

Negri ve Hardt postmodernizmi, kapitalizmin toplumda yeni bir formasyona dönüşmesi olarak tanımlamaktadır. Bir dönem kapitalizmin temel yönelimi modernizm iken, yeni yüzyılda bunun yerini postmodernizm almıştır. Her ne kadar modernizm ya da postmodernizm hayatı bir dönem tahakkümü altına alsın da bunun temel belirleyici formunun kapitalizm olduğu unutulmamalıdır (Tuider, 227). Değişen tek şey yaşam koşullarının daha konformist bir yapıya dönüşmesi ve bu dönüşen ihtiyaçlara paralel olarak yeni yaşam alanlarının yaratılmasıdır. Toplumsal yapının işleyişi modernizmin tasavvur ettiği dünyadan görülemez hale geldiğinde, yerini yaşamı daha esnek kılan, toplumsal sorunlara daha yaratıcı çözüm önerileri sunan postmodernizm, kapitalizmin yeni yüzü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çünkü postmodernizm sanattan, edebiyattan, yerel olanın realitesinden bahseder. Toplumsal bir yansıma olarak günümüzde sosyal medyanın da yaşamın her alanına bu denli kolay nüfuz edebilmesi postmodernizmin teorik arka planına dayanmaktadır. Siyaset, din, kültür, moda gibi oldukça geniş ve kapsayıcı bir alana hükmeden sosyal medya, düşünceleri ve düşüncelerden kaynaklanan fiziki yapıyı da dönüştürmektedir (Can, 2021: 428). Sanal yaşam alanlarının gündelik hayatı etkisi altına aldığı sosyal ağlarla birlikte iletişim ve yönlendirme becerisi de bu alanda önemli bir değişime uğramıştır.

Michael Hardt, Amerikalı edebiyat kuramcısı ve entelektüel. Hâlen Duke Üniversitesi'nde edebiyat profesörlüğü yapmaktadır.1993 yılında Gilles Deleuze (Gilles Deleuze:An Apprenticeship in Philosophy) üzerine kendi yazdığı kitabının dışında, Antonio Negri ile birlikte (Labor of Dionysus ve Empiere) gibi ortak çalışmaları bulunmaktadır. Ayrıca Paolo Virno ile 1996'da (Radikal Thought in Italy) ve Kathi Weeks ile 2000 yılında (The Jameson Reader) ortak çalışmalar yapmıştır. 20. yüzyıl edebiyatın da modernizm ve realizm üzerine çalışmaları devam etmektedir. Siyasal teori alanında Negri ile birlikte yeni durum içinde dünyanın yeniden kavranışı ve değiştirilmesi ile ilgili bir konumda durmakta, yalnızca bu yeni durumların değerlendirilmesinde geleneksel sol-muhafif konumlardan ayrı yönelimler göstermektedir (Arnold, 2006: 69). Foucault'un, özellikle iktidar çözümlenmeleri bağlamında, ikilinin çalışmaları üzerinde belirgin bir etkisi olduğu görülmektedir. İkili biyoiktidar kavramını yeniden kullanıma sokmaktadır. Postmodern durum içinden bir karşı düşünce geliştirme arayışı içinde oldukları söylenebilir.

İtalyan siyaset bilimci Antonio Negri (1933 doğumlu) ve Amerikalı edebiyat teorisyeni Michael Hardt (1960 doğumlu) sayesinde 1990'lardan beri devrimci teori inşası yenilenmiş ve güncellenmiştir. Ortak çalışmaları İmparatorluk, yeni dünya düzeni adına heyecan yaratmış ve hararetli tartışmaları tetiklemiştir (Berger, 2014: 37). Negri ve Hardt, elverişli bir demokrasi için teoriler ortaya koymakla birlikte, çatışmaların, bu teorilerin pratiğini engellediğini vurgulamışlardır (Kannapin, 2005: 344). Ancak Hardt ve Negri'nin yaklaşımlarının, analitik belirlemelerden yoksun olduğu görülmektedir.

Michael Hardt ve Antonio Negri İmparatorluk adlı çalışmalarında emperyalizm kavramının geçerliliğini yitirdiğinden söz ederken, küreselleşmiş dünyanın savaş eksenli bir egemenlik yaklaşımıyla yönetildiğini ve küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan ulus üstü yönetim anlayışının yeni bir tür hak ve adalet yaklaşımıyla savaşları meşrulaştırdığını savunmaktadır (Tuider, 2008: 227). Sonuçta her yeni dönem, kendi kurallarını, kendi biçimini ve kendi değerlerini de yaratmaktadır.

Hipermodern Çağ ve Medya

Akımların ve dönemlerin çoğunun aksine, edebi yaklaşımlarla değil, bu kez sportif değerlendirme ve görüşlerle başlayan hipermodern dönem, yine bir savaş sonrası izlenimlerle, geleneği neredeyse tamamen geçersiz kılmak üzere geliştirilmiş akım olarak ortaya çıkmıştır (Tartakover ve Grigor'evich, 2013: 32). Büyük yıkıma neden olan savaşın bazıları için ezici, bazıları için kışkırtıcı psikolojisiyle, pek çok yeni teknik ve yaklaşım denenmiş, dünya fiziksel ve düşünsel olarak yeni bir biçim kazanmıştır. Geleneksel çağlardan sonra ardarda birbirini izleyen modern ve postmodern çağlar, ultra yüksek bir teknoloji ve yeni kaygılarla yerini hipermodern çağa bırakmıştır (Haase, 2017: 191). Hipermodern çağda, siyasal işlerden ekonomik modellere, eğitim programlarından iletişim araçlarına kadar her türlü yaşam unsuru yenilenmiştir.

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında en güçlü satranç teorisyenlerinden ve en etkili satranç teorisyenlerinden biri olarak kabul edilen Alman satranç oyuncusu Tarrasch'ın etkisi, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ustaların nasıl giderek kısırlaşan bir teknik üslup benimsediklerini ve hatta büyük Capablanca'nın satrancın çıkmaza yaklaştığını düşündürmüştür. Ksawery Tartakower'in ifadesiyle, "hipermodernler" satranç sahnesine 1920'lerde girmişler ve hipermodern felsefenin özü, her pozisyonun kendi başına değerlendirilmesi gerektiğidir ve bu nedenle bilim okulunun genel kurallar kavramını tamamen reddetmesidir (Saidy, 1986: 15). Her savaş sonrasında olduğu gibi, Birinci dünya Savaşı sonrasında da geleneksel biçimler değişmiş, yerini daha yeni ve güncel koşullara uygun yaklaşımlara bırakmıştır.

İnsanın, dizginlenemeyen aklıyla ortaya koyduğu yüksek teknik gelişmelerden sonra, zeka ve dünya çapında akıl yoluyla biyosibernetik bir dünya uygarlığına giden yolda görülen hipermodern gelişme postmodernden daha öte bir çağa işaret etmektedir (Irrgang, 2003: 26). 20. Yüzyılın başlarında yaygınlaşan elektrikli iletişim araçlarından sonra, elektronik medya ve son aşamada yeni medya denen bilgisayar temelli iletişim araçları, tüm dünyayı ve yaklaşımları baştan şekillendirmiştir. Yüksek iletişim teknolojisinin dünyası artık hipermodern çağı yaşamaktadır (Bretzke, 2015: 207). Hipermodern çağda, devlet başkanlarından sıradan insanlara kadar herkes teknolojiye bağımlı yaşamakta, yaşamını özellikle yeni medya ile yönlendirmektedir.

Sanayi devriminin ardından gelişen kentler, büyük, gösterişli yollar, sergi alanları, renkli gösteriler, öncekinden daha hareketli ve renkli bir dönemin varlığına işaret ederken, insanların belleklerindeki anılar da devinmiş, zihinler yeni kavramlar üretmiştir (Zinganel,

2008: 33). Sesle başlayan iletişim eylemleri, yazılı tabletler, mektup, telgraf, telefon gibi aşamalardan geçerek, elektronik aygıtların kullanıldığı ve en sonunda elektromanyetik ağların tüm dünyayı kuşattığı bir sürece evrilmiştir.

Hipermodern ve dolayısıyla yeni bir pedagojik insan imajı hipermodern medya ile ortaya çıkmıştır. Hipermodern çağın çok olanaklı medyası, insanlara kendilerini göstermenin yollarını açmıştır (Wölm, 2017: 304). Bunun yanı sıra, hipermodern iletişim teknolojilerinin, küresel ekonominin temel aktörlerinden biri olarak benimsenmesi, hipermodern medya teknolojisinde daha hızlı ve daha çekici ürünlerin üretiminin yolunu açmış, hipermodern iletişim teknolojisi bir bakıma bir sınıf göstergesine de dönüşmüştür (Bonenfant, 2020: 362). Hipermodern çağda, eğitim kurumlarından diğer devlet kurumlarına, iş dünyasından özel kişilere çok geniş bir alanda kullanılan sayısal medya, ekonomik verilerden özel yaşam iletilerine kadar sayısız iletiyi taşımaktadır.

Medyanın Evrimi

İlk medyum olma özelliğini taşıyan ses, insanın gelişme eğilimi doğrultusunda yerini basit şekillere, motiflere ve zamanla yazıya bırakmıştır. İnsanın uygarlık evrimi devam ettikçe, medyanın evrimi de devam etmiş, akılları zorlayan aşamalara ulaşmıştır (Cereci, 2021: 17). Modern toplumlardaki sosyal değişim, teknolojiyle etkileşimli olarak teknolojiyi de değiştirmiş, yeni medya teknolojileri ortaya çıkmıştır. Her yeni teknoloji, modern yaklaşımlar olarak iletişimi de hızlandırmış ve kolaylaştırmıştır (Imhof, 2003: 178). İletişim teknolojisinin, küresel sermayenin başlıca gelir aracı olmasıyla da medyanın evrimi hız kazanmıştır.

Önce tekniğin, ardından teknolojinin gelişimiyle evrilen medya, insanın basit eylemlerinden, teknik araçlarla kurduğu iletişime kadar karmaşık aşamalardan geçmiştir. Ses, jest ve yazıdan sonra hızla yol alan iletişim teknolojileri, okyanusları ve karaları aşip evrenin dört bir yanına ileti taşıyan araçlara evrilmiştir (Sesink, 2008: 411). Bir yandan iletişim teknolojisi gelişirken, bir yandan da medya, siyaset ve sosyoloji birbirine bağımlı hale gelmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerleme, artık sosyo-politik olarak merkezi medya ekonomisinde temel bir kargaşa yaratmaktadır (Tschörtner vd., 2009: 12). Medya ve siyaset, medya ve ekonomi, hatta ve medya ve terör ilişkileri sıklıkla tartışılmaktadır. Bu süreçte de medya, sürekli teknik olarak geliştirilmekte, daha hızlı ve daha eğlenceli içerikler oluşturmaktadır.

Küresel değişimler koşut olarak değişen medya, yalnızca teknolojisiyle değil, içeriği, dili ve kültürel yaklaşımlarıyla da evrilmiştir (Thomaß ve Tzankoff, 2003: 191). Medya, bir

yandan bilgiyi ve iletileri kaynaktan alıcılara taşıyan araçlar olarak bilinirken, medyanın ekonomi ve siyasete dayalı evrimiyle birlikte, bilgiyi ve iletiyi üretip yayan araçlara da dönüşmüştür. Bu içerik evrimi, medyanın medyum niteliğini de tartışmaya açmıştır (Quiring, 2016: 1059). Özellikle yeni medyayla birlikte ortaya çıkan siber suçlar, darkweb gibi sorunlar, hipermodern medyanın soruşturulması konusunu gündeme getirmiştir.

Her durumda, insanların yaşamlarına vazgeçilmez bir unsur olarak yerleşen hipermodern medya, birtakım işlerin yapılmasını kolaylaştırdığı gibi, insanlar için eğlence ve ego tatmini olanakları sağlamasıyla da kabul görmektedir (Stöber, 2012: 395). Hipermodern çağın başlıca iletişim araçları olan sayısal medya, tüm yaşamı etkisi altına almış ve yönlendirmekte gibi görünmektedir. Dünyadaki siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmeler, sayısal medya temelinde planlanmakta ve gerçekleşmektedir (Stüwe, 2004: 20). Yeni iletişim olanakları, tüm toplumların ilgisini çekmekte ve çok yaygın bir kullanım alanı bulmaktadır.

Sayısal iletişim teknolojisi, özellikle geleneksel iletişim tekniklerinden haberi olmayan büyük bir kitlenin ilgisiyle karşılaşmakta ve kişisel paylaşımlar için kullanılmaktadır. Bu yaklaşım, hipermodern çağın yarattığı düşünsel ve duygusal atmosferin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Beisch ve Schäfer, 2020: 479). Hipermodern çağda medya, ulaştığı son noktada insanlara, iletişim, kişisel paylaşım, resmi işlemler, alışveriş ve eğlence gibi gereksinimlerin giderilmesinde büyük olanaklar sağlamaktadır. Ancak her teknoloji gibi, yanlış kullanıldığı zaman hipermodern medya teknolojisi de sorunlara yol açmaktadır.

Sonuç

Biyopolitika, yaşamın ilgili üretken potansiyelleriyle, yani bedenlerin ve arzuların sosyal işbirliği ve etkileşimi yoluyla duygulanımların ve dillerin üretimiyle, benlik ve arzularla yeni ilişki biçimlerinin icadıyla eş anlamlıdır. Biyopolitika, kendilerini hem direniş hem de özneleştirme olarak sunan ve aynı zamanda yeni öznelliklerin yaratılmasını onaylar. Amerikalı edebiyat bilgini Michael Hardt ve İtalyan filozof Antonio Negri'nin eserlerinde biyopolitika kavramı, Agamben'dekinden tamamen farklı bir anlam kazanır. Onun gibi onlar da başlangıç noktalarını Foucault'nun biyopolitika analizinde alsalar da, bu iki araştırma hattından farklı sonuçlara varırlar. Hardt ve Negri, biyopolitika terimini, mevcut üretim ilişkilerini ve gelişen dünya toplumunu anlamaya çalışan teorik bir perspektif içinde kullanırlar. Yazarlar, modernitenin klasik kategorilerinin siyaset ve üretimdeki mevcut değişiklikleri anlamak için uygun olmadığını varsayarlar.

Var olanın çabucak eskitildiği, modern olanların demode olduğu, teknolojinin tüm yaşamı kuşattığı, eskisinden daha özgür, daha umursamaz, daha hoyratça biçemlerin egemen

olduğu postmodern çağ, kendi düşünceleri ve araçlarıyla dünyaya yayılmıştır. Tanımı tam olarak da yapılamayan postmodern kavramı, modern sonrası bir dönemi nitelemekle birlikte, kendine özgü yaklaşımları ve teknikleri olan bir çağdır. Kalabalık şehirler, yoğun trafik, daha çoğa sahip olma hırsı, acımasızlık, şiddet ve işgallerle gelen postmodern çağ, yüksek teknolojinin en gözde ürünü sosyal medyanın tüm olanaklarına rağmen doyumsuz benlikler ortaya çıkarmıştır (Kettner, 2020: 9). İnsanlar yüksek teknoloji kullanarak mutlu olduklarını sanmışlar, ancak tatmin olamamışlardır.

Küresel çatışmaların itici gücü olarak dinin siyasallaşması da postmodern gelişmelerdendir. Egemen güçler, hakimiyetlerini koruma ve güçlendirme amaçlarını din ve mezhepler üzerinden gerçekleştirmekte, din üzerinden çıkar hesapları yapmaktadırlar (Wydra, 2009: 246). Postmodern ve onu izleyen hipermodern çağda hemen hemen bütün operasyonlar yüksek teknoloji ile yapılmakta, ileteler sosyal medya üzerinden verilir alınmaktadır. Bu da postmodern çağda ortaya çıkan sosyal medyayı hipermodern çağın temel araçları haline getirmektedir.

Hipermodern çağın medyası, insanlara sağladığı büyük olanaklarla yaşamın başlıca unsurlarından birine dönüşmüştür. Ancak her yenilikte olduğu gibi, hipermodern medyayı da kötü amaçla kullananlar olmaktadır. Hipermodern çağın medyasının tehlikelerinden korunmak ve başkalarına zarar vermemek için, medyayı ölçülü ve doğru kullanmak gerekmektedir.

Kaynaklar

Ajvazi, I. (2021). **Baudrillard's Simulacra and Simulation**. London: Idea Books.

Arnold, H. (2006). **Multitude. Krieg und Demokratie im Empire**. Frankfurt am Main: Campus Verlag GmbH.

Atzert, T. (2003). Every tool is a weapon if you hold it right ... Über immaterielle Arbeit und Biomacht. **Kurswechsel**, 3: 111-116.

Barz, A. (2011). Zu den Begriffen Moderne und Postmoderne oder die Architektur als Zeitmaschine Ein Versuch der Begriffsnäherung aus kunstwissenschaftlicher Perspektive. **Kunsttexte.de**, 3: 1-8.

Beisch, N. ve Schäfer, C. (2020). Ergebnisse der ARD/ZDF-Onlinestudie 2020 Internetnutzung mit großer Dynamik: Medien, Kommunikation, Social Media. **Media Perspektiven**, 9: 462-481.

- Berger, M. (2014). Differenzen marxistischer und postoperaistischer Revolutionstheorie. **Yayımlanmamış Bitirme Tezi**, Universität Wien Institut für Politikwissenschaft.
- Bertele, C. (2000). **Die Postmoderne Gesellschaft**, Munich, GRIN Verlag,
- Blakemore, E. (2019). Was ist die neolithische Revolution? Geschichte und Kultur, <https://www.nationalgeographic.de/geschichte-und-kultur/2019/04/erklaert-was-ist-die-neolithische-revolution>, 04.03.2022.
- Blochinger, K. (2013). Eine „postmoderne“ Romantheorie? Die Romanpoetik Daniel Kehlmanns am Beispiel seines Romans Die Vermessung der Welt. **Yayımlanmamış bitirme Tezi**, München Fakultät für Sprach- und Literaturwissenschaften Wintersemester.
- Boehm, R. (2020). **Jenseits des Postmodernen: Die Geburt der Metatragödie**. Marburg: Tectum Verlag.
- Bonacker, T. (2014). Moderne und postmoderne Gemeinschaften. Baumanns Beitrag zu einer Theorie symbolischer Integration. **Zygmunt Bauman**, Ed. Matthias Junge ve Thomas Kron, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, s. 153–186.
- Bonenfant, M. (2020). Hypermodern Video Games as Emblems of Empire or How the Gaming Multitude Adapts to Hypermodernity. **Games and Culture**, 16 (3): 357-370.
- Bretzke, W. R. (2015). **Logistische Netzwerke**. Berlin: Springer Verlag.
- Budde, J. (2019). **Transformationen der modernen Schule in einer postmodernen Gesellschaft. Bildung und Gesellschaft im 21. Jahrhundert**, Frankfurt: Campus Verlag, s. 181-211.
- Can, Y. (2021). Postmodern Bir İfşa Alanı Olarak Sosyal Medya. **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 31 (1): 419-430.
- Cereci, S. (2021). **İletişim Tekniklerinin Tarihi**. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Clough, P. T. ve Goldberg, G. ve Schiff, R. ve Weeks, A. ve Willse, C. (2007). **Ephemera Theory & Politics in Organization Industry**, 7 (1): 60-77.
- Coté, M. ve Pybus, J. (2007). Learning to Immaterial Labour 2.0: MySpace and Social Networks. **Ephemera Theory & Politics in Organization Industry**, 7 (1): 88-106.
- Dimitriou, M. (2019). Der postmoderne Körper im Wandel: Sport, Fitness und Wellness zwischen Gesundheitsorientierung, performativem Zwang und Optimierungslogik. **Der**

Körper in der Postmoderne, Ed. Minas Dimitriou, Susanne Ring-Dimitriou, Berlin: springer, s. 63-92.

Foltin, R. (2002). Immaterielle Arbeit, Empire, Multitude. Neue Begrifflichkeiten in der linken Diskussion. Zu Hardt/Negris "Empire". **Grundrisse**, 2: 6-20.

Gunst, T. (2012). Die Postmoderne reist ins Mittelalter und überwindet sich selbst: Die Prognose eines ‚neuen Mittelalters‘ bei Eco und Flusser als Gegenwartsdiagnose. **Literatur und Theorieseit der Postmoderne Mit einem Nachwort von Hans Ulrich Gumbrecht**, Ed. Klaus Birnstiel / Erik Schilling, Stuttgart: S. Hirzel, Verlag, s. 213-228.

Haase, I. (2017). **Kommunikation in Open Innovation-Prozessen von kleinen Unternehmen**. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH.

Hardt, M. ve Negri, A. (2001). **Empire**, Cambridge: Harvard University Press.

Hafez, N. (2014). Wahnsinn und Postmoderne. Wir der Wahnsinn in der Postmoderne integriert? **Der Sozius Zeitschrift für Soziologie**, 2: 55-67.

Hennings, L. (2012). **Marx, Engels und die moderne Soziologie: eine kurze Einführung in ihre Gesellschaftstheorie**. Berlin: Lars Hennings.

Hiroshi, S. (2018). Heidegger und die Moderne Malerei. **Aesthetics**, 22: 16-28.

Imbusch, P. (2020). Die Bedeutung Zygmunt Baumans für die sozialwissenschaftliche Gewaltforschung. **Fehlfarben der Postmoderne, Weiter-Denken mit Zygmunt Bauman**, Ed. Kristin Platt, Weilerswist: Velbrück GmbH Bücher und Medien, s. 53 – 70

Imhof, K. (2003). Wandel der Gesellschaft im Licht öffentlicher Kommunikation. **Medienentwicklung und gesellschaftlicher Wandel Beiträge zu einer theoretischen und empirischen Herausforderung**, Ed. Markus Behmer, Friedrich Krotz, Rudolf Stöber, Carsten Winter, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften Wiesbaden, s. 153-182.

Irrgang, B. E. O. (2003). Künstliche Menschen? Posthumanität als Kennzeichen der hypermodernen Welt? **Ethica**, 11 (1): 3-32.

Junge, M. ve Kron, T. (2014). **Zygmunt Bauman: Soziologie zwischen Postmoderne, Ethik und Gegenwartsdiagnose**. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Kahraman, F. (2016). Zygmunt Bauman'da Toplum ve Toplumsal Düzen Kavramsallaştırması. **Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 6 (2): 395-404.

- Kannapin, D. (2005). Die internationale Ideologie Anmerkungen zu Hardt/Negri »Multitude«. **UTOPIE kreativ**, 174: 342-348.
- Kapitel, D. (2003). Postmoderne Theorie und Theorien der Postmoderne. **Moderne Organisationstheorien 2**, Ed. Elke Weik & Rainhart Lang, Wiesbaden: Gabler GmbH, s. 93-119.
- Klugs, J. (2014). **Die Quantified Self-Bewegung als Phänomen der Postmoderne nach Zygmunt Bauman**. Munich: Grin Verlag.
- Kogler, S. (2014). **Adorno versus Lyotard Moderne und postmoderne Ästhetik**. Freiburg: Verlag Herder GmbH.
- Krause, N. (2003). **Die Rezeption Foucaults in Hardt und Negris Empire**. München: GRIN Verlag.
- Karaduman, S. (2010). Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü. **Journal of Yasar University**, 17 (5): 2886-2899.
- Kleve, H. (2005). Postmoderne Sozialarbeit und Sozialstaatstransformation. **Sozialmagazin, Heft**, 2: 34-42.
- Kostakeva, M. (2006). Modern oder Postmodern? Traditionalismus, Avantgarde oder Postavantgarde? **Muzikologija**, 6: 179-206.
- Kögler, H. H. (2014). A Critique of Dialogue in Philosophical Hermeneutics. **Journal of Dialogue Studies**, 2 (1): 47-67.
- Kron, T., ve Reddig, M. (2006). Zygmunt Bauman: Die Ambivalente Verfassung moderner und postmoderner Kultur. **Kultur: Theorien der Gegenwart**, Ed. S. Moebius, & D. Quadflieg, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, s. 363-377.
- Orser, E. (2013). Wissenschaftlicher Universalismus. **Felsefe Arkivi**, 25: 37-61.
- Ötsch, S. (2006). Von überschätzten NutzerInnen und unterschätzten StrategInnen. GAM 03. **Architecture Meets Life**, 186-199.
- Pause, J. (2011). Zeitnetze. Globalisierung und postmoderne Ästhetik in Helmut Kraussers Roman UC. **Transizt**, 7 (1): 1-20.
- Platt, K. (2020). **Fehlfarben der Postmoderne. Weiter-Denken mit Zygmunt Bauman**. Weilerswist-Metternich: Velbrück Wissenschaft-Velbrück Verlage.

- Quiring, O. (2016). Zukünftige Entwicklung der Medien Aufgaben in demokratischen Gesellschaften. **Forschung & Lehre**, 23 (12): 1058-1059.
- Radu, C. (2020). Postmodernism, Post-truth, and Fake News. Mass Media and the Deconstruction of Public Sphere. **Communication.It's about Platforms**, Ed. Cristina Balaban Ioan hosu, Andreea Voina, Cluj-Napoca: Babé-Bolyai University.
- Rommelspacher, (2014). Ethik in der Postmoderne-Grenzen einer soziologischen Theorie. **Zygmunt Bauman**, Ed. Matthias Junge ve Thomas Kron, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, s. 393-407.
- Saidy, A. (1986). **Die hypermoderne Revolte. Kampf der Schachideen**, Berlin: De Gruyter Verlag.
- Scherr, A. (2000). Individualisierung – Moderne – Postmoderne. Eine Auseinandersetzung mit dem Individualisierungstheorem in der Perspektive eines kritischen Postmodernismus. **Individualisierung und soziologische Theorie**, Ed. Thomas Kron, Wiesbaden: S Verlag für Sozialwissenschaften, s. 185-202.
- Schilling, E. (2012). **Der historische Roman seit der Postmoderne. Umberto Eco und die deutsche Literatur**. Heidelberg: Winter Verlag.
- Schug, A. (2010). **Deutsche Kultur“ und Werbung – Studien zur Geschichte der Wirtschaftswerbung von 1918 bis 1945**. Berlin: Humboldt-Universität zu Berlin.
- Sesink, W. (2008). „Medienentwicklung und Medienpädagogik: Neue Medien“. **Handbuch Medienpä-dagogik.**, Ed. Uwe Sander/Friederike von Gross/Kai-Uwe Hugger, Wiesbaden: VS-Verlag, s. 407-414.
- Sombart, W. (1902). Der moderne Kapitalismus. Bd. 2, **Die Theorie der kapitalistischen Entwicklung: mit Registern über Band I und II**. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Stöber, R. (2012). **Neue Medien. Geschichte Von Gutenberg bis Apple und Google Medieninnovation und Evolution**. Bremen: Edition Lumière.
- Strasser, U. (2022). Intime Antagonisten: postmoderne Theorie,feministische Wissenschaft und die Geschichte der Frauen. **Zeitschrift für Geschichte**, 7 (1): 37-50.
- Stüwe, N. (2004). **Neue Medien: Entwicklung - Perspektiven – Integration**. Munich: GRIN Verlag.

Suhr, M. (2016). **Zygmunt Bauman Moderne und Ambivalenz Das Ende der Eindeutigkeit**. Hamburg: Hamburger Edition HIS Verlagsges. mbH.

Sumarni, L. (2018). Social Media Construction in the Post Modernist Era. *Malaysian Journal of Social Sciences and Humanities (MJSSH)*, 3 (1): 45-51.

Şener, N. K. (2020). İletişimin Ekonomi Politğine Dallas W. Smythe'in Perspektifinden Bakmak. *İnsan&İnsan*, 7 (26): 25-39.

Tartakover, S. G. ve Grigor'evich, Y. (2013). **Die Hypermoderne Schachpartie**. Wien: Wiener Schachzeitung.

Thomaß, B. ve Tzankoff, M. (2003). Medienentwicklung und gesellschaftlicher Wandel in Osteuropa. **Medienentwicklung und gesellschaftlicher Wandel Beiträge zu einer theoretischen und empirischen Herausforderung**, Ed. Markus Behmer, Friedrich Krotz, Rudolf Stöber, Carsten Winter, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften Wiesbaden, s. 183-195.

Tschörtner, A. ve Schenk, M. ve Gerhards, M. ve Klingler, W. (2009). Medienentwicklung der letzten 25 Jahre. **Quo vadis Zeitschriften?**. Ed. Dierks, S., Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, s. 13-95.

Tuider, E. (2008). Sozialraumforschung und die Theorie Sozialer Bewegungen. **Das Multitude-Konzept von Michael Hardt und Antonio Negri**. Schlüsselwerke der Sozialraumforschung, Ed. Fabian Kessl, Christian Reutlinger, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, s. 212-234.

Ulrich, A. (2001). Umschreibung des Empire. Die Kooperation des Critical Art Ensembles und Faith Wildings in der Perspektive von Michael Hardts und Antonio Negris Widerstandskonzept in Empire. *kunsttexte.de*, 1: 1-10.

Watrowski, R. (1999). "Moderne", "Spätmoderne" und "Postmoderne" in der österreichischen Literatur. ["Modernism", "Late Modernism" and "Postmodernism" in Austrian Literature]. 12. Österreichisch-Polnischen Germanistentreffens Graz 1996, https://www.researchgate.net/publication/313838162_Moderne_Spatmoderne_und_Postmoderne_in_der_osterreichischen_Literatur_Modernism_Late_Modernism_and_Postmodernism_in_Austrian_Literature, 18.03.2022.

Weik, E. (1999). Postmoderne Organisationen oder The Trouble with Harry. **Organisation und Postmoderne**, Ed. G. Schreyögg, Wiesbaden: Dr. Th. Gabler Verlag, s. 1-28.

Welsch, W. (1990). Die Geburt der postmodernen Philosophie aus dem Geist der modernen Kunst. Die Geburt der postmodernen Philosophie aus dem Geist der modernen Kunst. **Philosophisches Jahrbuch**, 97 (1): 15-37.

Wissinger, e. (2007). Modelling a Way of Life: Immaterial and Affective Labour in the Fashion Modelling. **Ephemera Theory & Politics in Organization Industry**, 7 (1): 250-269.

Wölm, E. (2017). **Das anthropologische Medium Entwurf einer medienpädagogischen und medienphilosophischen Medienanthropologie**. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Universität Passau Philosophische Fakultät Fachbereich Allgemeine Pädagogik.

Wu, Y. ve Xi, N. ve Weiner, J. ve Zhang, D. Y. (2021). Differences in Weed Suppression between Two Modern and Two Old Wheat Cultivars at Different Sowing Densities. **Agronomy**, 11: 2-10.

Wydra, H. (2009). Kontinuitäten und Wandel politischer Religion. Vom Kommunismus zum Politischen Islam. **Politik, Religion, Markt: Die Rückkehr der Religion als Anfrage an den politisch-philosophischen Diskurs der Moderne**, Ed. Wilhelm Guggenberger, Dietmar Regensburger, Kristina Stöckl, Innsbruck: Innsbruck University Press, s. 245-271.

Zapf, H. (2010). Postmoderne bis zur Gegenwart. **Amerikanische Literaturgeschichte**, Stuttgart: J. B. Metzler Verlag, s. 305-392.

Zinganel, M. (2008). Alpine Wucherungen. Erlebnislandschaften der Hypermoderne. **sinnhaft 21**. Wien: Alpine Avantgarden

Sosyal Medya Kullanım Pratiklerinin Bourdieu’cu Perspektiften İncelenmesi: YouTube Örneği*

Çağla COŞAR

Araştırma Görevlisi

Yeditepe Üniversitesi

İletişim Fakültesi

Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

caglaccosar@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6507-3644

Özet

Sosyal medya, teknolojinin ve buna bağlı olarak sunulan olanakların gelişmesiyle birlikte bireylerin sosyal medya alışkanlıklarını ve kullanım pratiklerini de değiştirmektedir. Günümüzde sosyal medya bireylerin gündelik hayatlarını yansıttıkları bir mekan olup kendilerine burada bir alan yaratıp çevrimiçi toplulukların bir tezahürü olmaktadır. Bu açıdan sosyal medya artık sosyolojik bir alan haline dönüşmektedir. Bu bağlamda, çalışma sosyolojik bir bakış açısı ile Bourdieu’nun eylem modeli perspektifinde, bir sosyal medya platformu olan YouTube’da, kullanıcıların sosyal medya kullanım pratiklerini incelemiştir. Araştırma, katılımcılarla yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerle bütüncül olarak ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda ise bireylerin YouTube kullanıcısı olarak, izleme pratiklerinin habitussal olduğu ile bir kullanıcı olarak burada bir alan yaratıp sermaye değişimi ve gelişiminde buldukları gözlemlenmiştir. Çalışma sosyal medyaya, kullanıcı perspektifinden yaklaşıp, Bourdieu çerçevesi kapsamında bir bakış açısı geliştirerek akademik alana katkı sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Sosyal medya, sosyal medya kullanım pratikleri, YouTube, Bourdieu, eylem modeli.

.....

Makale geliş tarihi: 19.07.2022 • Makale kabul tarihi: 27.12.2022

Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi • © 2022 • 9 (2) • güz: 179-201

* Bu çalışma 2021 yılında Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Görsel İletişim Tasarımı Yüksek Lisans Programında, Doç. Dr. Özlem Akkaya’nın danışmanlığında hazırlanmış olan “Dijital kapitalizm ve gözetim kültürü: Sosyal medyada benlik oluşumunun Youtube üzerinden incelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezine dayanmaktadır.

An Analysis of Social Media Usage Practices From Bourdieu's Perspectives: The Example of YouTube*

Çağla COŞAR

Research Assistant

Yeditepe University

Faculty of Communication

Department of Public Relations and Publicity

caglaccosar@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6507-3644

Abstract

Social media is changing the social media habits and usage practices of individuals with the development of technology and the possibilities offered accordingly. Today, social media is a place where individuals reflect their daily lives, and they create a field for themselves and become a manifestation of online communities. In this respect, social media is now turning into a sociological field. In this context, the study examined the social media usage practices of users on YouTube, a social media platform, from a sociological point of view, in the perspective of Bourdieu's theory of practice. The research was handled holistically through semi-structured in-depth interviews with the participants. As a result of the study, it has been observed that individuals, as YouTube users, have habitual watching practices, and as a user, they create a space here and engage in capital exchange and development. The study contributes to the academic field by approaching social media from a user perspective and developing a perspective within the framework of Bourdieu.

Keywords: Social media, social media usage practices, YouTube, Bourdieu, praxis theory.

•••••

Submission date: 17.07.2022 • Acceptance date: 27.12.2022

Maltepe University Faculty of Communication Journal • © 2022 • 9 (2) • fall: 179-201

* This study is reproduced from the M.A. thesis titled "Digital Capitalism and the surveillance culture: An Analysis of Self-formation in social media via Youtube" under the supervision of Assoc. Dr. Özlem Akkaya in 2021 at Yeditepe University, Visual Communication Design M.A. Program.

Giriş

Günümüzde, sosyal medyanın değişen kullanım yapısı ve pratikleriyle gündelik yaşam pratiklerinin sanal dünyadaki bir yansıması burada oluşmaktadır. Bireylerin burada kendilerine ait bir alan oluşturmasıyla ve kullanıcıların burada çevrimiçi toplulukların bir üyesi olmasıyla birlikte sosyal medyanın sosyolojik olarak incelenmesinin önü açılmaktadır.

Bu çalışmada araştırma nesnesi olarak sosyal medya hesaplarından biri olan YouTube bireye hem pasif hem de aktif katılım imkanı sunmaktadır. YouTube bireylerin gündelik yaşam ve benlik performanslarını sergiledikleri ve buna göre de bir kullanım pratiği oluşturduğu bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu pratikler Bourdieu'nun eylem (praksis) modeli bağlamında incelenebilir. Çünkü bireyler burada çevrimiçi topluluklar içerisinde kendi benliklerine, kültürlerine, yaşam biçimlerine, inanç ve düşüncelerine göre bir kullanım sergilemektedir. Bourdieu'nun eylem modeli bağlamında alan, habitus ve sermaye kavramları, sosyal, kültürel ve dijital konulardaki değişimi incelemekte kullanılacak önemli sosyolojik araçlardır. Bourdieu'ya göre alan habitusu oluşturur ve sermaye de alan içindeki normları belirleyerek habitusu şekillendirir. Bu üç kavram, birlikte bir bütün oluştururlar ve YouTube özelinde dijital yapılanmalar içerisinde bireyin sosyolojik ve yer yer de psikolojik konumunu belirlemede yol göstermektedir.

Çalışmanın hedef kitesinin konu ile ilgili tutumlarını içselleştirerek onlara ulaşmak adına, çalışma kapsamında örneklem olarak ele alınan üç kadın ve üç erkek olmak üzere 6 YouTube kullanıcısı ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bireylerin kullanım pratiklerini sosyal ve toplumsal bir alana dönüşen YouTube üzerinden incelerken, konuya sosyolojik bir bakış açısıyla yaklaşıp, görüşmeler Bourdieu'nun eylem modeli kapsamında değerlendirilmiştir.

Sosyal Medya Kullanım Pratikleri

İnternet tabanlı teknolojilerin gelişmesi ve özellikle 2000 yılından sonra dijitalleşmenin artması ile birlikte etkileşimli sanal ortamlar ortaya çıkmaktadır. 2002 yılında geliştirilen Friendster sosyal medya mecrası, dijital sosyalizasyonun temellerini atarak, bireylerin burada yazılı ve görsel öğeleri birbirleriyle paylaşmasına olanak sağlamıştır. Hemen ardından 2003 yılında geliştirilen MySpace günümüz sosyal medyasının temellerini atmıştır. MySpace'in en önemli özelliği bireylerin burada bir profil oluşturup, birbirleri ile görsel, yazılı ve işitsel öğeleri etkileşimli bir şekilde özel olarak paylaşmalarına izin vererek “sosyal arkadaşlık sitesi” kavramını ortaya çıkarmaktadır. MySpace'in kullanımının giderek artması ve bireylerin burada zaman geçirmesi, sanal topluluklar kurması üzerine kronolojik olarak sırası

ile Facebook, YouTube, Twitter ve Instagram uygulamaları hayata geçirilmiştir. Bu ağların her birinin kullanıcıya farklı deneyimler sunması, farklı katılım ve kullanım pratikleri yaratması ile sosyal medya dijital alanda kendine özgü bir ekosistem oluşturmaktadır.

Sosyal medya üç ana nosyondan oluşmaktadır. Bunlar Web 2.0, içerik ve topluluktur (Büyükaslan & Kırık, 2015). Sosyal medyayı bu üç nosyon bağlamında incelemek bu mecraların anlamlandırılmasına yardımcı olacaktır. Sosyal medya, kullanıcıların Web 2.0 teknolojisi sayesinde belirli bir topluluğa içerikler ürettiği bir platformlar bütünüdür. İnternet kullanımını interaktif ve kullanıcı odaklı bir hale çeviren olay, Web 1.0 teknolojisinden Web 2.0 teknolojisine geçiş olmuştur. Web 1.0'dan Web 2.0'a geçişin en önemli yanlarından biri read-only'den read-write sisteme geçilmesi olmuştur. Web 2.0 ortamında kullanıcı artık sadece okur değil yazar, hatta tasarımcı konumuna gelmiştir. Kullanıcı eriştiği içeriğe yorum yapabilir, değiştirebilir, onu online olarak paylaşabilir ve kişiselleştirebilir. Ayrıca Web 2.0 interneti ve bilgisayarı kişiselleştirip, lokalden globale geçiş sürecini de başlatmıştır. Zaman ve yer kavramı aşıldığından, kişiler veya lokal küçük topluluklar kendi bölgeleri dışındaki topluluklara erişim olanağı bulmuştur.

Bill Gates 1996 yılında yazdığı makalede “İçerik kraldır” diyerek, internet ortamında içeriğin önemini vurgulamıştır (akt. Evans, 2017). Geleneksel medyanın sahip olduğu içeriklerin, hatta daha fazlasının sosyal medya ortamında erişilebilir olması ve bu ortamlara erişimin hızlanması ile dijital ortamda yaratılan en küçük bir içerik teması dahi kalıcılığını korumaktadır. Bu yönüyle de sosyal medya sürdürülebilir bir uzam olma özelliği taşımaktadır. Sosyal medya platformları genel olarak kişiler arası etkileşim üzerine kuruludur. Mesajlaşma, yorum yapma, beğenme, görüntülü konuşma, fotoğraf ve audiovisual içeriklerin paylaşımı gibi interaktif özellikler içermektedir. Bu özelliklerin başlıca ortak amaçları arasında, kullanıcılarının ağları ile iletişim kurması, enformasyona erişim, blog/video-blog yayını, fikir aktarımı, online yayın yapmak ve eğlenmek sayılabilir.

Kullanım pratikleri bağlamında ele alındığında, Aynı veya benzer eğilimleri gösteren kişiler benzer içerik yapılarına imkan tanıyan platformlarda yer alır. Hatta benzer kullanıcılar kendi içlerinde de gruplara ayrılmaktadır. Facebook'ta herhangi bir ilgi alanına özel grupların kurulması, Twitter'da bir görüşü veya duruşu temsil eden bireylerin takip edilmesi veya hashtag özelliği ile belli bir gündem maddesini veya konuyu takip eden kullanıcıların birbiriyle buluşması, Instagram'da kullanıcıların kendilerine benzer kişileri veya kurumları takip ederek birbirlerini desteklemesi, YouTube'da “YouTuber” adı verilen kanaat önderlerinin kanallarına üye olmak ve video yorumlarında diğer kullanıcılarla iletişim içinde

olmak sosyal mecralarda bireylerin gruplaştığını ve yer yer kesişen yer yer birbirinden ayrılan topluluklar oluşturduklarını göstermektedir.

Sosyal medyanın bir diğer önemli özelliği ise bireyin geleneksel medyadaki gibi sadece izleyici olmayıp hem izleyici hem de katılımcı konumuna gelmesidir. Birey artık sosyal medyada izlediği diğer bireylerle de etkileşime girebilmekte ve kendisi de içerik üretebilmektedir. Bu platformlarda edilgen değil etkin bir rol oynarken aslında burada zaman geçirip ürettiği içerikler için emek harcamaktadır. Bunun karşılığı olarak da beğeni, onay, eleştiri almakta; hatta maddi bir kazanç da sağlayabilmektedir. Fuchs (2014, s.98), sosyal medya kullanıcılarının bu yeni konumunu şu şekilde açıklar: “Sosyallığın çok farklı biçimleri olmasına ve tüm medyanın bir tür sosyallik içermesine rağmen, bugün sosyal medya olarak adlandırılan çevrimiçi platformların ortak noktası, (içerik) üreten tüketicilerden "üreten tüketicilerden " yoğun bir şekilde yararlanmalarıdır.” Sosyal medya kullanıcıları üreten tüketiciler olarak içeriğin kalıcılığını, yeniden üretilmesini, tüketilmesini ve topluluk inşasını gönüllü olarak sağlayarak bireyin burada bir alan yaratmasına olanak tanımaktadır.

Bourdieu'nun Eylem Modeli ve Sosyal Medya İlişkisi

Bourdieu'nun alan, habitus ve sermaye kavramları, sosyal, kültürel ve dijital konulardaki değişimi incelemekte kullanılacak önemli sosyolojik araçlardır. Bourdieu'ya göre alan habitusu oluşturur ve sermaye de alan içindeki normları belirleyerek habitusu şekillendirir. Bu üç kavram, birlikte bir bütün oluştururlar.

Habitus, “kültürel tarihimizden kazanılan ve genellikle bağlamlar arasında bizimle kalan değerler ve eğilimler” olarak tanımlanmaktadır (Webb v.d., 2002: 36). Başka bir ifadeyle habitus; bireyin içinde bulunduğu sosyal statü, cinsiyet, zevkler, tercihler, dünya görüşü ve medeni durum gibi kişisel ve toplumsal yapılar paralelinde içselleştirdiği eğilimlerdir (Smith, 2001). Birey, onu zorlayacak bir durum karşısında bu eğilimlerinden yola çıkarak kendine bir kaçış imkanı yaratabilmektedir.

Habitus sosyal-tarihsel bir yapı olmasına rağmen bireyin kalıcı bedensel ve davranış özelliklerine de yansımaktadır. Çünkü habitus, zaman içinde gelişen ve sonrasında bireyin belirlenen sınıfsal normlara uymak için beden ve davranış olarak şartlandığı davranışları üretmektedir (Bourdieu, 1990). Habitusun bedensellemiş ve içselleştirilmiş eğilimlerle oluşması, bireyin habitusu doğal bir yapı olarak görmesini sağlar. Ancak, habitus, sermayenin ve alanın değişmesi ile değişebilir.

Habitusun oluşmasında kültür de çok önemlidir. Çünkü bireyin ait olduğu kültür, onun tercihlerini, beklentilerini ve davranışlarını şekillendirir. Bunun yanında kültür, bir yandan bireyler arasındaki iletişime aracılık ederken diğer yandan da bireylerin üstünde otorite kurarak ve sanat, din, dil, eğitim gibi tüm toplumsal sistemleri şekillendirerek toplumsal hiyerarşinin devamını sağlamaktadır (Swartz, 2011).

Bourdieu, alanı, bazı kurallar ile yapılandırılmış, bireylerin kendi eğilimlerini gösterdikleri, yeniden ürettikleri ve farklı sermayeler için yarıştıkları bir sosyal uzam olarak açıklamaktadır (Gaventa 2003). Alan; kültürel, sosyal, fiziksel ve diğer toplumsal her konuyla ilişkili olabilir. Alanlar genel toplumsal uzam içinde konumlanmışlardır. Çünkü en geniş alan toplum olup diğer tüm alanları kapsar.

Bourdieu alan kavramını açıklamaya çalışırken oyun metaforunu kullanmıştır. Oyun metaforu, bireyin ödül kazanma motivasyonu ile kendi alanı içinde diğer bireylerle bir rekabet içinde olmasını ima eder. Yani, oyun alanı içindeki mücadeleye verilen addır. Birey, alanda üstünlük sağlamak ve sağlayacağı üstünlüğü korumak için bir yarış içine girip, oyunun kurallarını kendisi belirlemek ve oyunun kazanımlarını elde etmek ister. Oyunun getirdiği bu kazanımlar genel anlamıyla sermayedir.

Bourdieu sermayeyi dört çeşitte inceler: Ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel sermaye. Bireyler, sosyal ve tarihsel süreçte sahip oldukları sermaye konfigürasyonunun biçim ve hacmine göre kendilerine farklı alanlar içinde yer edinirler. Sermayenin değerini, bireyin rekabet ettiği alan belirler.

Ekonomik sermaye, 'anında ve doğrudan paraya çevrilebilir ve mülkiyet hakları şeklinde kurumsallaştırılabilir' olarak tanımlanmaktadır (Bourdieu, 1986: 242). Kısacası, bireyin sahip olduğu tüm ekonomik kaynakları ifade eder. Bourdieu, ekonomik sermayeyi diğer tüm sermayelerin kökü olarak tanımlayıp, diğer sermayelerin sahip olunan ekonomik sermayeye göre şekillendiğini belirtir.

Kültürel sermaye, bireyin içine doğduğu kültür ve yetiştirilme tarzının yanı sıra, bireyin kendi kişisel gelişimiyle ve sonradan edindiği birikimle oluşmaktadır (Bourdieu, 1986). Kültürel sermaye üç başlık altında incelenmektedir: bedenselleşmiş, nesneleşmiş ve kurumsallaşmış. Bedenselleşmiş hal, zamanla eğitim, aile hayatı ve sosyalleşmenin etkisiyle, bireyin bedensel olarak somutlaştırdığı, egemen kültüre ait öğeleri fiziksel ve mental olarak benimseme halidir. Nesneleşmiş hal, kültürün materyalistik yansımalarını içerir, özel ilgi alanı ve yetenek gerektiren bale, enstrüman çalma, opera gibi entelektüel birikimlerden

oluşur. Kurumsallaşmış hal ise bireyin sahip olduğu kültürel sermayenin ölçülebilir, derecelendirilebilir ve onaylanabilir halidir. Bireyin eğitim derecesi, akademik kariyeri, mesleki statüsü ve aile içindeki rolleri örnek olarak verilebilir. Bourdieu'ye göre, tüm sermayeler birbirlerine dönüşebilir ve birbirlerini etkileyebilirler. Her ne kadar ekonomik sermaye başta diğer sermayelerin belirleyicisi olsa da kültürel sermayeyi kullanarak veya geliştirerek, birey, ekonomik sermayesine katkı sağlayabilir.

Bourdieu (1986) sosyal sermayeyi “karşılıklı tanıma ve tanınmanın az çok kurumsallaşmış ilişkisinin kalıcı bir ağına sahip olmakla bağlantılı fiili veya potansiyel kaynakların toplamı” olarak tanımlamaktadır (248). Sosyal sermayenin işlevi, alan içinde benzer eğilimlere sahip bireylerin bir araya gelmesini sağlamak bireylerin eylemlerini kolaylaştırmaktır (Coleman, 1990). Kültürel ve ekonomik sermayenin yetersizliği kişinin sosyal sermayesini negatif biçimde etkilemektedir (Uphoff v.d., 2013). Çünkü, “sosyal sermaye açısından önemli olan, bağların değeri, büyüklüğü ve harekete geçirilebilme kabiliyetleridir” (Yarcı, 2011: 131).

Sembolik sermaye, bireyin prestiji, bakış açısı, gururu, onuru, değer yargıları ve konuşma tarzı gibi sosyalizasyon içindeki takındığı tavırlardan oluşmaktadır. Aynı zamanda bireyin sahip olduğu diğer sermayelerinin itibarının göstergesidir. Tek başına bir anlamı yoktur, ancak ekonomik, kültürel ve sosyal sermayelerin birleşimiyle bir değer kazanarak sosyal ve kültürel sermayenin ekonomik sermayeye dönüşümünü kolaylaştırmaktadır (Gergs, 2003). Bu bağlamda sermayeler birlikte bir dönüşüm içindeyken bir anlam oluşturur.

Postmodern dönemde habitusun şekillendiği ve şekillendirdiği alanlara, İnternet tabanlı bilgi ve iletişim teknolojileri ve sosyal medyanın gelişimi ile dijital uzam da eklenmiştir. Birey, ekonomik, sosyal ve kültürel sermayelerini dijital alanda da sergilemeye başlamıştır. Sosyal medya, bireylerin belli motivasyonlarla dahil oldukları, duygularını, düşüncelerini, zevklerini dile getirdikleri bir dijital alandır. Herhangi bir coğrafî uzama sahip olmadan, hiçbir toplumsal ve kültürel sınırlama olmadan herkesin erişimine ilkesel olarak açıktır. Ancak sosyal medya kullanıcısı olmak için modern kapitalist sistemin gerektirdiği asgari bir ekonomik sermaye dışında bir belirli bir kültürel sermaye de gerekmektedir. Çünkü dijital okuryazarlık becerisi kültürel sermaye ile ilişkilidir. Böylece bu görünüşte sınırsız alanda birey istediği içeriği üretebilmekte ve tüketebilmektedir. Bireylerin ürettikleri ve tükettiği dijital içerikler onların zevklerini, beğenilerini, arzularını hatta toplumsal olarak hangi habitusa ait olduklarını ve kültürel sermayelerinin özelliklerini yansıtmaktadır.

YouTube platformunda, farklı konularla ilgili sosyal ve kültürel sermayesi olan ve

YouTuber olarak adlandırılan popüler içerik üreticileri, bu alandaki izlenme sayısına göre sosyal ve sembolik sermayelerini ekonomik sermayeye dönüştürmektedirler. Aynı zamanda, onlara atfedilen “YouTuber, fenomen” gibi ünvanlar sayesinde da sosyal sermayelerini sembolik sermayeye dönüştürmektedirler.

Sermaye sunumu ve dönüşümü bu alanda içerik üretmeksizin sadece kullanıcı veya izleyici olan bireyler için de geçerlidir. Bireyin ürettiği ve tükettiği içerikler kültürel ve sosyal sermayesini pekiştirebilir, hatta birey, kültürel sermayesine sosyal medyada itibar kazandırma şansı da bulabilir. Kendi habitusu bağlamında popüler olan konuları sosyal medyada incelemesi ve bu konular hakkında diğer kullanıcılarla etkileşime girmesi, sosyal sermayesini güçlendirmeye yöneliktir.

Özetle, sosyal medya, bireylerin gündelik hayatındaki düşünce ve davranış pratiklerini sergilediği ve yeniden inşa ettikleri bir alan haline gelmiştir. Ancak bireyin sergilediği bu pratikler sadece benliğinin bir uzantısı değildir; bireyin habitusu, sermaye konfigürasyonları ve alanda işgal ettiği konumun etkisi altında biçimlenmektedir.

Bourdieu, bireylerin davranışlarını, alışkanlıkları ve benlik pratiklerini bir alan içerisinde sermaye oluşturma ve yarışırma biçimleri ile ilişkisi içinde ele almıştır. Sosyal medya artık başlı başına bir alan olarak, habitusu ve bireylerin tutum, davranış ve yaşayış tarzlarını da etkilemektedir.

Bir Dijital Alan Olarak YouTube

Youtube, basit anlamda bir video paylaşım ağıdır. Derin anlamda ise katılım kültürüyle oluşan; açıklık, görünürlük, özgünlük esaslarına dayanan ve bireylerin hayatlarının sunumu ile var olan bir video paylaşım ağıdır (Burgess & Green, 2018). YouTube, dünyada ve Türkiye’de, Google’dan sonra en çok tıklanan ikinci dijital platform ve en çok tıklanan birinci sosyal medya platformudur. Bundan da anlaşıldığı üzere YouTube diğer sosyal medya platformlarından daha çok tercih edilmektedir.

YouTube’da içerik bireylerin katılımı ile oluşur. İçerik üreticileri ve tüketicileri olarak bireyler ikiye ayrılmaktadır. Üreticiler, kendi kanallarını açıp video paylaşımında bulunan bireyler, tüketiciler ise üreticilerin paylaştığı videoları izleyen bireylerdir. İçerik üreticileri, YouTube’da “YouTuber” olarak adlandırılmaktadırlar. YouTuberlar çeşitli motivasyonlar ile YouTube’da paylaşım yaparlar. YouTuberların içeriklerini tüketen izleyiciler bu platformun kilit parçasıdır. Her ne kadar YouTuberlar ve izleyiciler birbirlerine muhtaç olsa da, içeriğe

yön veren izleyicinin eğilimidir. Bu interaktif katılım ile izleyici de YouTube’da hem tüketici hem de üretici olabilmektedir.

Günümüzde YouTube, aynı zamanda bir post-televizyon konumundadır (Strangelove, 2010). YouTube’da kullanıcılar tarafından hazırlanan içerikler, dizi veya film sürecinin kısa bir versiyonudur. YouTuberlar belirli aralıklarla video paylaşırlar ve izleyici kitlesi de buna göre onları takip edebilir. Bu özelliği ile YouTube televizyon dizileri mantığı ile örtüşmektedir. Hatta kullanıcının, YouTube’da takip ettiği YouTuber kanalına bir yeni bir içerik konulduğunda bundan haberdar olmak istiyorsa, kanala abone olması yeterlidir.

YouTube sadece televizyonun yerini değil birebir olarak program türlerini ve içeriğini de almıştır. Bugün YouTube dizileri, yayınları, reality programları ortaya çıkmıştır. Televizyon kanalları da varlıklarını buraya aktararak, kendi YouTube kanallarını açıp, içeriklerini paylaşmaktadır. Yani televizyon halen etkisini sürdürmektedir, ancak bunu daha katılımcı bir formatta ve farklı bir uzamda yapmakta, YouTube’a doğru kayma eğilimi göstermektedir. Çünkü YouTube “Broadcast Yourself” sloganı ile bireylere bu alanda özgürlük tanımış ve bireyleri televizyonda gördükleri dünyanın içine almış, karşılığında onlara kendi kendilerini ifade edebilecekleri hatta star olabilecekleri bir ortam sunmuştur. Bu konuda Irak ve Yazıcıoğlu (2012: 15) şunları söylemektedir :

Geniş bant internet teknolojilerinin de yayılmasıyla beraber, kullanıcı için kendi çektiği videoları, kendi kaydettiği sesleri paylaşması artık olmayacak iş değildi. YouTube bunun için gerekli sahneyi sağlıyordu. İlk yıllarında site adeta bir sanal yetenek şovuydu ve YouTube’u dünyanın zirvesine taşıyan da bu oldu. İnternet artık burnuyla zurna çalan, köpeğiyle dans eden, gözü kapalı topaç çeviren “gizli yetenekler”in, sıradan insanlarındı.

YouTube’da oluşan bağımsız dijital topluluklar, aslında aynı çatı altında toplanan izleyicilerden oluşmaktadır. Bu platformda aynı zamanda herkes birer izleyicidir ve izleyici, gözetleyen ve dikizleme eyleminde bulunan kişidir. YouTube’a voyöristik doğasını kazandıran da tam olarak budur. Herkes izler ve herkesin izlemek için bir motivasyonu vardır, bilinçli veya bilinçsiz olarak. Bu motivasyonlar iç ve dış faktörler tarafından belirlenir. İç faktörler bireyin kendi ihtiyacı, istekleri, arzuları doğrultusunda şekillenir. Dış faktörler ise bireyin içinde bulunduğu veya ona sunulan kültürel, ekonomik ve sosyal etmenlerdir. Bu çalışma bağlamında bireyin YouTube kullanım motivasyonlarını oluşturan iç ve dış faktörler Bourdieu’nun praksis (eylem) teorisi bağlamında incelenmiştir.

Araştırma

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Katılımcı kültür ile medya kullanıcısının en aktif bir şekilde yer aldığı sosyal medyanın tarihsel süreç içinde ilişkisel olarak gelişen bir alan olması sosyal medyayı Bourdieucu perspektiften incelemeye olanak tanımaktadır. Bourdieu'nun praxis teorisi sosyal, kültürel ve dijital konulardaki değişimi incelemekte kullanılabilir önemli sosyolojik araçlardır.

Çalışmada Bourdieucu perspektiften incelenen YouTube'un seçilmesinin sebebi, interaktif bir şekilde kullanıcıya sağladığı dijital imkanlarla bireye burada bir alan yaratma imkanı tanınmasıyla birlikte bireyin, içinde bulunduğu habitusa ve sahip olduğu sermayelere göre dijital kültürde kendilerini bu kültürün katılımcısı olarak var etmelerine olanak tanıyor olmasıdır. Bu bağlamda çalışmanın amacı YouTube platformunda kullanıcıların Bourdieucu perspektiften kullanım pratiklerini sosyoloji ve iletişim bilimleri perspektifinden incelemektir. Aynı zamanda sosyal medyanın bir yaşam alanına evrildiğini kabul edip, bireylerin burada kendi alanlarını yaratıp benliklerini sunmalarıyla birlikte de sosyolojik olarak katılım pratiklerini incelemek de önem taşımaktadır.

Araştırma Deseni ve Yöntemi

Araştırmada, sosyal bilimler çalışmalarında sıklıkla kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine mülakat, kesin bir cevabı olmayan ve kapsamlı bir analiz ile çözülebilecek karmaşık konulara daha detaylı bir bakış açısı getirmek için yapılmaktadır (Creswell, 1998). Araştırmacı, derinlemesine mülakat yaparak, bireyin bakış açısını, deneyimlerini, duygularını, düşüncelerini ve gözlemlerini, bireyin iç dünyası ve içinde yaşadığı toplumsal koşullar ile bağlantı kurarak analiz etmektedir (Karataş, 2015: 71). Amaç, bireyleri belli kategorilere sokmak değil, bireyin etrafındaki dünyayı nasıl anladığına ve anlamlandırıldığına dair içeriden bir bakış kazanmaktır. Yazılı öğeler yerine sözlü öğelerin yer aldığı, sözcüklerle anlatılamayan duygu ve düşüncelere ulaşmak açısından da önemlidir.

Çalışmada, farklı nitelik ve özelliklere sahip 3 kadın ve 3 erkek olmak üzere 6 kişi ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar kartopu yöntemi kullanılarak seçilmiş olup, benzeşik örneklem özelliği göstermektedirler.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın ulaşılabilir evreni, Türkiye sınırları içerisinde yaşayan, 18-30 yaşları arasındaki aktif YouTube izleyicisi olan kadın ve erkeklerdir. Bu ulaşılabilir evren içinden, araştırmanın

metodolojisine uygun olarak yargısal ve kartopu örneklem yöntemiyle, üç kadın ve üç erkek katılımcı seçilmiştir. Altı katılımcının 2'si üniversite öğrencisidir, diğer 4 katılımcının her biri farklı meslek gruplarındandır.

Görüşme sırasına göre kronolojik olarak sıralanan katılımcılara dair bilgiler aşağıda verilmiştir:

1. Katılımcı 1: 21 yaşında, üniversite öğrencisi, İstanbul'da ailesi ile yaşayan ve YouTube izleyicisi/kullanıcısı olan bir kadın. YouTube'da genel olarak makyaj ve gündelik hayat ile ilgili olan içerikleri izlemektedir.
2. Katılımcı 2: 26 yaşında, lisans mezunu, avukat, İstanbul'da tek başına yaşayan ve YouTube izleyicisi olan bir kadın. YouTube'da genel olarak seyahat, gündelik hayat ve magazin ile ilgili olan içerikleri izlemektedir.
3. Katılımcı 3: 29 yaşında, akademisyen, yüksek lisans öğrencisi, İstanbul'da ailesi ile yaşayan ve YouTube izleyicisi olan bir erkek. YouTube'da genel olarak siyaset, belgesel ve genel kültür ile ilgili olan içerikleri izlemektedir.
4. Katılımcı 4: 28 yaşında, lisans mezunu, grafiker, İstanbul'da arkadaşı ile yaşayan ve YouTube izleyicisi olan bir kadın. YouTube'da genel olarak gastronomi, mesleki videolar ve seyahat ile ilgili olan içerikleri izlemektedir.
5. Katılımcı 5: 27 yaşında, bankacı, lisans mezunu Bursa'da tek yaşayan ve YouTube izleyicisi olan bir erkek. YouTube'da genel olarak sanatsal içerikleri, “kendin yap” içeriklerini ve spor ile ilgili olan içerikleri izlemektedir.
6. Katılımcı 6: 24 yaşında, üniversite öğrencisi, İstanbul'da tek yaşayan ve YouTube izleyicisi olan bir erkek. YouTube'da genel olarak eğitim, belgesel ve kültür ile ilgili olan içerikleri izlemektedir.

Yukarıda, görüşme sırasına göre sıralanan ve çeşitli demografik özellikleri verilen katılımcılar ile farklı şekilde ve farklı platformlarda görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcı 1 ve Katılımcı 2 ile ev ortamında, katılımcıların kendilerini rahat hissettiği bir alanda ve katılımcıların izinleri doğrultusunda ses kaydı alınarak yüz yüze görüşme sağlanmıştır. Katılımcı 3, Katılımcı 4, Katılımcı 5 ile, COVID-19 pandemisi sebebi ile çevrimiçi görüşme platform olan Google Meet üzerinden, Katılımcı 6 ile Zoom üzerinden görüşmeler yapılmış, görüşmeler katılımcıların izinleri doğrultusunda video kaydı alınarak gerçekleştirilmiştir.

Katılımcılar ile kendi seçtikleri ortamlarda ve zamanlarda, yaklaşık bir saat veya bir

saatten biraz daha fazla süre boyunca görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar, görüşme sırasında rahat ve samimi bir tavır sergilemişlerdir. Bu da çalışmanın sonuçlarının geçerliliği ve güvenilirliği açısından büyük önem taşımaktadır.

Araştırma Soruları

Çalışmanın derinlikli ve bütüncül sonuçlara ulaşması için kapsayıcı ve konuyla doğrudan alakalı olarak araştırmanın problemine bir cevap oluşturacak şekilde araştırma soruları seçilmiştir.

1: Bireyleri YouTube kullanıcısı olmaya iten başlıca motivasyonlar nelerdir ve izleme pratiklerinin habitus ile arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

2: YouTube kullanıcıları, bu dijital alanda bir sermaye kazanımı veya dönüşümünde bulunmaktadırlar mı?

BULGULAR

Çalışma kapsamında, araştırmanın problemine uygun olarak belirlenen araştırma sorularına cevap verebilmek adına, katılımcılarla yapılan derinlemesine görüşmelerin sonucunda ortaya çıkan bulgular, Bourdieu'nun sosyallığe dayalı eylem (praksis) modeli perspektifinden, motivasyon, kullanım pratikleri ve sermaye pratikleri bağlamında, üç alt başlık altında detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

YouTube Kullanıcılarının Kullanım Motivasyonları ve Pratiklerinin Bourdieucu Perspektiften Analizi

Katılımcıların YouTube kullanım motivasyonlarını ve pratiklerini anlamak için, onlara hangi YouTuberları takip ettiği, hangi içeriklere ilgi duydukları ve bunları neden izledikleri hakkında sorular sorulmuştur.

Daha çok bana benzeyen kişileri izliyorum. Zevklerimin uyduğu, giyim tarzımın uyduğu kişiler... Aslında izlememin özel bir sebebi yok. Canım sıkıldığında, işim olmadığında boş boş izliyorum. Özellikle, yoğun çalışmışsam veya kafam bozuksa eğlenceli oluyor. Bazen bir şey alacaksam o ürün hakkında bilgi almak için de izliyorum. İşte, kullanan kişiler memnun mu değil mi, nasıl bir şey diye. Bazen gitmek istediğim bir yer de olabiliyor bu, ama genelde boşsam YouTube açıp izliyorum (K1).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Katılımcı 1, YouTube'u bir boş zaman aktivitesi olarak görmektedir. O'nun motivasyonu serbest zaman geçirmektir. Burada görüldüğü gibi, teknoloji ve sosyal medya bireye özgürleştirici bir alan sunar ve iş olarak tanımlanan diğer zorunluluklardan kaçış imkanı sağlar. Ancak yukarıda da değinildiği gibi kapitalist düzende boş zaman, bireyin yeniden çalışmak için doldurması gereken bir uzamdır

(Lafargue,1996). Katılımcı 2 de benzer şekilde, YouTube’u bir kaçış ve eğlence ortamı olarak görmektedir:

Genelde sevdiğim, kendime yakın hissettiğim YouTuberları izliyorum. Daha çok vlog, seyahat veya soru cevap gibi veya talk-show gibi kanallar oluyor, onları da izlerim. Zevkine güvendiğim insanların seyahat vloglarını izlediğimde gittiği yerlere ben de gitmek istiyorum. Zaten gezmeyi, seyahat etmeyi çok sevdiğimden. Zevkine güvendiğim insanların kullandığı şeyler, gittiği yerler ilgimi çekiyor. Ama sevmediğim biri bile olsa sevdiğim bir şeyi yapıyorsa, sevdiğim bir yere gidiyorsa yine de izlerim. Bazen de sevip sevmemem önemli olmuyor, sadece ne yapmış ne etmiş gibi şeyleri merak ettiğim için de izliyorum” (K2)

Katılımcı 2’nin izleme tercihlerini büyük ölçüde “zevk alma” motivasyonu belirlemektedir. Bourdieu, beğeni ve zevklerin, kültürel ve sınıfsal olduğunu belirtmiştir. Ait olunan sınıf, bireyin kültürel zevki üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. Katılımcı 2, “zevkine güvendiğim insanlar” derken aslında kendisi ile görece aynı habitusun içinde olan insanlardan bahsetmektedir.

Aynı zamanda Katılımcı 2’nin YouTube kullanım motivasyonları arasında , merak unsuru da vardır. YouTube’u bir özdeşleşme medyumunun ötesinde aynı zamanda bir merak giderme aracı olarak da görmektedir. Buradaki merakını giderme motivasyonu aslında, kültürel beğeniler aracılığıyla inşa edilen sınıfsal aidiyeti pekiştirmeye odaklanmaktadır.

Katılımcı 4, YouTube’u sadece eğlence amaçlı değil bilgi edinme amaçlı da kullanmaktadır. Bu kapsamda işi ile ilgili izlediği videoları “ihtiyaç nedeniyle” izlediğini belirtmiştir; dolayısıyla boş zamanda YouTube izleme pratiği sadece eğlence amaçlı değil, bilgi toplama amaçlı gerçekleştirildiğinde de çalışmanın uzantısı olmaktadır, ancak katılımcı bunun bir “zorunluluk” olduğunun farkındadır.

Yemek kanalları, işimle ilgili olan kanalları ve seyahat videoları en çok izlediklerim. İşimle ilgili olanları aslında ihtiyaçtan izliyorum. Diğerlerini gerçekten ilgi alanım olduğu ve merak ettiğim için izliyorum. Genelde YouTube izleme sebepim ihtiyaçtan oluyor, o nasıl yapılır, şu nasıl uygulanır gibilerinden. Ama hiç ihtiyacım veya merak ettiğim bir şey olmasa da girip izliyorum veya ihtiyaç için giriyorum, sonra bir anda kendimi yandaki videoları izlerken buluyorum. Bu yüzden de bence spesifik olarak izlenmese bile YouTube izlemeyen insan yoktur herhalde. Bunların dışında, terapi gibi, açık konuşma gibi olan psikolojik videoları da izliyorum. Onları izliyorum çünkü benden farklı hayatları, yaşanmışlıkları görmek ilgimi çekiyor, hatta mesleğimle ilgili, kendimle ilgili olan konulardaki videolar hiç ilgimi çekmiyor (K4).

Katılımcı 4, kendisinden farklı yaşam tarzı olan bireylerin konu alındığı videoları da izlediğini belirtmektedir. Burada, gözetimin öznesi olarak başkalarını izlemekten skopofilik bir haz duyduğu söylenebilir. Çünkü, diğer bireyleri merak eder ve onları dışarıdan bir göz olarak izler. Aynı zamanda “farklı hayatlar” betimlemesi ile ve kendisine benzer olmayı izlemekten, yani kendi habitusu dışındaki bireyleri izlemekten zevk aldığını düşündürmektedir. Kendisine benzemeyen farklı hayatları gözetleme motivasyonu ile Katılımcı 4, kendisini incelenen nesne değil izleyen özne konumunda görmek istemektedir.. Kendisi ile ortak bir habitusa sahip olarak görmediği kişiyi ötekileştirip kendini yücelterek, kişisel bir tatmine ulaşma çabası içindedir, denebilir.

Takip ettiğim bir YouTuber yok, daha çok kanal bazlı izliyorum. Daha çok eğitim videoları, müzik klipleri, belgesel ve filmlerle ilgili kanalları izliyorum. Film derken film analizleri, eleştirileri, ödül törenleri gibi. Eğitim videolarını izlememin sebebi aslında eğitimimdeki boşluğu doldurmak, oradan tutorial izleyerek daha hızlı daha kolay öğrenebiliyorum. 14 haftalık bir dersi bazen 3-4 saatlik tutoriallarla öğrenebiliyorum çünkü orada geri sarabiliyorum, istediğim saate tekrar izleyebiliyorum ve daha çok birebir ders gibi. Mesela bir program öğrenmek için gittiğim 3 aylık kursun yerine YouTube’da 2-3 saatte öğrenebiliyordum, bunu fark ettim. Ancak sonuçta insanız, sosyalleşmek, network oluşturmak, farklı bir bakış açısı kazanmak için de fiziksel bir mekana ihtiyaç var. Bazen de YouTube’u, bir şeyle uğraşırken arkada açık bırakıyorum, arada açıyorum, televizyon gibi. Mesela bir video izlerken yanda diğer videolar çıkıyor bunlara da dalıp gittiğim çok oluyor açıkçası (K6).

YouTube içeriklerinin video bazlı olmasından kaynaklı olarak hem işitsel hem görsel unsurlar içermesi Katılımcı 6 için platformun avantajlarından biridir. Aynı zamanda birden fazla cihazda YouTube’u kullanabildiğini belirterek erişim kolaylığına dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, YouTube izleme motivasyonlarından biri sosyal sermayesini geliştirmek istemesidir. “Ortam” olarak belirttiği alan içinde sahip olunmasını gerek gördüğü bilgilere YouTube’dan erişerek, sosyal sermayesini ve dolaylı olarak sembolik sermayesini geliştirmek istemektedir. Bu bağlamda Katılımcı 6’nın bilmekten ve öğrenmekten duyduğu haz, iktidar kavramı ile ilişkilendirilebilir. YouTube sayesinde geliştireceğini düşündüğü sosyal sermayesiyle, rekabetçi bir “ortam” içinde kendini görece güçlü bir mevkiye yerleştirme çabasıdadır:

YouTube izlememin sebebi... aslında YouTube’da her şey var. YouTube artık video arama motoru oldu. Görsellikle alakalı herhangi bir şey için YouTube’u kullanıyorum açıkçası. Google Görseller’de aramak yerine burada aratıyorum çünkü hem işitsel hem anlatsal bir şey

de var burada. Aynı zamanda telefonda, tablette, bilgisayarda her cihazda kullanabiliyor olmam da kolaylık sağlıyor. Aynı zamanda YouTube izlememin sebebi gündemden, konuşulanlardan geride kalmamak aslında. En azından ortamda konuşulduğu zaman “ben de biliyorum” demek için. Bu herhangi bir şey olabilir; komik video, haber, müzik gibi. Konulara hakim olmaktan keyif alıyorum aslında izlerken (K6).

Diğer yandan Katılımcı 6, kendisini, “zeka düzeyi” açısından kendisini YouTuberlardan üstün görse de, bazı YouTuberlar karşısında kendisini yetersiz hissettiğini kabul etmektedir. Bunlar aynı “sınıfta olsalar bile” aynı sosyokültürel geçmişten, Bourdieu’nün tabiriyle aynı habitustan olmadığını düşündüğü, ancak sembolik sermayesi açısından kendisinden üstün gördüğü kişilerdir. Bu açıdan Katılımcı 6’nın YouTube kullanımının ona ideal benliği ile gerçek benliği arasında bir çelişki yaşattığı söylenebilir.

Ancak bunun tam tersi de oluyor. Mesela benden yaşça büyük ama hayatta olmak istediğim konumda birini izlerken de kaygılanıyorum kendim hakkında. “ Bak ne güzel bu yaşa gelmiş, bir şeyler yapmış, ne kadar şanslı, ve ben kaç yaşındayım hala okuyorum” gibilerinden kendimi düşürecek kıyaslamalara da giriyorum. Kıyasladığım insanlar, normalde saygı duyarım dediğim tipler ama arkadaş olamayacağım belki aynı sınıfta olsak selam bile vermeyeceğim insanlar. Çünkü çoğu sosyokültürel açıdan benden çok daha farklılar. O da daha çok etkiliyor zaten (K6).

Özetle Katılımcı 6, bir alan olarak YouTube’da farklı aktörler karşısındaki konumuna göre kendini bazen güç sahibi bazen de görece iktidardan yoksun biri gibi görmektedir. Bu durum da, katılımcının YouTube’daki kendi varlığına ilişkin tanımının akışkan ve ilişkiyel doğasına ışık tutar.

Katılımcıların tümünün YouTube’da içerik üreticisi değil sadece içerik tüketicisi olduğu düşünülürse kullanıcıların kendilerini üretici veya üreten-tüketici olarak yer almamaları veya bunu istemiyor olmalarının altında yatan sebep ve motivasyonlarının da analiz edilmesi araştırmanın kapsamını derinleştirmiştir. Bu bağlamda katılımcılara YouTuber olmak isteyip istemedikleri sorulup, Bourdieu’nun eylem modeli bağlamında analiz edilmiştir.

Katılımcı 1’in bu soruya yanıtı aşağıdaki gibidir:

YouTuber olmak isterdim, ama olmadım. Hatta arkadaşlarımla bir kaç kere düşündük bunu, sonra vazgeçtik. Bana göre değil. Çok uğraşıyorlar gereksiz yere ve batmak da var çıkmak da var. Çok zaman alan bir olay. Olmak istememin sebebi de maddi sıkıntı çekmeden rahat bir hayat sürmek. Yani çok para kazanıyorlar. Sadece bir video çekip o kadar para kazanmayı kim istemez ki? (K1).

Katılımcı 1'in YouTuber olmak istemesinin başlıca sebebi, bunun sonucunda kazanacağını düşündüğü ekonomik sermayedir. YouTuberlığa rasyonel-araçsal bir akıl yürütmeye, kar-zarar hesabı yaparak bakmaktadır. Ancak risk almaktan ve safe zone'undan çıkmaktan çekindiği için YouTuber olmaya uzak durduğu gözlemlenmiştir. Bourdieu'nun da eylem modelinin sosyalliğe dayandığı düşünülürse burada bir sosyal değişim unsuru olarak YouTuberlığa yaklaştığı görülmektedir.

Katılımcı 2 ise avukat olduğu için YouTuberlığın kendisine uygun olmayacağını belirtmiştir: “Evet, isterdim ama yapmazdım. Yapsam da sadece para için yapardım. Yani eğlenceli de olabilirdi ama mesleki kimliğime yakışacağını düşünmüyorum” (K2). Buradaki sözlerinden de anlaşılacağı üzere, YouTuber olma isteği, O'na göre sahip olduğu mesleki kimliğin itibarıyla ve sembolik sermayesiyle çatışmaktadır.

Katılımcı 2, gerçek ile sanal yaşam arasındaki düalizme dikkat çekmekte ve YouTube'daki sanal yaşamı eğlenceyle bağdaştırmaktadır. Diğer yandan kendi mesleki kimliğini toplumsal itibar açısından üstün görerek YouTuber kimliğinin onu değersizleştireceğini düşünmektedir. Katılımcı 2'nin izleme pratiği de sınıfsal aidiyetlerinden kaynaklı kültürel beğenilerinin etkisinde olup, izleme pratiklerinin habitusu dahilinde olduğu söylenebilir. YouTuber olmak istememesinin sebebi ise, bulunduğu mesleki alanda (avukatlık) bunun sembolik sermayesinde yaratacağını düşündüğü olumsuz etkidir.

Diğer katılımcılardan farklı olarak Katılımcı 3, YouTuber olma fikrine daha olumlu bir tutum sergilemiştir. Katılımcı 3'ün YouTuber olma motivasyonu bilgi aktarmaktır. Önceki bölümde belirtildiği üzere, Katılımcı 3, YouTube'u televizyonun yerine koyar ve YouTube onun için kitle iletişim araçlarının bilgi alma işlevine benzer bir işlev sergilemektedir. YouTuber olmak isteme sebebi ile YouTube izleme sebebi örtüşmektedir. Katılımcı 3 bu konuda şöyle demiştir: “Ürettiğin içeriğin izlenmesi, sesinin duyulması kitlelerce güzel bir şey tabi. Bilgi ve teknik yeterliliğim olsa yabancı tarih kanallarına benzer içerik üretmeye çalışırdım. Bu tarz içeriklerle YouTuber olup sesimi duyurmak isterdim” (K3).

Ancak Katılımcı 3 yukarıda bahsedildiği gibi YouTube izleme pratikleri ile ilgili sorulara verdiği yanıtlarda, ikinci tekil şahıs kullanarak, araştırmacı karşısında gözlemlenilecek nesne konumunda olmaya direnmiştir. Ancak konu YouTuber olmaya gelince kendini yetersiz hissettiğini kabul etmiştir. Kültürel sermayesinin YouTube'da bilen özne konumuna yerleşmesi için yeterli olduğunu düşünmemektedir. Yani Katılımcı 3 de

sorulara, farklı alanlardaki (toplumsal araştırma ve YouTube) iktidar ilişkileri içindeki konumundan hareketle değişen yanıtlar vermektedir.

Katılımcı 4, YouTuber olmanın sunduğunu düşündüğü “eğlenerek para kazanma” olanağını cazip bulsa da, mahremiyete kendi kişiliğinin bir parçası olarak değer veriyor gözükmemektedir. Bu değere atıfla YouTuberları eleştirmektedir. Aşağıdaki sözlerinden hareketle Katılımcı 4’ün YouTuber olmayı istememesinin temel nedeni mahremiyetin ihlali konusunda duyduğu kaygıdır, denilebilir:

YouTuber olmak bana çok zor geliyor. Mesleki olarak da hep kamera arkasında olduğum için, kamera önünde kendini, hayatını göstermek benim için çok zor bir şey. Video çekip YouTuber olup çok para kazanmayı herkes ister herhalde ama ben yapamam. Bu insanın içinde olması lazım. Ayrıca başta belli bir paran da olması lazım ki çok paralar kazanmadan önce kendini idare et. Ama gerekli kişisel motivasyonum ve maddiyatım olsaydı düşünebilirdim. İşim gereği çok mesaili ve stresli çalışıyorum. Yani bir seyahat kanalı açıp hem gezmeyi hem de para kazanmayı kim istemez ki, ben de isterdim. Veya bir ürün tanıtıyorlar binlerce TL kazanıyor. Daha rahat yaşamak, ayı nasıl çıkarırım diye düşünmemek için de isterdim. Ama yok ya olmazdım, yani ne bileyim yediğin yemeyi, gezdiğin yerleri bile göstermek ayıp gibi gelirken... İşte dediğim gibi tamamen kişilik meselesi (K4).

Bourdieu’ya göre, birey bireyin birebir etkisi olmadan belirlenmiş bir habitusun içinde kendi sermayesinin itibarını ve statüsünü devam ettirmek ve ilerletmek adına bir iktidar mücadelesine girer ve bu süreçte bir takım oyun stratejileri geliştirir (Baltacı, 2018). Bu bağlamda, Katılımcı 4’ün mahremiyete önem vermesinin nedeni, her ne kadar kendisi bunun bir “kişilik meselesi” olduğunu söylese de, gayrimüslim azınlığın bir üyesi olmasıyla da ilişkilendirilebilir. Dini bir azınlığın bir parçası olarak, kültürel açıdan görece cemaat tipi ve kapalı bir toplumun içinden gelmektedir. Katılımcı 4, YouTuberlığa “İnsanın içinde olması lazım” diyerek bireysel/psikolojik bir bakış açısından bakmaktadır. Fakat sonrasında, bunu “ayıp” kavramı ile ilişkilendirerek, içinde bulunduğu dini azınlığın mahremiyete önem veren bir habitusa sahip olduğu düşünüldüğünde, sosyolojik bir analize kapı açmaktadır.

Sonuç olarak Katılımcı 4 YouTuber olmak istemesine neden olan “gezerek ve eğlenerek para kazanma” arzusu ile yetişme tarzından ve edindiği değerlerden kaynaklı toplumsal baskılar arasında bir çatışma yaşıyor olabilir. Başka bir deyişle, Katılımcı 4’ün mahremiyetini korumak adına YouTuber olmaya soğuk yaklaşması, kendini içinde bulunduğu

kültürel-dini yapının getirmiş olduğu doksayı bilerek veya bilmeyerek davranış pratiklerinde ve tutumunda sergilemesinin bir yansıması olarak düşünülebilir.

Katılımcı 5, önceki katılımcılardan farklı olarak, YouTuber olmak istediğini ve bunun içinde birtakım çalışmalar yaptığını ve ileride de yapabileceğini belirtmiştir. Katılımcı 5, ilgi alanı olan spesifik bir konuda, aynı kültürel ve sosyal sermayeye sahip bireyleri bir arada toplayarak bir online community yaratma amacındadır. İlgilendiği konunun niş bir konu olduğunu da vurgulayarak, bu konuda kendi sermayedaşları arasında kapalı bir ilişki ağı ve buradan hareketle sembolik iktidar sağlamak istemektedir. Diğer bir ifadeyle, YouTuber olmayı kültürel ve sosyal sermayesini sembolik sermayeye dönüştürmek üzere planlamaktadır. Oluşturmak istediği çevrimiçi topluluğun onayını almak da YouTuber olmak istemesinde önemli bir motivasyondur. Katılımcı 5 bu konuda şunları demiştir:

YouTuber olmayı düşündüm, hatta şöyle söyleyeyim geçen sene çok yakın arkadaşım ile bu konunun çok üstüne düştük. Bayağı yapmaya ramak kalmıştı, o derece hazırlandık. İngiltere ligi ile alakalı bir kanal düşünmüştük, hatta oyunu da var, acaba dedik biz de mi çeksek bir şeyler. Çünkü gerçekten bu konu ile ilgilenen spesifik bir kitle var ama Türkiye’de bu tarz içerikli bir kanal yok. İşte o dönem işlerimiz çıktı falan kaldı öyle, ama bir anda yine de bir kanal açabiliriz YouTube’da belli olmaz. Böyle bir şey yapmak istememizin sebebi para odaklı değil açıkçası. Türkiye’de Premier League ile ilgilenen çok fazla insan bulamazsın, spesifik bir olay çünkü. Bizim de isteğimiz Türkiye’deki bu sınırlı sayıda insana ulaşip ortak bir paydada buluşmak ve buluşturmak aslında. Bizim gibi ilgilenen az kişi olduğundan sesini ancak YouTube’da duyurabilirsin. Hem de bu konuda övülmek, “Bak bizim gibi düşünen insanlar da varmış, kalkmış ne yapmış Türkiye’de” denmesi de hoş bir şey tabii (K5).

Katılımcı 6 da, Katılımcı 5’le benzer bir tutum sergilemiştir. Katılımcı 6, YouTube’da kültürel açıdan nitelikli içerikler olmadığını vurgulamaktadır. Kendisini bu açığı kapatmaya uygun nitelikte biri olarak görerek YouTuber olabileceğini düşünmektedir. Kendi kültürel sermayesini var olan YouTuberlardan daha yetkin görmektedir. Katılımcı 5 gibi, O da YouTuber olarak kültürel sermayesini sembolik sermayeye dönüştürmesine aracılık edecek, “kendi niteliklerine uygun” bir çevrimiçi topluluk oluşturmak istemektedir. Bu bağlamda sosyal sermayesini YouTuberlık gibi bir sembolik sermaye aracı ile geliştirmek istediği söylenebilir. YouTuber olmak istediğini hatta çalışmalarda bulunduğunu ancak büyük ölçüde kişisel kaygılarının bu isteğinin önüne geçtiğini belirtmektedir. Bu açıdan da Katılımcı 5 ile benzeşmektedir. Katılımcı 6 bu konuda şunları söylemiştir:

YouTuber olmak isterdim, hatta istiyorum da. Arkadaşımınla içerik üretme planlarımız vardı. Sonra kaldı öyle. Kalmasının sebebi, kişisel işlerimizin yanı sıra kaygılarımızın olmasıydı. Acaba YouTube'da çektiğim videolar ileride itibarıma zarar verir mi veya itibarımı düşürmek için kişiler tarafından kullanılır mı gibi kaygılarımız var. Bu kaygıları bir kenara koyarsak YouTuber olmak istememin sebebi aslında benim gibi düşünen insanlara ulaşmak, kendimi aktarmak. Para gerçekten ikinci planda. Çünkü orada senin gibi düşünen insanların seni takip etmesi izlemesi, bir community oluşturmak benim için paradan daha önemli. Özellikle, sanat, kültür ve iletişim alanında nitelikli içeriklere ihtiyaç var bence. Ayrıca o kadar çöp içerik varken YouTube'da ben kendi içeriklerimin daha kaliteli olacağına inanıyorum. Kaliteli içeriğe ulaşmak için de benim gibi farklı bir boyutta düşünen veya böyle kişileri destekleyen insanlara ihtiyaç var (K6).

Diğer yandan Katılımcı 6, bulunduğu toplumsal alanlarda görece itibarlı bir ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye bileşimine sahip bir faildir. Yukarıdaki sözlerinde gözlemlendiği gibi, ileride elindeki mevcut sermaye birikimini zenginleştireceğini düşünmekte, buna karşın YouTube'daki olası görünürlüğünün ilerideki konumuna ve itibarına zarar verebileceği kaygısı taşımaktadır. Özellikle ileride iş ve sosyal hayatında kazanabileceği sembolik sermayenin zedelenmemesi için YouTuber olmaktan çekinmektedir. Bu bir savunma mekanizması olarak da ele alınabilir. Elindeki mevcut sermaye birikimini korumak, geliştirmek ve onlar aracılığıyla kazandığı sembolik iktidara zarar vermemek adına, beklediği kazançları ve iktidar konumunu elde edebileceğinden tam anlamıyla emin olmadığı farklı bir alandan uzak durmaktadır. Ancak alanların karşılıklı toplumsal itibarlarında ve getireceği kazançlardaki olası bir değişim, ileride Katılımcı 6'nın bu alana daha aktif bir şekilde adım atmasına neden olabilir.

Sonuç

Katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda, araştırmanın problemine referans veren araştırma soruları bağlamında ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir.

Katılımcılarla yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda, katılımcıların her birinin belirli YouTube kullanım motivasyonları olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda motivasyonlar kategorize edilecek olursa 3 ana başlık altında toplanmaktadır: eğlence ile oyalanma, bilme dürtüsü ve skopofilik hazdır.

1. Eğlence ve oyalanma: Katılımcıların çoğu YouTube'u televizyon gibi izlediklerini belirtmişlerdir. Boş zamanlarında izlemekten keyif aldıkları videoları "saçma, çerez" gibi ifadelerle anlatmaktadırlar. Kendilerinden farklı hayatları olan bireyleri izlediklerini belirterek, aslında kısa bir süreliğine kendi gerçekliklerinden kaçtıkları sonucuna

varılmaktadır. Bu bağlamda, boş zamanlarında eğlenmek ve oyalanmak için YouTube'u kullanmaları da kendi habituslarına dair bir izlenim yaratmaktadır. Eğlenmek ve oyalanmak için izledikleri ve tükettikleri içeriklerin habitussal ve doğası gereği sınıfsal olduğu söylenebilir.

2. Bilme dürtüsü: Katılımcıların verdiği cevaplara göre bilme dürtüsünün iki boyutu vardır: birincisi ihtiyaç duyulan bilgiye erişim, ikincisi ise dışarıda olup bitenlerle ilgili merakı gidermek. Bu bağlamda katılımcılar kendi alanları dışına çıkmamak ve sosyal dışlanmaya maruz kalmadan kimi zaman kültürel kimi zaman ise sembolik sermayesini genişletmek veya birbiri ile dönüştürmek amacıyla videoları izlendiği görülmüştür.

3. Skopofilik haz: Katılımcılar YouTube'da video izlemekten ve görmeden kaynaklı olarak skopofilik bir haz duymaktadırlar. Katılımcıların bir kısmı, kendilerinden farklı hayatları izleyerek, başkalarını gören / gözetleyen özneler olarak kendilerini güçlü bir konuma yerleştirir ve kendi habitusları dışındaki bireyleri izleyerek bir nevi onlarla özdeşleşmekten hoşlanmaktadır.

Katılımcı 2 ve 6, "ben ve öteki" arasındaki diyalektik temelinde YouTube'daki video izleme pratiklerini anlamlandırmaktadır. Ancak yaptıkları karşılaştırmalar birbirinden farklıdır. Katılımcı 2, kendisinininkine benzer alışkanlıklara sahip insanları karşılaştırarak, izleme pratiği habitusunun dışına çıkmadan-ayrıca görece içinde bulunduğu habitusu bir üst yapı olarak görerek- kendine yakın sermaye sahiplerinin videolarını izleyerek kendi sınıfsal aidiyetini onaylar; Katılımcı 6, Katılımcı 2'nin aksine, sermaye birikimleri ve konfigürasyonları açısından kendi habitusundan olmayan ve kendisine benzemeyen kişilerle kendisini kıyaslayarak kendini olumlamaktadır. Burada aslında ötekinin izleme pratikleri ile tekrar ötekileştirilerek içten içe öteki olmamanın olumlandığı bir durum görülmektedir. Katılımcı 2'nin izlediği YouTuber'larla yaşadığı narsist zevk, Katılımcı 6'da gizlice farklı bir dünyayı izlemekten gelen skopofilik bir zevke dönüşmektedir.

Katılımcıların verdiği cevaplar incelendiğinde hepsinin bir şekilde YouTuber olmak istediği sonucuna varılmaktadır. Kimisinin bu yönde girişimlerde bulundu ve sonra vazgeçtiği gözlemlenirken; bazılarının sermaye yapılandırmalarının itibarını tehlikeye atma riski taşıyan yeni bir alana girmekten korktukları için gerçekten isteseler bile hiç denemeyecekleri analiz edilmiştir.

Genel olarak, katılımcılar iki ana nedenden dolayı YouTuber olmak istemektedir: eğlenerek para kazanmak ve kendilerine benzer insanlarla bir çevrimiçi topluluk oluşturmak. Ancak katılımcıların yanıtlarına bakıldığında bu ikisi aynı anda bir motivasyon olarak ortaya çıkmamaktadır. Katılımcılar ya "gezerek, eğlenerek vb" para kazanmak için YouTuber olmak

istiyorlar veya bir topluluk oluşturmak için. Aslında burada verilen cevaplarda katılımcıların sosyo-kültürel geçmişlerinin etkili olduğunu düşünülebilir. Sadece eğlenerek para kazanma motivasyonu ile YouTuber olmak isteyenler ya mevcut iş alanlarında arzu ettikleri itibara sahip olmak için yeterli ekonomik sermayeye sahip değiller ya da YouTuber olmayı “çok kolay ve önemsiz bir şey” olarak görenlerden oluşuyor: eğer böyle bir şeye dahil olacaklarsa, bunu sadece “kolay yoldan çok para kazanmak için” istedikleri görülmektedir. Bir çevrimiçi topluluk oluşturmak için YouTuber olmak isteyen katılımcılar, kendi içinden geldikleri habitusa ve sahip olduğu kültürel ve sembolik sermayeye gerçekten güvenen bireyler olup bunu sosyal sermayeye dönüştürme istemektedirler. Bunun sonucunda da YouTuber olmak istemelerinin temel amacı, bunu tezahür ettirmek ve karşılığında beğenilmek ve onaylanmak istemeleridir. Ekonomik sermaye onlar için ikinci planda görünmektedir. Ancak bu katılımcılar da bu alana adım atarken tereddütlü bir yaklaşım sergilemektedir, çünkü bu katılımcılar, bekledikleri sembolik sermayeye ulaşip ulaşmayacaklarından emin değildirlere. Kültürel sermayelerine büyük ölçüde güvenmelerine rağmen yeni bir alan olan YouTube’da bekledikleri itibar, gözlemler sonucunda katılımcıların ekonomik, kültürel ve sosyal sermayeleri, YouTuber olmayı isteyip istememe nedenlerini etkilediği sonucuna varılmaktadır.

Çalışmada aktif YouTube kullanıcısı olan bireylerin YouTube kullanımı hakkında ne düşündükleri ve bu uygulamayı nasıl anlamlandırdıkları Bourdieu’nun sosyalizasyona dayalı eylem modeli kapsamında anlaşılmasına ve aktarılmaya çalışılmıştır. Sosyal medyanın artık sadece dijital ve teknolojik bir alan olarak ele alınması bu bağlamda yapılan çalışmaları yetersiz kılacak olup, bu alanın artık sosyolojik ve psikolojik bir alan olduğu ve bu perspektiflerden bakılması gerektiği içgörüsü ile bu çalışma ele alınmıştır. Çalışmanın çok yönlü sonuçlara ulaşmasını sağlayan temel sebeplerden biri, bireyi toplum içinde konumlandıran sosyolojik bir bakış açısıyla da incelenmiş olmasıdır. Çalışma örneklemini mümkün olduğu kadar çok farklı demografik arka plandan seçilmiştir, ancak araştırmanın evrenini tam olarak temsil ettiği iddia edilemez. Ancak YouTube nezdinde sosyal medyanın bir dijital habitus gösterimi olduğu kabul edilecek olursa, çalışmanın, bu alanı bireyin içinde bulunduğu sosyolojik çevreyi dışlamayan bir çerçevede ele alması bu anlamda çalışmayı önemli kılmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı araştırma literatüre önemli bir katkı sağlamakta ve gelecekte yapılacak benzer çalışmalar için önemli teorik ve metodolojik içgörüler sunmaktadır.

Kaynakça

- Baltacı, A. (2018). Habitus: Dini İnanç Habitusunun Oluşumu Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2), 1-24. doi:10.30803/adusobed.411797
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. J. Richardson içinde, Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education (s. 241-258). New York: Greenwood.
- Bourdieu, P. (1990a). In Other Words: Essays Toward a Reflexive Sociology. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1990b). Photography: A Middle-Brow Art. California: Stanford University Press.
- Burgess, J., & Green, J. (2018). YouTube: Online Video and Participatory Culture (2nd ed.). Cambridge: Polity Press.
- Büyükaslan A. Kırık M. A(2015). Sosyal Medya Araştırmaları 2, Çizgi Kitabevi: İstanbul
- Coleman, J. S. (1990). Foundations of social theory. Cambridge: Harvard University Press.
- Creswell, J. W. (1998). Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Evans, H. (2017, January 30). "Content is King" — Essay by Bill Gates 1996. Retrieved May 7, 2020, from medium.com: <https://medium.com/@HeathEvans/content-is-king-essay-by-bill-gates-1996-df74552f80d9#:~:text=In January 1996%2C Bill Gates,as it was in broadcasting.>
- Fuchs, C. (2014). Social Media a critical introduction. (M. Steele, Ed.) London: SAGE Publications Ltd.
- Gaventa, J. (2003). Power after Lukes: an overview of theories of power since Lukes and their application to development. Brighton: Participation Group, Institute of Development Studies.
- Gergs, H. J. (2003). Economic, Social, and Symbolic Capital: New Aspects for the Development of a Sociological Theory of the Market. International Studies of Management & Organization, 33(2), 22-48.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1(1), 62-80
- Smith, P. (2001). Cultural Theory An Introduction. Oxford: Blackwell Publishing.

Strangelove, M. (2010). *Watching YouTube: Extraordinary Videos by Ordinary People*. Toronto: University of Toronto Press.

Swartz, D. (2011). *Kültür ve İktidar Pierre Bourdieu'nun Sosyolojisi*. (E. Gen, çev.) İstanbul: İletişim.

Uphoff, E. P., Pickett, K. E., Cabieses, B., Small, N., Cabieses, B., & Wright, J. (2013). A systematic review of the relationships between social capital and socioeconomic inequalities in health: A contribution to understanding the psychosocial pathway of health inequalities. *International Journal for Equity in Health*, 12(1). doi:10.1186/1475-9276-12-54

Webb, J., Schirato, T., & Danaher, G. (2001). *Understanding Bourdieu*. London: Sage.

Yarcı, S. (2011). Pierre Bourdieu'da Sosyal Sermaye Kavramı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(1), 125-135.

Kuçuradi'nin Düşüncesinde “Hoşgörü” Kavramının Neliği ve Hoşgörüye Sınır Çizmenin Önemi

Ülviye KILIÇ KARAKELLE

Doktora Öğrencisi

Maltepe Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Felsefe Anabilim Dalı

ulviye_kilic@hotmail.com

ORCID:0000-0002-9526-189X

Özet

Hoşgörü kavramı bazen tolerans kavramı ile bir ve aynı anlamda bazen de bu iki kavram farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra toplumsal yaşamda kimi zaman aynı kimi zaman farklı anlamlarda kullanılan bu iki kavramın, ayrıca olması gereken bağlamından farklı bir anlamda kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu durum, toplumlarda insan haklarıyla ilgili sorunları beraberinde getirmekte, birçok hak ihlaline neden olmakta ve insan hakları ihlallerini artırmaktadır. İnsan hakları ihlallerin önlenmesi için öncelikle temel hakların korunması gerekmektedir. Temel hakların korunmasında ise kişi ve devletin sorumlulukları bulunmaktadır. Bu açıdan hoşgörü kavramı kişi tutumu olarak, kişiye ve toplumsal ilke olması bakımından da devlete düşen sorumluluk açısından önem taşımaktadır. Toplumsal alanda kişi ve devlete düşen sorumluluk daha çok özgürlükler alanı dediğimiz alanda ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda toplumsal yaşamda her insanın ifade ve düşünce özgürlüğü kavramına saygı duyulması genel kabulü, öte yandan hoşgörünün farklı kullanımlarından dolayı kişi ve devlet tutumu arasındaki bağın yeterince açık olmamasından dolayı insan hakları korumada yetersiz kalarak felsefi ve etik problemler ortaya çıkaracaktır. Hoşgörünün bir ilke olarak kabul edilmemesi, temel hakların korunup gelişmesini engelleyecektir. Bu sebeplerle hoşgörü kavramına insan haklarının felsefi ve etik bilgisiyle bakılmalı, neye ve niçin hoşgörü göstermek gerektiği ayrımının yapılarak, Türkçede “hoşgörü” olarak dile getirdiğimiz kavramın aslında tolerans olduğu, her şeye tolerans gösterilmemesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hoşgörü/tolerans, ifade özgürlüğü, saygı, temel haklar, insan hakları.

•••••

Makale geliş tarihi: 05.01.2023 • Makale kabul tarihi: 10.04.2023

Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi • © 2022 • 9 (2) • güz: 202-216

The Essence of the Concept of "Tolerance" in Kuçuradi's Thought and the Importance of Limiting Tolerance

Ülviye KILIÇ KARAKELLE

Ph.D. Candidate

Maltepe University

Graduate School

Department of Philosophy

ulviye_kilic@hotmail.com

ORCID:0000-0002-9526-189X

Abstract

The concept of tolerance is sometimes used in one and the same sense with the concept of tolerance, and sometimes these two concepts are used in different meanings. In addition to this, it is seen that these two concepts, which are sometimes used in the same and sometimes different meanings in social life, are also used in a different sense from the context they should be. However, this situation brings about human rights problems in societies, causes many rights violations and increases human rights violations. In order to prevent human rights violations, fundamental rights must be protected first. In the protection of fundamental rights, the individual and the state have responsibilities. In this respect, the concept of tolerance is important in terms of the responsibility of the state as a personal attitude and as a social principle. The responsibility of the individual and the state in the social field emerges in the field we call the field of freedoms. At the same time, the general acceptance of respecting the concept of freedom of expression and thought of every person in social life, on the other hand, due to the different uses of tolerance and the lack of clear link between the attitude of the person and the state, will be insufficient in protecting human rights and will create philosophical and ethical problems. Failure to accept tolerance as a principle will prevent the protection and development of fundamental rights. For these reasons, the concept of tolerance should be looked at with the philosophical and ethical knowledge of human rights, by distinguishing what and why it is necessary to show tolerance, it has been concluded that the concept we express as "tolerance" in Turkish is actually tolerance and that everything should not be tolerated.

Keywords: Tolerance, freedom of expression, respect, fundamental rights, human rights.

•••••

Submission date: 05.01.2023 • Acceptance date: 10.04.2023

Maltepe University Faculty of Communication Journal • © 2022 • 9 (2) • fall: 202-216

Giriş

Toplumsal yaşamda din, dil, ırk, cinsiyet, etnik köken bakımından birbirinden farklı birçok insan bir arada yaşamaktadır. Toplumda farklılıklar ile birlikte yaşayan insanlar birbirleri ile sürekli etkileşim içine girmektedir. Bu etkileşim sonucunda bir arada yaşayan insanlar arasında farklılıklarından dolayı bir çatışma ve gerilim yaşanabilmektedir. Bu etkileşim, farklılıkların da etkisiyle bir arada yaşayan insanlar, farklılıklarından dolayı bir çatışma ve gerilim içinde olabilmektedirler. Ancak insanın bu farklı yanlarına ek olan tek ve en önemli ortak yanı ya da ortak kimliği “insan olma” kimliğidir. İnsan kimliğinin bu ortak yanı, insanı bir çatışma ortamından uzaklaştırarak barış ortamı içinde bir arada yaşama bilincine taşıyabilir. Ancak bir barış ortamında tüm farklı kişilerin bir arada yaşayabilmesini sağlanabilir ve bunu sağlayacak olan en önemli şeylerden birisi hoşgörüdür.

Hoşgörü, kavramı *Türk Dil Kurumu* (2022) sözlüğüne göre genel olarak, her şeyi olabildiğince hoş görmek ve anlayış ile karşılama, tolerans, müsamaha gibi anlamalara gelirken, tolerans kavramının karşılığı ise hoşgörü olarak ifade edilmektedir (www.tdk.gov.tr).

Hoşgörü ve tolerans kavramlarının gündelik yaşamda aynı ya da farklı kullanılmasının yanı sıra iki temel boyutundan da söz edilebilir. Bunlardan birincisi toplumsal hoşgörü, ikincisi ise siyasal hoşgördür. Hoşgörü kavramını İoanna Kuçuradi, *İnsan Hakları Kavram ve Sorunları* (2011a) kitabında iki temel boyutta ele alınır. Ancak Kuçuradi, birincisine kişi özelliği olarak hoşgörü, ikincisine ise toplumsal / kamusal bir ilke olarak hoşgörü demektedir. Hem kişi hem de bir ilke bağlamında hoşgörü kavramını değerlendirerek açıklamaktadır. Çünkü bir kişi olarak toplumda ilişkiler içinde olan insanın haklarını korumanın öneminin burada olduğunu düşünmekte ve hoşgörünün insan haklarını korumada önemli bir yeri olduğunu belirtmektedir. Öte yandan Kuçuradi'ye göre bu kavramın yeterince açık ve bilgisel olarak ortaya konulmaması temel kişi haklarının ihlallerine de neden olmaktadır.

Hoşgörü kavramıyla ilgili olarak karşımıza çıkan problemlerden bir diğeri ise “hoşgörünün sınırı” sorunudur. Çünkü toplumsal ilişkilerde karşımıza çıkan hoşgörüye, felsefi bilgiye dayalı bir sınır çizilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde insanların ifade ve düşünce özgürlüğüne müdahale başlamaktadır. Bu müdahaleler bazı durumlarda bazı kişilerin yaşamına son vermesine kadar kötü sonuçlar doğurmaktadır. Tüm bu sebepler dolayısıyla hoşgörü insani ilişkilerin koruyup geliştirilmesinde çok temel bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeplerden ötürü Kuçuradi, (2011a: 87) hoşgörünün nerede söz konusu olup nerede olamayacağı ya da nelere yol açacağı felsefi bilgiye başvurulmaksızın bir ideal haline getirildiğini ve âdete plüralizmin gereği olarak görüldüğünü belirtmektedir. Kuçuradi, (2011a:

87) hoşgörünün “dogmatizme karşı plüralizm, ‘pluralist toplumda’ da hoşgörü isteniyor” şeklinde görülmesine neden olduğunu ama diğer bir taraftan, tüm norm, kültür, görüşleri aynı ya da eşdeğer sayan postmodernizm ile yaygınlaşan özgürlük kavramının ortaya çıktığını ifade etmektedir. Böylece özgürlükten dileyenin dilediğini yapmasını anlayan insan, eylem alanında “laissez faire, laissez passer”¹ dönüştüren plüralizm sonucunda ortaya düşünsel bir kargaşa yaratmaktadır. Düşünce dünyasında ortaya çıkan bu kargaşa, kamusal alanda dinsel, milliyetçi ve ırkçı çatışmaları artırdığı ya da içinden çıkılmaz birçok durumlar oluşturduğunda, çözümü bütün kültürlerle saygılı olma ilkesini benimseyerek oluşturduğu norm ile çözmeye çalışmaktadır. Bu şekilde çözmek istemesi iyi niyetli bir girişim olarak değerlendirilse bile bilgiden yoksun bir değerlendirme olabilmektedir. Çünkü hoşgörü kavramının mutlak bir norm olması önünde en büyük engel, hoş görülemeyecek şeyler olduğunda ortaya çıkmaktadır. Tüm bu sebeplerden dolayı hoşgörüye bir sınır çizilmesi bir gereklilik haline gelmiştir.

Günümüzde birçok probleme neden olan ve Kuçuradi'nin problem edindiği “hoşgörü” konusunda nasıl bir sınır çekileceği belirlemesini yapmaya geçmeden önce bize, *Sokrates*'in “bir şeyin ne olduğunu bilmeden neliği ile ilgili soruya cevap verilemeyeceğini” hatırlatarak, önce hoşgörünün ne olduğunu söyleyeceğini, ardından hoşgörüye nasıl sınır çizeceğini belirtir (Kuçuradi, 2011a: 88). Ama önce hoşgörü kavramı ile değil, tolerans kavramının ne olduğunu belirleyeceğini belirtmektedir. Türkçedeki hoşgörü ve batı dillerindeki tolerans kavramının çatışmadığı, tolerans kavramını düşünsel alanda açıkladıktan sonra hoşgörü kavramından söz edecektir. Çünkü o zaman bu kavramların aynılık ve farklılıklarının daha açık görülmesi olanaklı olacaktır.

Kuçuradi için tolerans, düşünsel olarak ele alınmalı ve tolerans isteminin, - yani kişilerin birbiri ile olan ilişkilerinde birbirilerine karşı hoşgörülü olmasının ardında-dinsel/mezhepsel çatışmaları ile ilgili tarihsel kökeni ile bugün yaşadığımız dünyayı göz önünde bulundurarak, insan hakları bağlamı içinde iki açıdan daha açık görülebilmesi sağlanabilir. Birincisi kişi tutumu olarak toleransın neliği, ikincisi ise toplumsal/kamusal işlerin düzenlenmesinde bir ilke olarak toleransın neliğine araştırmakla olabilir.

Kişi Tutumu Olarak Tolerans

Tolerans ya da hoşgörü denildiğinde daha çok kişilerin belli bir durum karşısında toleranslı/toleransız, hoşgörülü/hosgörüsüz, müsahamahalı/müsahamasız olmalarından söz edilmektedir. Dolayısıyla tolerans, hoşgörü ve müsahama birbiri yerine kullanılan ama farklı

¹ “Bırakınız yapsınlar, bırakınız etsinler” deyimini

yerlerde kullanımı olan kavramlardır. Kuçuradi, (2011a: 87-88). hoşgörü kelimesi her ne kadar tolerans ve müzahama yerine kullanılsa bile, Türkçe’de hoşgörü kelimesinin özel bir yeri olduğunu belirtir. Örneğin bir çocuk bir camı kırdığında hoşgör çocuktur ya da bir kişi bir arkadaşı ile buluşmasına geç kaldığında hoşgör demektir. Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi talep edilen/istenen şey göz yummaktır. Ama Kuçuradi’ye göre (2011a: 89) tolerans göz yummak değildir. Kuçuradi, insan hakları ile ilgisinde toleransın ele alınması gerektiğini, tolerans ne olduğundan ziyade ne olmadığını söylemenin ve kime/neye/nereye kadar hoşgörü göstermek gerektiğinin önem taşıdığını ifade etmektedir. Kuçuradi bu bağlam içinde toleransı, bir kişi tutumu olarak, insana belli bir bakış ve kişilerin sahip olacağı belli bir insan anlayışı ile ilişkili olduğunu belirterek, bir kişinin başka kişilerle bir araya geldiğinde her bir insanın biricik olduğu göz önünde bulundurulması gerektiğini söyler. Çünkü birbirinden farklı olan kişileri ve bu farklılıkları ne olursa olsun öncelikle birer insan olarak görmeleri sonucu oluşan, bir tutum olduğunu belirtmektedir. İnsani ilişkilerde ise toleranslı kişi, kendisi gibi düşünmeyen çok farklı düşünen, yaşayan, eylemde bulunan insanlara zarar vermeyi istememe özelliğidir. Bu özelliğe sahip olan kişi, belirli her tek durumda bir konu ya da olayda kişilerin kanaat, inanç ve düşüncelerine zarar verebilecek halde onların haklarına zarar vermeme tutum ya da davranışını gösteren kişidir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli şey ise toleranslı kişi denilen kişinin tolere ettiği şey kanaat, inanç, düşünceler, pratikler için sergilediği tutum değildir. Tolere edilen şey, kendisinden farklı düşünen ya da davranan kişilerin ortak kimliği olan “insan olma” kimliğine sahip olmalarıdır. Toleransız kişinin tolere etmediği ise belli bir konuda kendisinin kabul ettiğinden farklı düşünen kişilerin varlığına tahammül göstermeyip ona zarar veren, öldüren hatta öldürtebilecek özelliktir (Kuçuradi, 2011a: 89).

Bu bağlamda bakıldığında, yani bir kişi tutumu olarak tolerans kendisinden farklı düşünen, davranan, eylemde bulunan insanlara zarar verebilecek halde zarar vermeyen insan toleranslı kişidir ve bunun sınırları yoktur. Sınır problemi daha çok toplumsal alanda ortaya çıkmaktadır. Çünkü “kişi” olarak insan, sadece kendi düşünceleri, tutumları ile vardır. Ancak toplumsal/kamusal alanda başka kişilerle birlikte bir araya geldiğinde problemler yaşanmaktadır.

Toplumsal / Kamusal İşlerin Düzenlenmesinde Bir İlke Olarak Tolerans

İnsanlar toplumsal/kamusal alan içerisinde başka kişilerle bir arada yaşamakta ve sürekli etkileşim halinde bulunmaktadır. Kişiler arası ilişkiler bağlamında bir kişi tutumu olarak tolerans için iki önemli nokta ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan birincisi farklı düşünce ve davranışa sahip kişiler arasında onların haklarına zarar vermeyen, eylem ya da eylemleri

belirleyen şey, ilişki içinde olduğu kişilerin düşünce ve davranışlarının bilgi/değer bakımından niteliği değildir. Çünkü insanlar belli bir konuda farklı bilgi ve değerlere sahip olabilmektedir. İkincisi ise bir kişi tutumu olarak tolerans: kişilerin onaylamadığı, karşı çıktığı düşünce ve davranışlara karşı olmaması demek değildir. Başka bir deyişle tolerans, her fikre saygılı olmak anlamına gelmemektedir. (Kuçuradi, 2011a: 90). Ancak toplumda “bütün fikirlere saygılı olmak” gerektiği genel kabulü ve sürekli bunun öğretilmesi durumu söz konusudur. Oysa fikirler saygı konusu değil tartışma konusu olabilirler. Saygı konusu olan şey insanlardır (Kuçuradi, 2011a, s.270). Bu sebeple bu tarz genel kabuller özellikle tolerans söz konusu olduğunda bir sınır çizmeyi gerektirmektedir.

Dolayısıyla Kuçuradi, (2011a: 90) kişi tutumu olarak toleransın bir kişinin sahip olduğu düşünce ve davranışının niteliği olmadığını anlamının önemli olduğunu belirtmektedir. Çünkü toleransın niteliği (bilgisel ve değer bakımından özellikleri) ne olursa olsun, her çeşit düşünce, davranış, kanaat ve pratiğe göz yummaya dönüşmektedir. Her ne olursa olsun göz yumulduğu vakit toleransın sınır sorunu ortaya çıkmaktadır. Toleransın bir sınırı olup olmadığı sorulabilir. Bu nokta da böyle bir soruya evet denmelidir. Çünkü bu nokta da problemler bulunmaktadır. Diğer bir taraftan ise yine kişi tutumu olarak tolerans, bizi onaylamadığımız düşünce ve davranışlara karşı çıkmamamız sonucuna da götürmemelidir. Çünkü toplumsal/kamusal düzenlemelerde, yani özellikle hukukun düzenlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla da bir grupta farklı olan çoğunluk ya da azınlığın onayladığı fikir, davranış, pratik veya haklı/haksız onaylamadığı veya karşı olduğu fikir, davranış, pratiklerin hangi ya da ne özellikte olanların tolere edilebilir veya edilemez oldukları sorununa bizi götürür. İşte bu toplumsal/kamusal alanda sorunun can damarını oluşturmaktadır. Çünkü bugün dünyanın birçok yerinde aynı konuda farklı fikir, davranış ve pratiklere sahip olan insanlar bir arada yaşamaktadır. Bundan dolayı da Kuçuradi (2011a: 91) için, dünyada farklı insanların bir arada yaşamasına, yani “plüralist toplum” da bir arada olmaya çözüm olarak sunulan tolerans ya da hoşgörü bir ölçüt oluşturma sorunudur. Bu sebeple bir fikre, düşünceye, kanaate ya da davranış veya pratiğe karşı çıkılırken, dayanılması gereken şeyin ne olduğu önemlidir. Başka bir deyişle karşı çıkılan şeyin dayandığı temellerin epistemolojik-aksiolojik özelliğidir. Bu sebeple de bu dayanılan şey, “temel bir bilgi mi, yani doğrulanabilir/yanlışlanabilir veya etik bir bilgi midir” ve yoksa yalnızca farklı olanın, “epistemolojik ve aksiolojik bakımdan incelenmemiş olan düşünce, davranış, kanaat ya da norma ilişkin bir değer yargısı mıdır?” soruları önem taşımaktadır.

Yukarıdaki sorulardan hareketle kız çocuklarının okula gönderilmemesi ya da kan davası örneği düşünülebilir. Bu noktada “acaba bu vermiş olduğumuz örneklerin

dayanaklarının temelini neler olduğu sorgulaması hiç yapılmış mıdır?”, “kız çocuklarının okula gönderilmesinin hoş görülmemesinin ardındaki dayanak nedir?” ya da “kan davasının dayanağı nedir?” sormak gerekmektedir. Kuçuradi, aynı zamanda bu kararları alırken dayanılan temeli, yani fikir, norm ve değer yargısının felsefi bir değerlendirme konusu yaparsak eğer, onun epistemolojik ve aksiolojik tarafını görebileceğimizi, belli bir grupta ya da yaşadığımız toplumsal/kamusal alanda veya dünyada toleransın konusu olmayacak olan şeylere çizilebilecek sınırları da ayırt edebileceğimizi belirtmektedir. Başka bir deyişle bu örnekler de göz önüne alındığında, tolerans konusunda sosyal politikalar ile ilgili toleransın bitmesi gereken sınırlarını kavrayabiliriz. Ayrıca bunları görmek, kavramak bize toleransın konusu olmayacak şeyler hakkında bilgi verirken, tolerans konusu olacak şeylere de sınır çizmektedir. Ancak toplumsal düzenlemelerde düşünce, norm, pratikler ve davranışların tolerans konusu olup olmadığı ya da nelerin olanaklı nelerin olanaklı olmadığı belirleyebilmek için öncelikle bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Daha sonra değerlendirme konusu yapılan bir konuda aynı düşünce, davranış, norm ve pratiği sergileyenler ile aynı konuda farklı düşünce, davranış, norm ve pratiği sergileyenler arasında bir değerlendirme yapılabilir. Ancak unutulmamalıdır ki, aynı ve farklı olan bir düşünce, davranış, norm ve pratiği değerlendirme konusu yapmak, aynı konuda yaygın olanın farklılığını ortaya koysa da tolerans konusu olup olmadığını açıklığa kavuşturmak için yeterli değildir. Tolerans konusu olup olmadığını belirleyen ölçüt ise bu değerlendirme sonucu ortaya konabilen epistemolojik-aksiolojik özelliği, yani bilgi ve etik/değer özelliğine bağlı olan niteliğidir, bu sebeple de farklılığı değildir. Çünkü Kuçuradi, bir toplumda tolerans söz konusu olduğunda bir toplumdaki genel kabule uygun şekilde karar verilerek tolere edilmeyecek bir düşünce ya da davranışı tolere etmek aynı zamanda tolere edilen düşünce ya da davranışın teşvik edilebilir olduğu gibi bir sonuca götürebilir. Bundan dolayı nelerin tolere edilip nelerin tolere edilemeyeceği önem taşır. Tabii nelerin tolere edilir olup olmadığına her tek durumda karar vermek gerekmektedir. Çünkü belirli bir koşulda bir şey tolerans konusu olurken başka bir koşulda da tolere edilmesi beklenmemeli ve her tek durum ile o duruma ek durumlar da göz önüne alınmalıdır (Kuçuradi, 2011a: 91).

Öte yandan Kuçuradi (2011a, s.92) tolerans söz konusu olunca, kişilerin sahip olduğu düşünce ve kanaatlerinin önem taşımasının diğer bir sebebi ise kişilerin düşünce ve kanaatlerinin eylemlerini belirlemesidir. Dolayısıyla da kişi sahip olduğu bu düşünce ve kanaatler doğrultusunda eylemleri ile toplumsal/kamusal yaşamda ilişkide olduğu diğer kişilerle etkileşim içinde girmektedir. Bu etkileşim, tolerans söz konusu olunca nelerin tolerans konusu olup olmayacağı hususunda ise her bir kişi sahip olduğu bilgilerle bir sınır

çizilmektedir. Başka bir deyişle kişinin sahip olduğu bilgi, toleransın sınırları belirlemektedir. İşte bu bilgi (doğrulanabilir/yanlışlanabilir olan bir bilgi), yani toleransın sınırını belirleyen bilgi, toplumsal/kamusal hayatta belirleyici olurken bu belirleyicilik tolerans gösterilmeyecek olan düşünce ve davranışları da belirlediği için tolerans gösterilmemesi gerektiği anlamına gelmektedir. Diğer taraftan Kuçuradi'ye göre (2010: 41) tolerans konusunda norm, pratik ve davranışlar söz konusu ise tolerans konusu olamayacak şeylerin sınırı, bu ister kültürel-dinsel ister deneysel norm, pratik ve davranışlar olsun, bunları benimseyen olarak kendilerine ve başkalarının temel haklarına doğrudan ve dolaylı² olarak zarar verdiği yerde başlamaktadır. Toplumsal alanda daha çok doğrudan ve dolaylı hakların sağlanması değil, korunması söz konusu olması gerekmektedir.

Buradan hareketle tolerans konusunda iki türlü sınır çizilmesinin söz konusu olduğu görülmektedir. Birincisi düşünce ve kanaatlerin eylemi belirlemesi sonucu çizilen sınır, ikincisi ise norm, pratik ve davranışların söz konusu olduğunda toleransın konusu olmayacak şeylerin sınırıdır. Bu iki ölçütten hareketle hoşgörünün toplumsal/kamusal ilişkilerin kurulmasında bir ilke olarak kabul edildiği vakit insan haklarını korunabilmesi açısından önem taşımaktadır. Aksi takdirde insan hakları sorunlarına yol açacaktır. Çünkü insan hakları dediğimiz haklar felsefi, etik ve siyasal sorunları içerirler. Kuçuradi (2009: 79) felsefi sorun olmalarının sebebi insan hakları kavramının zihinlerde açık olmamasıdır. Etik bir sorundur. Çünkü günlük yaşamda ilişkiler içinde bir arada yaşayan kişilerdir ve hangi hakka saygı duyup/duymayacağını ya da neyi hoş görüp/görmeyeceğini belirleyen de kişilerdir. Siyasal bir sorundur. Çünkü yurttaşların korku ve yoksunluktan uzak bir şekilde kendi olanaklarını gerçekleştirdikleri koşulları sağlamak devletin görevidir.

Kuçuradi Felsefesinde İnsan Haklarının Korunmasında Toleransın Yeri ve Önemi

Kuçuradi'nin tolerans konusunda öncelikle düşünce ve kanaatlerin eylemi belirlemesi sonucu çizilen sınırı ikincisi ise norm, pratik ve davranışların söz konusu olduğunda toleransın konusu olamayacak şeylerin sınırı olduğunu söyleyerek iki ölçüt getirmektedir. Onun getirdiği bu iki ölçütten düşünce ile bilgi ya da deney kaynaklı olan kültürel bir norm ile temel bir kişi hakkı karşı karşıya geldiğinde ya da çatıştığında yararlanır. Çünkü bu iki ölçüt tolerans konusu olabilecek düşünce ve normların yine tolerans konusu olmayacak olan düşüncelerden ve normlardan ayırt etmeyi sağlamaktadır. Ancak bunları ayırt etmeyi mümkün kılrsa bile toplumsal/kamusal alanda aynı konuda farklı fikir ve normlara sahip olan

² Bkz. İoanna Kuçuradi, *Çağın Olayları Arasında* kitabı içinde "Bugünkü Türkiye'de Özgürlük Sorunu" adlı yazısı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2013, s.41, 61-62.

insanlar bir arada olmasından dolayı çatışmalar çıkmaktadır. Bu çatışmalar kişilerin aynı konuda farklı fikirleri olmasından dolayı meydana gelmekte ve bunlarla başa çıkmaya yetmemektedir. İşte bu sebeplerle daha önceden toleransın konusu olmayan şeylerin sınırını çizebiliriz ama nelerin tolerans konusu olabileceğini önceden söyleyemeyiz. Bu sebeplerden dolayı ölçüt getirmek gerekmektedir. Kuçuradi hoşgörü üzerine yaptığı bir söyleşide³ getirilen ölçütlerde birinci nokta, “çatışan bir saf ise ve bir grubun bir kabulü ise ve bu bir bilgi ile çatışıyorsa, başka bir deyişle bir bilgi bir kabul ile çatışıyorsa, o kabul her ne ise onun yayılmaması gerekir.” İkinci önemli nokta ise kişiler “insan haklarına aykırı bir norma göre yaşamak ve eylemde bulunmak istiyorsa orada ona dur demek gerekir. Çünkü bu insan haklarına aykırıdır ve birçok kültürel norm insan haklarına aykırıdır”. Bu sebeplerden kaynaklı olan durumlara dur demek gerekmektedir. Kültürel bir norm ile insan hakları çatırırsa insan haklarına öncelik vermek, bu tür çatışmalara izin vermemek gerekmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta konuyu sadece norm çatışması olarak görmemektir. İki farklı norm çatıştığında ise toplumsal bağlamda anlaşmazlıklar ve hatta kavgalar kaçınılmaz olmaktadır. Ancak Kuçuradi’nin altını çizdiği şey, normlar çatıştığında bu normların nereden türediğine bakmak ve bu noktada insanın değerini⁴, insan onurunu koruyacak ve insanın tek ortak kimliği olan “insan olma” kimliğini ortaya koyması gerektiğidir. Tüm bunları yaparken de kültürel değer yargıları/normlarını çıkartarak bunu yapmak gerekmektedir. Çünkü tüm problemler burada başlamaktadır. Dolayısıyla da normların epistemolojik, yani bilgisel farkını görmemek, iki kültürel normun çatışmasıyla bir kültürel norm ve bir insan hakkı çatışmasını aynı kefeye koymamıza yol açar. Bu da problemlere neden olur.

Kuçuradi, tolerans konusunu tartışmada ele alınacak örnekler vardır. Örneğin yönetmenliğini Semih Dündar’ın (2010) yaptığı, toleransı konu edinen *Bulgaristan Türkleri Belgesel Filmi* başlıklı belgesel bunlardan biridir. Belgesel, Bulgaristan da 1970 yılında Türk-Müslüman azınlıklara artan baskı ve isimlerin değiştirilmesine kadar giden süreç anlatılmaktadır. 1970 yılında doğu Bloğunun çözülmesiyle 1984-1989 yılları arasında Türk-Müslüman azınlığa yapılan baskıları ve baskıcı/ayırıcı politikaları konu edinen belgeselde, Bulgaristan’ın Kırcaali kasabasında bir milyon kadar Türk ve Roman vatandaşının isminin değiştirilmesi gözler önüne serilmektedir. Ulviye Mehmedova adlı belgeseldeki konuşmacı gece yarısı kapılarının çalındığını, kapıyı çalanların kapıyı açanlardan isimlerini değiştirmek

³ Bkz. İoanna Kuçuradi ve Harun Tepe Maltepe Üniversitesi çekilen söyleşi (4 Ağustos 2015) . İnsana Yolculuk 4- Hoşgörü Nereye Kadar? [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=ljMqZ24GkhM>

⁴ Bkz. İoanna Kuçuradi, İnsan ve Değerleri, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara,2013

için geldiklerini söylüyor. Ulviye Mehmedova'dan kendisine bir isim bulması isteniyor. Bulgarcada "U" harfi olmadığını söylemesi üzerine, bir alt harften bir isim bulunmasını istediklerini söylüyor. Ulviye Mehmedova "Yula" olabilir mi diye sorunca "evet" yanıtını alıyor. Belgeselde konuşan birçok konuşmacı sadece isimlerinin değişmediğini aynı zamanda göçe zorlandıklarını da belirtmektedir⁵. Dindar, S. (2010)

Bu örnekte yaşanan olaylarda insanların yaşama hakları ihlal edilmemesine rağmen, yaşananlar kolay kolay kabullenilebilecek nitelikte olaylar değildir. Kuçuradi, bu örneğe bakınca sık sık karıştırılan bir olay görüldüğünü belirtir. Bir devletin yurttaşı olmak ayrı bir şey, etnik kökeni ise ayrı bir şeydir. Bir devlette çok farklı kökenden insanlar, farklı din ve dili olan insanlar bulunmaktadır, ama bu insanlar başka devletlerin yurttaşları ile etnik köken, dili ve dini paylaşabilir. Önemli olan insanların farklılıklarından dolayı ayrımcı muamele görmemesidir. İşte tolere etmek birisi senden böyle bir farkı olduğu için ayrımcı muamele yapmamandır. Çünkü etnik köken ne bir imtiyaz ne bir ayrıcalık ne de değiştirilecek bir şeydir. Bir insanın 40 yaşına kadar isminin Ulviye olması 40 yaşından sonra ise "Yula" yaparak onun kökenini değiştirmiş olduğunu düşünmek anlamsızdır. Dolayısıyla da insan haklarını göz önüne alınca öncelik verilmesi gereken insan olma kimliğidir. Bulgar-Müslüman olayına bu gözle bakınca, bir insanın kökeni kimseyi, yani devleti ilgilendirmez. Bir devletin yurttaşı olduğunuz vakit etnik kökeniniz devleti ilgilendirmez ama devlet için sizin onun yurttaşı olmanızın belirli gerektirdikleri vardır. Mesela farklı dili olan insanların o dillerini geliştirme imkan sağlaması gibi. Çünkü bu da devletin görevleri arasındadır⁶. İşte tolerans özellikle azınlıkta olan daha güçsüz kişilerin kendini savunmasına hatta bazen çoğunlukların bile –Güney Afrika'nın Apartheid zamanındaki yönetiminde küçük bir azınlığın çoğunluğa egemen olması gibi- insan haklarını sağlamada bir ilke olabilir. Çünkü ismini değiştirmeye, ülkeyi terk etmeye hatta bazen yaşama hakkını elinden almaya kadar giden insan hakları ihlalleri yaşanmaktadır.

Kuçuradi'nin sözünü ettiği problemlere dünyanın farklı yerlerinde birçok örnekler verilebilir. Sözelimi siyahilere dair ırkçılığın ve eylemlerin yükselişte olduğu 1950'lerde Amerika Birleşik Devletlerinde 14 yaşındaki Emmett Till beyaz bir kadına ıslık çaldığı için ırkçı beyazlar tarafından öldürülmesi bu örneklerden biridir. Yine 2012 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde 17 yaşında Travyan Martin adındaki siyahi bir Amerikan vatandaşı, onun hareketlerini şüpheli bulan bir Amerikan vatandaşı tarafından öldürülmesi Kuçuradi'nin

⁵ Bkz. Sekron TV, Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=sEVXBEa9WaQ>

⁶ Bkz. İoanna Kuçuradi, İnsan Hakları Kavram ve Sorunları kitabı içinde *Günümüzün Devletlerinde İnsan Hakları Işığında "Azınlık Hakları": Kavramı ve Sorunları* adlı yazısı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2011a, s. 144-145

işaret ettiği problemlere ilişkin bir örnek teşkil etmektedir. Diğer bir örnek ise 2007-2008 yılları arasında Almanya'nın değişik yerlerinde sekiz Türk vatandaşının ve Türk sanılan bir Yunan vatandaşının öldürülmesi ve cinayetlerin ardında yapılan soruşturmalar sonucunda bu cinayetlerin ırkçı bir örgüt tarafından yapıldığı ortaya çıkmasıdır. Yine ülkemizde 2007 yılında gazetecilik yapan, Ermeni asıllı Hrant Dink adlı kişinin yazdıkları gerekçe göstererek 17 yaşındaki bir genç tarafından öldürülmesi örneklerin sadece birkaçıdır. Bu örneklerle bakıldığında “acaba bu cinayetlere yol açan şey ırkçı eğilim midir?” yoksa “insanların kişisel hoşgörüsüzlükleri midir?”.

Öncelikle Kuçuradi, ırkçılık, yani bir ırkın diğer ırktan üstün olduğu iddiası insanların kafalarına sokulan ancak bilimsel bir dayanağı olmayan şeyler olduğunu, saf ırk insanda olmayacağını sadece saf ırk hayvanda olacağını belirtir. İnsanın ne ırkını ne de kökenlerini seçemeyeceğini, bunun tesadüf olduğunu söyler. Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi dünyanın farklı yerlerinde ve Avrupa'da ırkçılığın yükselmesi söz konusudur. Dolayısıyla da bu ifade özgürlüğü ile ilgili ve de ifade özgürlüğü konusundaki yanlış yapılması ve anlaşılmasından kaynaklanmaktadır⁷. Çünkü ifade özgürlüğü adına yapılan, ulusal ve uluslararası belgelerde ırkçı propaganda yasak olmasına rağmen yapılması ya da yapılmasına müsaade edilmesi bunun bir göstergesi olmaktadır. Bu sebeple “ırkçı propaganda yapmak” ve “ırkçılığı övmek” ifade özgürlüğüne girip girmediğini sorgulamak gerekmektedir (Kuçuradi, 2011, s.267-268). Bu sorgulamaları yapmak hiç şüphesiz bu cinayetleri önlemek için tedbir alınmasının ilk yolunu açacaktır. Ancak bu sorgulamalar yapılırken, “Bu ırkçı cinayetler nasıl önlenebilir ve neler yapılmalıdır?” sorularına yanıt aranmalıdır.

Kuçuradi, bu cinayetlerin önlenmesinin yolunun hiç şüphesiz eğitim olduğunu belirtir. İnsanı eğitmek ve bu tür bir eğitim için geç kalmamak gerektiğinin önemine işaret eder. Eğer erken bir yaşta insan haklarının etik eğitimi verilirse, bunu yapabileceğimizi belirtir. Hatta bunun için geç kalındığını söylemektedir⁸ (Kuçuradi, 2011a, s.274). Ayrıca ırkçılık konularında karşımıza çıkan en önemli şeylerden birisinin “değerlendirme problemi”⁹dir. İnsan haklarının felsefi açısından bir değerlendirme yapılmasının ise üç önemli adımı bulunmaktadır. Kuçuradi (2011b: 17-18) Birincisi değerlendirenin ilişkide olduğu eylem ya da tutumunu anlaması, karşıdaki kişinin o eylemi ya da o tutumu neden yaptığını görmesi. İkincisi, bir eylemin yapıldığı koşullar göz önüne alınca başka eylem olanakların veya

⁷ Bkz. İoanna Kuçuradi, *Uludağ Konuşmaları* kitabı içindeki Özgürlük adlı yazısı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2014

⁸ Bkz. Kuçuradi, *İnsan Hakları Kavram ve Sorunları* kitabı içinde *İrkçılık ve Diğer Hoşgörü Konusu Olmayacak Olanlarla Savaşma Yolu Olarak İnsan Haklarının Etik Eğitimi* adlı yazısı.

⁹ Bkz. Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s. 30-42.

seçeneklerin olup olmadığı, nelere yol açıp neler sağladığıdır. Üçüncüsü ise o eylemin değeri/değersizliği, ya da doğruluğu/yanlışığı ise onun etik değerini belirler. Ancak yukarıdaki 8 Türk vatandaşı ve Türk olduğu düşünülerek öldürülen Yunan vatandaşı olayı ile ilgili örneğe bakacak olursak, oradaki Yunan asıllı vatandaşın öldürülmesinin sebebi Türk olduğunun düşünülmesi ve orada “ezbere bir değerlendirme” yapılmasıdır. Çünkü Türk olduğu düşünülen Yunan vatandaşı öldüren kişi sadece kendi milletini korumak, kendi milletinden olmayanı istemediği için bunu yapmasıdır. Öte yandan karşısındaki kişiyi sadece başka milletten görme, bir insan olarak görememe ve düşman kabul etme durumu söz konusudur. Bunlar göz önüne alındığında Kuçuradi'nin insan hakları temelli etik eğitim verilmesini istemesi yerinde bir istektir. Yine Hrant Dink'in eşi Raşel Dink'in faillerin, bir zamanlar bir bebek olduğu gerçeğini aklında tuttuğunu ve bir bebekten bir katil yaratan karanlığın sorgulanması gerektiğinin altını çizdiği anma konuşmasında şüphesiz onun istediği de Kuçuradi'nin isteminden farklı değildi. Bu problemlerin kamusal ve toplumsal alanda önleyebilmek için de öncelikle çocuklara değer eğitimi ve doğru değerlendirme¹⁰ eğitimi verilmelidir. Tüm çocuklar masumdur ve nasıl oluyor da bu çocuklar farklı renk ve farklı düşünceleri olduğu için birer ırkçı, birer katil olduğunu sorgulamak gerekir. İşte bu sebeple de çocuklara değer ve doğru değerlendirme eğitimi verilmesini gerekmektedir. Çünkü düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırsızlığından dem vurularak bu ırkçı cinayetlerin bu propagandalarının önü açılmakta, değer eğitimi almayan bu çocuklar doğru değerlendirme yapamayınca birer katil olmaktadır. Kuçuradi, böylelikle de “ifade özgürlüğü adına tolerans konusu olmayacak söz, eylem ve davranışlara tolerans göstermek istenmiş olacağını” ama bu olmaması gereken bir şey olduğunu ifade etmektedir (Yılmaz, İoanna Kuçuradi ve Harun Tepe ile söyleşi, 2015) Çünkü özgürlük, etik bir kişi özelliği olarak insan olmanın değer ve bilincine sahip olmaktır. Kuçuradi için, “özgür kişi, eylemlerini oluşturan değerlendirmelerinde insan olmanın değerinin bilgisini hesaba katan, yaşantıları ve tutumları değer bilgisinden kaynaklanan inançları tarafından belirlenen, çeşitli istekleri de anlamlarca belirlenen kişidir” (Kuçuradi, 2011b s.185). Bundan dolayı bilgiye ters düşen bir iddia evet demek, ona tolerans göstermektir. Oysa bilgiye ve insan haklarına ters düşen bir şey tolerans konusu olmamalıdır. Hatırlanacağı gibi 1997 yılında Marshall H. Applewhite tarafında Havens's Gate¹¹ adında bir tarikat kurulmuştu. Bu tarikat uzaylılardan bilgi aldığını ve bu bilgileri insanlarla paylaşmak için bu tarikatı kurduğunu söyler. Bu tarikat üyeleri Halley kuyruklu yıldızını işaret kabul ederek, bu yıldıza binip cennete gideceğini düşünen tarikatın

¹⁰ Bkz. Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s. 43-44.

¹¹ Türkçesi *Cennetin Kapısı*

39 üyesi lüks bir villa da topluca intihar etmişlerdir. Kuçuradi (2011a: 273) bu örneğe bakınca temelinde bilgi olan ile olmayan şeyin tipik bir örneğini görmenin mümkün olduğunu belirtir. Çünkü ifade özgürlüğü, din özgürlüğü adına her şeyi serbest bırakmak bu tarikat örneğinde olduğu gibi sonuçları olur. Bu bir uç örnek gibi gözükülebilir ama tek bir istisna da değildir. Ayrıca Kuçuradi'ye (2014:1-22) göre özgürlük¹² dileyenin dilediğini yapması değildir. Burada düşünce özgürlüğünü hakkını sınırsız bir hak olarak görmek bulunmaktadır. Bu hakkın sınırsız olduğu düşünüldüğü için bunlar meydana gelmektedir. Konumuz ve örneğimiz göz önüne alarak insan hakları ile ilgili belgelerde de din ve inanç özgürlüğü konusunda kişilerin ifade ve düşünce özgürlüklerine bir sınırlama getirilmeyecek gibi algılanıyor. Yani kişi inandığı şeyin pratiklerini uygulamada hiçbir koşulda engellenemez deniliyor. Ama bu pratikler nasıl pratikler olduğunun sorgulanmaması ve bu örnekteki gibi bir pratik olması insanların yaşama haklarına zarar veriyor.

Düşünce özgürlüğü ve ifade özgürlüğü eğer bir kişinin yaşama hakkının ihlaline sebep oluyorsa ya da bir kız çocuğunun eğitim hakkı ihlal ediliyorsa ona dur demek gerekmektedir. Mühim olan geleneği korumak değil insan haklarını korumaktır.

Sonuç

Toleransa sınır çizilmesinin önemi gündelik yaşamda sınırsız bir şekilde her türlü düşünce, norm ve davranış şeklinin hoş görülmesinin istemesinden kaynaklanmaktadır. Hoşgörü ya da tolerans olarak kullandığımız kavram gerek kişi hakları gerekse temel haklar söz konusu olduğunda yeteri kadar aydınlatılmamış olduğunda insan hakları açısından tehlikeli bir kavram haline gelmektedir. Gündelik hayatta her şeye hoşgörülü olmak gerektiğini söyleriz ama her şeye hoşgörülü olmamak gerekir. Çünkü her şeye hoşgörü ile bakmak, yukarda da ifade edildiği gibi neleri hoş görmek ya da neleri görmemeyi bilmek, insan değerini koruması ve tek ortak kimliğine sahip çıkması bakımından önem taşımaktadır. Nitekim Albert Camus iyi bir şeyi istemek yeterince aydınlatılmamışsa en az kötülüğü istemek kadar zarar verebileceğini söylemektedir¹³. Tolerans söz konusu olduğunda tolere edilecek ve edilemeyecek olan şeylerin yeterince aydınlatılmaması ya da Kuçuradi'nin ifadesiyle tolere edilmek istenen şey yeterince didiklenmemesi özellikle temel haklar bakımından problemlere yol açmaktadır. Çünkü tolerans göstermek Türkçedeki naif anlamı ile bir çocuk camı kırdı ya da fark etmeden bir bibloyu kırdı diye hoş görmek değildir. Hoş görmek istenen konuların sınırları geniş olduğunda ve hoşgörü dendiği zaman herkes farklı bir şey anladığında

¹² Ayrı. bilgi için bkn. Kuçuradi, *Uludağ Konuşmaları* kitabı içindeki “Özgürlük” adlı yazısı

¹³ Ayrı. bilgi için bkn. Alberts Camus, *Theatre, recits, nouvelles*, Bibliothequ de la Pleiade, s. 1326.

toplumsal/kamusal alanda ne doğru bir değerlendirme yapılabilir, ne insan onuru ne de insanın değerleri korunabilir.

Hoşgörü, bir arada yaşama fikridir. Bir arada yaşayan insanların bir düşünce, eylem ya da davranışı epistemolojik- bilgisel- ya da Aksiolojik –değersel- olarak mı yoksa belli bir toplumda kabul gören bir kültürel norm için mi kabul edip, edilmediğinin sorgulaması gerekir. Önemli olan bir toplumda geçerli bir kültürel normu ya da moda olan bir düşünce biçimini korumak değil, önemli olan şey insan haklarını korumaktır. Çünkü insan haklarına aykırı birçok kültürel norm bulunmaktadır. İnsanlık tarihinin getirdiği birçok fikir gibi, hoşgörü fikri de içeriği bakımından insanların bir arada yaşamasına dayanan bir fikir olduğundan dolayı değerlendirme konusu ile ilgilidir. Çünkü insanlar tüm düşünce ve eylemleri belli bir değerlendirme yaptıktan sonra harekete geçmektedirler. Bu sebeple tolerans konusunda doğru bir değerlendirme yapılınca insan hakları korunmuş olacaktır. Ancak tolerans konusunda yanlış bir değerlendirme, yani değer affetme, değer biçme ve ezbere değerlendirme yapıldığında tolere edilen şeyin sınırları çizilemeyerek yukarıda belirtildiği gibi zorla isim değiştirme ya da Türk olduğu düşünülen Yunan vatandaşın öldürülmesinde olduğu gibi toleransın sınırları aşılarak insan hakları korunamayacaktır.

Kişi tutumu olarak toleransın, sınır problemi olmadığı ifade edilse de toplumsal yaşamda başkaları ile ilişki kuran, eylemleri olan insanın, ifade ve düşünce özgürlüğü bağlamında özgür bir kişi olması gerekmektedir. Özgür kişi yaşamı boyunca doğru değerlendirme yapan, insanın değerini ortaya koyan ve bu değeri hesaba katarak eylemde bulunan, insanın değerini koruyan kişidir. Bu özgür kişi özelliğine sahip olmak etik özgürlüğü beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla toplumsal/kamusal alanda toleransı sağlayacak olan etik özgürlüğe sahip özgür kişilerdir. Toplumsal/kamusal alanda insanlara toplumsal özgürlük ve etik özgürlük arasında kurulan bu ilgi ya da bağ ilkeler geliştirmesine yardımcı olacaktır. Toleransın toplumsal/kamusal alanda bir ilke olmasının önünü açacaktır.

Kaynaklar

Dindar, S. (2010). Hak ve Özgürlük - Bulgaristan Türkleri Belgesel Film -Bulgar Göçmenleri- Balgöç - Sekron TV. [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=sEVXBEa9WaQ>

Kuçuradi, İ. (Ed.). (2009). İnsan Haklarının Felsefi Temelleri. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları

Kuçuradi, İ. (2010). Çağın Olayları Arasında. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları

Kuçuradi, İ. (2011a). İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları

Kuçuradi, İ. (2011b). Etik. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları

Kuçuradi, İ. (2013). İnsan ve Değerleri. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları

Kuçuradi, İ. (2014). Uludağ Konuşmaları. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları

Türk Dil Kurumu İnternet Sitesi. (2022). Sözlükler. Erişim Tarihi: 12 Kasım 2022
<https://www.tdk.gov.tr/> adresinden alınmıştır

Yılmaz, M. O. (4 Ağustos 2015). İnsana Yolculuk 4- Hoşgörü Nereye Kadar? [Video].
Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=ljMqZ24GkhM>

Belleği Geçmiş ve Bugünden Kurgulamak: “Ay ve 66 Soru” ile “Annelerimiz” Filmlerinde Hafızanın İnşası

Arda KAYA

Doktora Öğrencisi

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Radyo, TV, Sinema Anabilim Dalı

kaya.arda6@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1768-0810

Özet

Ay ve 66 Soru (Jacqueline Lentzou, 2021) ile Annelerimiz (César Díaz, 2019) filmi bellek konusunu sorunsallaştıran ve farklı noktalardan ele alan iki farklı filmidir. Filmde hatırlama, unutma gibi temalar incelendiğinde çeşitli benzerliklerin olduğu görülmüştür. Ay ve 66 Soru’da hatırlamayı bireysel belleğin ve belgelerin nasıl etkilediği ortaya konulmuştur. Annelerimiz filminde ise seçici bir unutma söz konusudur. Guatemala’da yaşanan iç savaş sırasında yaşanan travmatik olayların aktarılması ve unutturulmasıyla ilgili süreci anlatmaktadır. Sonuç olarak her iki filmde de ortaya çıkan belgeler ve sözlü aktarımlarla belleğin yeniden inşası gerçekleşmiştir. Bu inşa çeşitli bireysel ve toplumsal aidiyetlere göre şekillenmiştir.

Anahtar kelimeler: Bellek, kolektif bellek, hatırlama, unutma, sinemada bellek.

•••••

Makale geliş tarihi: 25.02.2023 • Makale kabul tarihi: 27.04.2023

Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi • © 2022 • 9 (2) • güz: 217-238

Constructing Memory from the Past and Present: The Construction of Memory in the Movies “Moon, 66 Questions” and “Our Mothers”

Arda KAYA

Ph.D. Candidate

İstanbul University

Institute of Social Sciences

Department of Radio, TV, Cinema

kaya.arda6@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1768-0810

Abstract

Moon, 66 Questions (Jacqueline Lentzou, 2021) and Our Mothers (César Díaz, 2019) are two different films that problematize the subject of memory and deal with it from different points. When the themes such as remembering and forgetting in both films were examined, it showed various similarities. In Moon, 66 Questions movie, how individual memory and documents affect remembering is presented. Whereas in Our Mothers movie, there is selective forgetting. It describes the process of transferring and forgetting the traumatic events experienced during the civil war in Guatemala. As a result, the reconstruction of memory has taken place with the documents and verbal transmissions that appeared in both films. This construction has been shaped according to various individual and social belongings.

Keywords: Memory, collective memory, remembering, forgetting, memory in cinema.

•••••

Submission date: 25.02.2023 • Acceptance date: 27.04.2023

Maltepe University Faculty of Communication Journal • © 2022 • 9 (2) • fall: 217-238

Giriş

Bellek her ne kadar salt bireyin hatırlayışı ile ilgili bir olgu olarak gözükmese de toplumsal olanın içerisinde ortaya çıkmıştır. Toplumlar hatırlama ve unutma üzerine farklılık gösteren yapıdadır. Toplumların belleği kişilerin hatırlamasını etkileyerek onu biçimlendirebilmektedir. Yaşanan travmalar, gerçeğin aktarılmasının yaşatacağı olumsuzluklar, tepkisellikler bazı durumlarda belleğin aktarılmasının önünde engeller yaratmaktadır. Bu engeller kişilerin içerisinde bulunduğu bireysel gerçeklikleriyle ilintili olabileceği gibi toplumsal olanla da ilişkilidir. Yukarıda belirtilen engellerin ortadan kalkması geçmişin aktarılmasını kolaylaştırmaktadır.

Belleğin aktarılmasındaki yöntemlerden bir diğeri de sinema filmleridir. Hatırlamaya etki eden faktörlerden olan görsel imgeler ve belgeler belleğin çağrılmasında ve aktarılmasında oldukça güçlü bir rol üstlenmektedir. “Bazı sinemasal imgelerin belleğimizde bıraktıkları izler çok güçlüdür. Bu imgeler sadece bizim geçmişe dair bilgilenmemizi yönlendirmekle ya da daha önce söz ettiğimiz gibi geçmiş deneyimlerinin yerine geçmekle kalmaz. Bu imgeler, geçmişe dair başka imgelere kaynaklık yaparak adeta kendi tarihlerini oluştururlar. (Duruel Erkiş, 2014: 69-70).

Sinema yarattığı imgeler yoluyla ve yeni imgelere yol açmasıyla kaynak oluşturmaktadır. “Hatırlamak isteyen her modern bakışın taşıdığı bir risk var: Geçmiş hatırlayanın kurgusundan ibaret kılmak; dağılıp gitmiş bir geçmişe, bugünün ihtiyaçlarını karşılamak üzere, bugünün öznelliğinden bakmak” (Gürbilek, 2014b: 13). Gürbilek’in vurguladığı risk elbette hatırlamayı teşvik eden ve bunu temel alan sinema kaynaklarında da mevcuttur fakat bu noktada şunu da belirtmek gerekmektedir; hatırlama eylemi toplumdan, ilişkilerden, günün ve geçmişin gerçekliğinden ayrı düşünülemez. Dolayısıyla burada aktarılanın doğruluğu ya da yanlışlığından çok geçmişin hangi bireysel, toplumsal, siyasal, kültürel bağlam içerisinde aktarıldığı sorgulanmaktadır. Bu bağlamlar elbette sinemada da geçerlidir.

Aile içerisi mi yoksa dışarı mı?

Ay ve 66 Soru ile *Annelerimiz* filmindeki iki karakter de aileyi tekrar keşfetmektedir. Yaşadıkları evlerde, alanlarda aile ile ilişkilene durumu oldukça farklıdır. Artemis babasıyla aynı evde olmasına rağmen ona oldukça uzaktadır. Çoğu kez onu gözlemleyen konumundadır. Yaşadığı ev Artemis için gözlemeleme yaptığı bir yere dönüşmüştür.

Dışarı, yani arkasından bakakaldığı yabancılar, büyük şehirdeki bir akrabadan gelen, üstünde uzak bir şehir, yabancı bir yüz, karlar içinde tanımadığı bir ülkenin resmi olan bir tebrik kartı, yine uzaklardan yollanmış, çocuğa mutlaka iyi şeyler ama aynı zamanda kendi yoksunluğunu da hatırlatan bir oyuncak (Gürbilek, 2014a: 73).

Eve gelen akrabaları Artemis için aslında birer yabancıdır. İçerisinde bulunduğu ev de gözlemleyeceği, keşfe çıkacağı ve çoğunlukla sıkılacağı bir alandır. Ernesto için ise ev uğrak bir yerdir. Eve bağımlı değildir. Zamansal olarak çalıştığı yer ile olan etkileşimi daha fazladır. Çalıştığı yerde ve gittiği kazı çalışmalarında geçmişini aramaktadır. Dolayısıyla ev, Ernesto için değişken ve aramış olduğu geçmişine ulaşmak istediği yerdedir. Artemis ne kadar sıkışmış ise Ernesto o kadar sıkışmışlıktan kurtulmuş ve geçmişini farklı yerlerde aramak için yola çıkmış bir pozisyondadır. Artemis’i sıkışmış olduğu yerden çıkaracak olan ve Ernesto’yu yaşadığı yere yerleştirecek olan şey ise bellektir. Her ikisi de geçmişini aramaktadır. Aktarılmamış olan belleğe ulaştıkları zaman bu arayış sonuçlanacaktır.

Artemis’in ev içerisindeki davranışları ve oluşturulan çerçeveler babasıyla arasındaki mesafeyi göstermektedir. Bu mesafenin yer yer zorunlu olarak daralmaktadır. Babasının tedavi süreciyle alakalı süreçlerde mesafenin daralması baba ve kızın arasındaki problemin de yavaş yavaş ortadan kalkacağına işaret etmektedir. Bu mesafe daralmadan önce ailenin nerede olduğu Artemis için belirsizdir. Akrabaları arasında yer alan bir baba ve kızın arasındaki iletişimin iyi olmasıyla ilgili gösterilen detaylar seyirciyi Artemis’in konumuna taşımaktadır. Artemis’in babasıyla arasında yer alan mesafe onun başkalarının baba ve kız iletişimine öykünmesine neden olmaktadır. Yönetmen ise kullandığı açılarla seyirciyi masada Artemis’in konumuna yerleştirmektedir.

Ernesto için ise babasının hayatını kaybetmiş olması doğal bir mesafenin davranışına neden olmaktadır. Babasının cenazesini arayan genç aradığı kemiklerin biyolojik babasına ait olmadığını ve biyolojik babasının da aslında annesine tecavüz eden birisi olduğunu öğrenmiştir. Böylelikle bu mesafe hiç kapanmayacak bir şekilde açılmıştır. Artık Ernesto için geçmişte yeni bir baba inşa etme ve onu hatırlama isteği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kemiklerini aradığı ve eşleştirmeye çalıştığı cenazeyi babası olarak kabul eder. Artık onun için hayalindeki babasıyla arasında olan mesafe daralmıştır. Bir nevi babasını düşüncelerine uygun olarak kendi yaratmış veya seçmiştir. Ernesto için kendi hayaline uygun bir babanın tahayyül edilmiş ve tercih edilmiş olması onun yaşamında bir dönüm noktasına da işaret etmektedir. Kendine anlatacak bir hikâyesi olmuştur ve o hikâye annesinin en başta anlattığı hikâyeye benzerdir.

Bireyin hikâyesi toplumsalın belleği

Halbwachs, hafızanın sosyolojik boyutunun değerlendirilmesinin yanı sıra bireyin dahil olduğu gruba ait bakış açısı bağlamında da hafızasını şekillendirdiğini belirtmektedir (2016: 19). Böylelikle bireysel hafızada toplumsal olarak ait olunan grubun kolektif hafızasının yansımaları görülebilmektedir. Halbwachs, hafızanın toplumsal yönüne vurgu yaptıktan sonra bu noktada hafızanın toplumsal bir çerçeve ile inşa edilen de bir pratik olduğunu belirtmektedir. Yazar bu konuda şunları dile getirmiştir: “Toplumsal düşüncenin temel olarak bir hafıza olduğu ve tüm içeriğinin sadece bazılarının, toplumun mevcut çerçeveleri üzerinde çalışarak yeniden inşa edebildiklerinin varlıklarını sürdürdüğü sonucu çıkar” (Halbwachs, 2016: 366). Bu nedenle bireyin hafızasında yer alan belleğin toplumsal olandan da etkilenecek inşa edilen bir bellek olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu araştırmada yer alan iki filmde de bundan izler görebilmek mümkündür.

Bellek ile ilgili inşa sürecine ilişkin tartışmalardan sonra her iki filmde belleğin nasıl inşa edildiğine geçmeden önce karakterler arasındaki ilişkiyi açıklamakta fayda bulunmaktadır. *Ay ve 66 Soru* filmindeki baba, kızı Artemis’e mesafelidir. Artemis ise annesinin aktardığı bellek ile büyümüş ve babası hakkındaki görüşleri bunun üzerinden şekillenmiştir. Babasının hastalığı için geldiği Atina’daki evde babası ile yeniden tanışmaya çalışmaktadır. Artık Atina’daki günleri Artemis’in hem çocukluğunu hem de yetişkinliğini yaşadığı bir zamana dönüşmüştür. Artemis’in babası yaşadığı sağlık sorunlarından dolayı geçmişteki gibi kızıyla ilgilenebilecek bir fiziksel yeterlilikten yoksundur. Artemis, babasına bakmak zorunda olduğu için artık yetişkin sorumluluklarını almaya başlamıştır.

Annelerimiz filminde yer alan Ernesto karakterinin zihninde yer alan baba figürü ise annesinin aktardıkları üzerinden şekillenmiştir. Bir antropolog olan Ernesto, Guetamala’daki iç çatışmalar sırasında hayatını kaybeden ve mezar yeri olmayan babasının mezarını araştırmaktadır. Ernesto’daki baba figürü Artemis’in sahip olduğu baba figüründen biraz daha farklıdır. Babasına fiziki olarak ulaşması ihtimali yoktur fakat annesinin aktardığı bellek üzerinden olumlu bir baba figürü oluşturmuştur. Bu noktada aile içerisindeki kişilerin aktardığı ya da aktaramadığı belleğin farklılığı söz konusudur. Halbwachs’ın da vurguladığı gibi “aile hatıraları çok sayıda farklı alanda, ailevi grubun çeşitli üyelerinin bilinci içinde gelişir. Yakın olmalarına rağmen hayatın aralarına bir mesafe koyduğu durumlarda bile her biri, ortak aile geçmişini kendine özgü bir tarzda hatırlar” (2016: 189-190). İki ailenin farklılığı, içerisinde yaşadıkları toplumsal yapı oldukça farklı şekillendiği için Ernesto ve Artemis farklı hatırlama ve unutmama pratiklerine sahiptir. Sarlo’nun da vurguladığı gibi

“Geçmişin geri dönüşü her zaman kurtarıcı bir hatırlama ânı değildir, bugünün baş göstermesi, bugünün yakalanmasıdır” (2012: 9). Bugünü yakalayan iki genç aynı zamanda geçmişi de yeniden inşa etmektedir. Kendilerinin hatırlaması mümkün olmayan olayları belgeler aracılığıyla inşa ederek oluşturmaktadırlar. “Anılarımız kolektiftir; tek başımıza katıldığımız olaylar ve gördüğümüz şeyler hakkında olsalar dahi başkaları tarafından bize hatırlatılır. Çünkü aslında asla yalnız değilizdir” (Halbwachs, 2018: 30). Ernesto ve Artemis’in hatırlaması da yalnız bir hatırlama deneyimi değildir. Aile ve toplum hatırlama eylemine etki etmektedir. Her iki filmde de bunu görebilmek mümkündür. Toplumun hatırlama eylemine etki etmesi Annelerimiz filminde konu itibarıyla daha baskın olarak gözükmektedir.

Bellekle büyüme

Her iki filmde de ortaya çıkan belgeler ve bellek aktarımı Ernesto ve Artemis’in yetişkin hale gelmesini sağlamıştır. Bu aktarım onların kimliklerini de yeniden şekillendirmesini sağlamıştır. Ernesto bir antropolog olarak kemiklerini incelediği ve hiç tanımadığı kişiyi artık babası olarak görmektedir. Bu aynı zamanda Ernesto’nun kimliğinin anlatılar ile kurulduğunu kanıtlamaktadır. Artemis ise annesinin babası ile ilgili aktardıklarının doğru olmadığını, babasının arabasında gördüğü belgelerden sonra fark etmiştir. Bu da onu yeni bir yaşama götürmüştür. Annesi ile hesaplaşmış ve babası ile arasında var olan mesafeyi de kaldırmıştır. Filmin sonundaki belge görüntüler Artemis ile babasının arasındaki iletişimin artık iki yabancıdan çok baba kız şekline tekrar döndüğünü göstermektedir. Ernesto ve Artemis bellekle büyürken, Ernesto’nun annesi ve Artemis’in babası belleklerini saklayarak yaşlanmaktadırlar. Birinde gerçek babanın öğrenilmesinin yaratacağı hayal kırıklığı varken diğerinde ise hep suçlanan babanın aslında suçlu olmadığı ve bu nedenle anneye karşı oluşturulacak tepkisellik bulunmaktadır. İki filmde de saklanan belleğin ortaya çıkması anneye ve biyolojik babaya karşı bir tepkisellik oluşturabilme potansiyeline sahiptir. “Bellek - yani şimdiki zaman içinde olduğu haliyle geçmişin kolektif temsilleri- toplumsal kimlikleri yapılandırır: Onları tarihsel bir süreklilik içine dahil ederek ve onlara bir anlam, yani bir içerik ve yönelim sunarak yapar bunu” (Traverso, 2019: 13). Bu nedenle belleğin inşası sonrası her iki karakter de farklı bir bakışa ve kimliğe sahip olacaktır. Öte yandan “Annelerimiz” filminde Ernesto’nun annesinin gözünden bakıldığında unutmak veya aktarmamak bir nevi yaşanan olumsuz olaylardan uzaklaşma anlamına da gelmektedir. Marc Augé’nin vurguladığı gibi “fırınlarda yakılmaktan ya da toplama kamplarındaki dehşetten kurtulanlarınsa anımsama görevine davet edilmelerine ihtiyaç yoktur. Onların görevi, tam

tersine, anılara tahammül edebilmek, aktarılması olanaksız bir yaşantının katlanılmaz varlığından uzaklaşmaktır” (2019: 73). Anne burada unutmaya refleksini geliştirmiştir fakat filmin sonunda Ernesto’ya gerçeği söylemesiyle birlikte artık unutulacağı veya saklayacağı bir olay yoktur. Mahkemede yaşadığı şeyleri anlatmaya başladığında geçmişle de yüzleşmeye başlamıştır. Bu yüzleşme aynı zamanda başta oğlu olmak üzere yeni neslin de yaşanan acı olaylarla yüzleşmesini sağlayacaktır.

Geçmişin günümüzden yorumlanmasının her iki filmin ana karakterinin yaşamsal dönüşümünde etkin bir rol oynadığı görülmektedir. Geçmişle ilgili bir arayışa girmeleri kimlik oluşturma sürecinde olduklarını göstermektedir. Kimliği aramak aynı zamanda yetişkin bireyler haline gelmelerini de sağlayacaktır. Geçmişleri aracılığıyla kimliklerini buldukları zaman daha fazla olgunlaşacak ve geçmiş arayışları sona erecektir.

Geçmiş hikâyelerle çağırmak

Artemis ve Ernesto için geçmişleriyle ilgili hikâyeleri öğrenme isteği onları geçmiş sorgulamaya, araştırmaya götürmüştür. “Bir hikayemiz olmadığını anlamak, varlığımızın anlamsız olduğunu fark etmektir; bunu kaldıramayabiliriz” (Fulford, 2014: 25). Bu iki karakter için de hikâyelerinin olması demek varlıklarını anlamlı kılmak demektir. Ernesto için bellek geçmişin tekrar kurgulanacağı bir sürece ilerlemektedir. Yüzleşeceği gerçeklik ile arayışı içerisinde olduğu geçmiş oldukça farklıdır. “Bellek bir inşadır; dolayısıyla sonradan edinilen bilgilerle, olayı izleyen düşünme süreçleriyle, ilk anının üstüne binen ve onu değiştiren başka deneyimlerle daima filtre edilir” (Traverso, 2019: 21). Ernesto için bellek, ulaşmak istediği kemiklerin sonucunun çıkmasıyla değişmiştir. Artemis’in belleği ise babasına ait olan belgeleri görmesiyle farklılaşmıştır. Artemis bu noktadan sonra babasına yakınlaşarak annesinden uzaklaşacaktır. Belgelere ulaşmadan önce Artemis’in belleği siliktir. Filmde sürekli olarak aileye ait geçmişteki belge görüntülerin yer alması aynı zamanda Artemis’in belleğiyle paralel bir şekilde ilerleyen seyircinin tanıklığını göstermektedir. Artemis geçmişle yüzleştikçe seyirci de yüzleşmektedir. Annesinin geçmişte babasına karşı yapmış olduğu hatalar Artemis’in belgeler yoluyla yüzleştiği bir gerçekliktir. Sağlık rahatsızlığı bulunan babasıyla arasındaki mesafe bu belgelerden sonra kapanacaktır. Artık geçmişte olduğu gibi baba kız ilişkisine sahip olacaklardır. “Genç ve yaşlı arasındaki asıl simetri, kişinin yaşlandıkça geçmişin de tıpkı gelecek gibi değişebilir olduğunu deneyimleriyle öğrenmiş olmasından kaynaklanır” (Draaisma, 2008: 102). Artık Artemis de yetişkinliğe geçtiğinde tesadüfen de olsa geçmişle karşılaşmıştır. Geçmiş değişkendir, toplumsaldan bireye doğru dinamik bir süreçtir. Toplumun hatırlayıp unuttukları bireyin de

hatırlayıp unuttuklarını şekillendirebilmektedir. Toplumsaldan bireye doğru bakıldığında geçmiş bu şekildeyken, bireyin içerisinde bulunduğu en küçük birim olan ailede de bu halde olabilmektedir. Artemis veya Ernesto örneğinde görüldüğü gibi aktarılan ya da aktarılmayan veya farklı şekilde aktarılan bellek, bireyin yaşamının şekillenmesinde önemli bir işlev üstlenmektedir. “Anılarımızı her zaman köklü siyasi olaylar bozmaz. Bir dostu, sevgilisi ya da iş arkadaşının kendine uzun bir süre ihanet ettiğini öğrenen birinin sadece geleceği değil, geçmişi de daha önce düşündüğünden farklıdır artık” (Draaisma, 2018: 217). Artemis’in ve Ernesto’nun belleğini değiştiren olay annelerinin söylediği doğru olmayan bilgilerin ortaya çıkmasıdır. Artemis bireysel bir öykünün karşısına çıkmasıyla geçmişini sorgularken, Ernesto ise siyasi çatışmalar neticesinde zarar gören annesinin söylemek zorunda kaldığı gerçek dışı bilginin ortaya çıkması sonucunda geçmişiyile yüzleşmektedir. Artemis’in annesi kendisini koruma amacıyla yalan söylerken, Ernesto’nun annesi hem çocuğunu hem de çocuğunun gözündeki baba algısını korumak için yalan söylemeyi tercih etmiştir. Travmalar karşısında gerçeği söylememe, geçmiş karşısındaki suskunluk durumu sıkça ortaya çıkan davranışlardandır. Toplumlar hatırlaması gereken şeyleri hatırlasa bile her zaman aktarıp anlatamayabilirler. Bunun birçok sebebi olmakla birlikte ana nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

1- Kendini ve yakınlarını koruma içgüdüğü

Yaşanan travmatik olayların aktarımı aynı zamanda yeni tanıkları yaratma sonucunu da doğurmaktadır. Dolayısıyla tanık olan kişi travmayı ortaya çıkaran kişi ya da kişileri de bilmektedir. Travmayı yaratan kişi veya kişiler tanıklara karşı olumsuz bir davranış geliştirebilirler. Bu nedenle tanıklar belleklerini doğru şekilde aktarmayarak bir koruma refleksi geliştirebilirler. Bu davranışın nedenlerin ardında kendisini ve yakınlarını koruma isteği yatmaktadır.

2- Gelecektekilerin aynı olayları yaşamamasını istemek

Belleğin aktarımını engelleyen nedenlerden bir tanesi de şayet geçmişte yaşanan olayları ortadan kaldıracak olan somut adımlar atılmamışsa aynı şeylerin yaşanacağına dair korkuların devam etmesidir. Birey, yakınları için bu korkuyu yaşayabilmektedir. Bu nedenle olayı yaşamayan kişilere bunu aktarmamak gibi bir davranış ortaya çıkabilmektedir.

3- Geçmişini hatırlayarak aynı şeyleri tekrar yaşama korkusu

Hatırlamak aynı durumun tekrar yaşanacağı korkusunu da beraberinde taşıyabilme ihtimali olan bir davranıştır. Yüzleşmenin yaşanması, aynı olayın tekrar yaşanmayacağına dair somut gelişmelerin olması bu korkunun önüne geçebilir. Hatırlanan olaylar bireyde geçmişin

yarattığı yıkımın tekrar canlandırılmasını da sağlayabilmektedir. Bu nedenle unutmak bir nevi kendini koruma davranışı olarak görülebilmektedir.

4- Belleğin aktarımını engelleyen bireysel, toplumsal, siyasal nedenlerin olması

Bireylerin, ailelerin ya da toplumun yaşanan olayları aktarmasını engelleyen çeşitli nedenler olabilmektedir. Bunların içerisinde genellikle toplumsal ve siyasal nedenler baskındır. Belleğin aktarılmasının engellenmesi konusu, sosyoloji, siyaset, hukuk gibi birçok bölümün araştırma alanına girmektedir.

5- Tanıkların hayatta olmaması

Yaşanan olayı farklı topluluklara aktaracak, kanıt oluşturabilecek kişilerin yaşamını yitirmesi kaynaklara ulaşmayı güçleştirmektedir. Buna ek olarak sözlü kaynakların görsel ve işitsel kayıtlarının olmaması da yine aktarımı olumsuz etkileyen nedenlerdendir. Bu sebeple görsel ve işitsel kayıtlar oldukça önem taşımaktadır. Sinemanın tanık olan kaynak kişilere ulaşması ve onları kayda alması bellek aktarımına oldukça önemli bir katkı sunmaktadır. “Annelerimiz” filminde “görülen ‘anlatıcı anneler’, Guatemala kültüründe hâlâ geçerliliğini ve etkilerini yitirmeyen sözlü tarih anlatıcıları, ülkenin gerçek hafızaları” (filmekimi.iksv.org/tr/annelerimiz, 2023) olarak nitelendirilmektedir.

6- Yaşanmamış gibi davranarak unutmaya çalışmak

Yaşanan olumsuz şeyler üzerine konuşmayarak onun unutulmasını sağlamaya çalışmak yaşanan travmalardan kurtulma isteğiyle ilintili olabilmektedir. Bu davranış bireysel ve toplumsal bir refleks olarak kullanılabilir. Hatırlamaktan kaçınarak unutmaya çalışmanın ne kadar mümkün olduğu tartışılması gereken bir konudur. Unutmaya çalışılan konunun ne şekilde hatırlandığı, hangi davranışlara sebep olduğu, hatırlamak için hangi bireysel ve toplumsal koşulların gerektiği, farklı toplumsal gruplarda hatırlamanın nasıl deneyimlendiği, bu deneyimlerin nasıl aktarıldığı, unutmanın nasıl gerçekleştiği, incelenmesi gereken konulardandır ve bellek araştırmaları kapsamında ele alınmaktadır.

Yukarıda belirtilen nedenleri çoğaltabilmek mümkündür. Bu çalışmanın ana odak noktası travma çalışmaları olmamakla birlikte, özellikle “Annelerimiz” filmindeki unutmaya refleksini anlamlandırabilmek açısından unutmaya etki eden nedenleri kısaca özetleme ihtiyacı duyulmuştur.

Geçmişin yeniden inşası

Ay ve 66 Soru filminde Artemis, annesinin babasını aldattığı gerçeğiyle yüzleşmiştir. Bu durum onun babasına karşı olan yaklaşımını değiştirmesinin de önünün açmıştır. Filmin sonunda yemek yemek için dışarı çıktıkları sırada babasıyla masada birbirlerine sarılmaları

artık mesafenin ortadan kalktığını göstermektedir. Daha sonra ise gördüğümüz belge görüntülerde babası ve Artemis’in çocukluğu görülmektedir. Artık bu görüntüler baba ile kızın arasındaki mesafenin ortadan kalktığını ve Artemis için belleğin yeniden inşa edildiğini göstermektedir. Gerçek bir baba ve kız iletişimi ortaya çıkmaya başlamıştır. Halbwachs “çocukluğumuzun neşesi olan ve uzun bir süredir açmadığımız kitaplardan biri elimize geçtiğinde, belli bir merak olmaksızın, anıları canlandırma beklentisi ile içsel bir gençleşme beklentisi olmadan başlamayız bu kitabı okumaya” (2016: 117) der ve filmde de bunun örneğini görebilmek mümkündür. Artemis’in de belgeler arasındaki çocuksu arayışı geçmişine dönme ve onu öğrenme isteğiyle oluşmaktadır. Babasının arabasını çalıştırması, garajda oyun oynarmışçasına arabayı hareket ettirmesi ve arabanın içerisindeki belgeleri karıştırması yukarıda belirtilen merak ile ilintilidir. Yaşanılan şey yetişkinlik ile çocukluk arasındaki bir gel git sürecidir. Filmin sonunda babasına sarılması da çocukluk neşesinin geri geldiğini göstermektedir. Ernesto’nun ve Artemis’in geçmişe ilişkin sorgulamaları yeni bir geçmiş inşa etme sonucunu doğurmuştur. “Geçmişe ilişkin tekrar okumalar aynı zamanda, kimi kez büyük yıkımlar pahasına da olsa, yeni inşaatlar demektir: İnşa etmek, yıkmak, yeniden inşa etmek tarihinin alışkın olduğu işlerdir” (Ricoeur, 2017: 239). Bellek için yıkmak eylemi içerisinde inşayı da barındıran bir eylemdir. Artemis, annesinin ona anlattığı hikâyeyi yıkmış olurken aynı zamanda yeni bir şeyi de inşa etmiştir. İnşa ettiği şey yeni bir geçmiş ve babasıyla olan olumlu iletişimidir.

Ernesto ise, annesine muhalif olduğu için işkence yapan ve tecavüz eden kişinin biyolojik babası olduğunu öğrenmiştir. Annesi, Ernesto’nun babasından nefret etmemesi için gerçek dışı bir hikâyeye anlatmak zorunda kalmıştır. Ernesto ise biyolojik babasının kötü bir kişi olduğunu öğrendiğinde annesine tepki göstermeyerek onun yanında olmuştur. Filmin sonunda ise eskiden beri babası zannettiği ve kemiklerini eşleştirmek için uğraştığı kişinin kemikleriyle fotoğraf çektirir ve onu babası olarak kabul eder. Böylelikle geçmiş inşa edilmiş ve belgesi de üretilmiştir. Jan Assmann’ın, “düşünce ne kadar soyut bir eylem ise, hatırlama o kadar somuttur” (2015: 46) şeklinde belirttiği somutluk Ernesto’nun babasıyla olan fotoğrafında belirginleşmiştir. Burada hatırlama eyleminden çok hatırlamanın bugünden inşa edilişi ve geçmişi kapsayışı söz konusudur. Genellikle geçmişten bugüne yapılan hatırlama eylemi filmde tam tersi bir şekilde bugünden geçmişe doğru yapılmaktadır. Böylelikle hatırlama bugünden geçmişe uzanan bir süreci izlemiş ve bellek bugünden inşa edilmiştir. Artemis’in yaşantısında ise bellek geçmişten gelen belgeler sonucunda değişerek geçmişe göre tekrar kurulmuştur. Ara ara giren ve filmin sonunda da karşımıza çıkan belge görüntüler baba ve kız arasındaki mesafenin ortadan kalkarak, ikili arasındaki rollerin gerçek bir ebeveyn

çocuk rolüne dönüştüğünü göstermektedir. Masada birbirine sarılan Artemis ve babası ile belge görüntüde yer alanlar aynı kişilerdir ve tıpkı geçmişteki gibi birbirleriyle tekrar baba kız olmuşlardır. Filmdeki diğer belge görüntülerde bu durum çok fazla görünür değildir fakat son sahnede, masadaki ana uygun bir şekilde aradaki mesafe ortadan kalkmıştır.

Travmaları, bastırılanı ortaya çıkararak, bu hatırlamalarla toplumsal geçmişe yeniden bakan ve böylece tarihi farklı bir bağlamda yeniden inşa eden bir "bellek sineması"dır söz konusu olan. Burada bellek sineması, kurmacanın tanıklık etme, belgeleme işlevini öne çıkararak ve ağırlıklı olarak politik sinemanın devamı niteliğinde değerlendirilen filmlerin alanına hapsedmeden, hatırlama haklarını daha yaygın biçimde ifade eden filmleri de içerecek bir tanımlama ile ele alınmaya çalışılmaktadır. (Duruel Erkılıç, 2014: 169-170).

Senem Duruel Erkılıç'ın da vurguladığı gibi filmlerin hatırlamaya olan etkisi sınırların oldukça ilerisindedir. *Ay ve 66 Soru* ile *Annelerimiz* filmlerinde de bunu görebilmek mümkündür. Artemis'in travmasını aşması belge ile sağlanmıştır. Babasının arabasında gördüğü yazı babasına karşı olan mesafeyi ve travmalarını aşmasını sağlamıştır. Aynı anda seyirci de gördüğü belge görüntüleri ve filmdeki tanıklıkları ile travmayı aşabilmiştir. Seyirci burada iki belgeye sahip olmuştur. Birincisi geçmişin belge görüntüleri, diğeri ise günümüzden gördüğü filmdeki hikâyedir. İkisini de değerlendirerek öyküyü anlamlandırmaktadır. Film, aileye dair gündelik hayattan bazı video kayıtlarını göstermesiyle seyirciyi tanık kılmaktadır. Tanık olan seyirci artık ailenin geçmişinin de içerisine girmektedir. Artemis ile birlikte filmi izleyenler de aynı şekilde geçmişi aramış ve ona ulaşmıştır.

Yöntem

Bu araştırmada yöntem olarak tematik analiz uygulanacaktır. İki filmdeki ortak ve farklı temalar, karakterler üzerinden belirlenerek karşılaştırmalı analize tabii tutulacaktır. Filmlerin üretildiği toplumsal bağlam farklı olsa da bellek aktarımının karakterler üzerinden nasıl oluşturulup inşa edildiği analiz edilecektir.

Amaç ve kapsam

Bu araştırmanın amacı *Selini, 66 erotiseis (Moon, 66 Questions - Ay ve 66 Soru, Jacqueline Lentzou, 2021)*¹ ve *Nuestras Madres (Our Mothers - Annelerimiz, César Díaz, 2019)*² adlı filmlerde belleğin geçmiş ve bugünden nasıl kurulduğunu filmlerdeki benzerlik ve farklılıklar

¹ Filmle ilgili daha detaylı bilgi için cineuropa.org/en/film/397503/ (2023a)

² Filmle ilgili daha detaylı bilgi için cineuropa.org/film/371238/ (2023b)

üzerinden analiz etmektir. Bu çerçevede aşağıdaki araştırma sorularına yanıt bulunması amaçlanmıştır:

Ay ve 66 Soru ve *Annelerimiz* filmlerinde anne ve baba temsillerinin geçmiş ve bugünden kurgulanışı üzerinde ne gibi benzerlikler, farklılıklar ve değişimler yaşanmıştır?

İki filmde yetişkin bireylerin geçmişleriyle ilgili belleklerinin oluşumunda belgelerin ne gibi etkileri olmuştur?

İki filmde belgelerin ortaya çıkmasıyla bellek açısından ne gibi bir değişim yaşanmıştır?

İki filmin bağlamlarının farklı olmasına rağmen aynı çalışmada ele alınmasının sebebi bellek inşasında, geçmiş ve şimdinin etkisinin zamana, olaylara ve toplumlara göre nasıl değiştiğine dair inceleme yapılması isteğidir.

Önem

Bu araştırmanın önemi, iki farklı toplumsal bağlam üzerinden yola çıkarak filmlerdeki belleğin kurgulanışını ortaya koyacak olmasıdır. Böylelikle toplumsal ve bireysel hatırlamaya etki eden yazılı ve sözlü belgelerin filmlerde nasıl kullanıldığı da incelenecektir. Aktarılan veya aktarılamayan belleğin şekillendirdiği toplumun, bireysel anlamda kişileri nasıl etkilediği irdelenmesi gereken bir diğer noktadır. Bellek türlü şekilde aktarılır ya da saklanır. Sinema, bu bellek aktarımının yaşandığı sanat çeşitlerinden bir tanesidir. Araştırmada filmlerdeki belleğin nasıl şekillendiği karşılaştırmalı olarak açıklanmıştır. İki farklı toplumsal yapıya sahip filmin bellek meselesini nasıl ele aldığı ve inşa ettiğinin analizi, sinemanın bellek aktarımındaki rolü üzerinden yapılmıştır. Belleğin sinema üzerinden incelenmesinin önemi bireysel ve toplumsal aidiyetlerin inşasında her iki alanın da önemli bir role sahip olmasıdır. “Belki de başka hiçbir özelliğimiz, bizi eşsiz bellek kapasitemiz kadar insan kılmaz” (Blight, 2015: 301). Canlılar içerisinde insanı farklılaştıran özelliklerden biri olan belleğin gücü, bilimsel, toplumsal ve kültürel anlamda da bu konunun araştırılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Hayatın her alanına yansıyan bu özelliğin sinemada da kullanılması ve araştırılması kaçınılmazdır. Araştırmanın örneğini oluşturan filmler genel olarak çok bilinen filmler değildir. Araştırmada örneklem kısmında da belirtildiği gibi sinema dezavantajlı toplulukların belleğinin aktarımında da önemli bir işlev görmektedir. Bu nedenle görece az bilinen filmlerin ve bu filmlerde anlatılan hikâyelerin incelenmesi de önem arz etmektedir. Sinema aynı zamanda bilinmeyen de belleğini ve hikâyesini anlatan bir sanattır. Bu dar anlamda düşünüldüğünde sinema seyircileri için de geçerlidir. Sinema seyircilerine, dolaşıma sınırlı giren filmlerin, toplumların hikâyelerini de taşımaktadır. Bu araştırmanın

öneminin bir diğer noktası da bu çerçevedir. Yaygın olan filmlerin aksine dolaşıma az giren filmlerin incelenmesi sinema seyircisi ve araştırmalarının da bu konulara daha fazla eğilmesine katkı sunacaktır.

Problem

Belleğin toplumdan ayrı ele alınamayacak bir olgu olduğu düşünüldüğünde toplumsal bir sanat olarak sinemanın da bu olguyu temsiller yoluyla işleyen bir alan olduğu öngörülmektedir. Sinemanın kendisinin de kayda alınan görüntüler ve sesler aracılığıyla birer bellek işlevi gördüğü öne sürülebilir. Sözlü tarih filmler aracılığıyla direkt tanıklıklara başvurabildiği gibi, tanık aktarımları üzerinden geliştirilen senaryolar yoluyla da sinemanın içerisine girebilmektedir. Çoğu kez bir toplumsal olayı yaşamayan toplulukların filmler aracılığıyla belleğinin olduğu durumlar mevcuttur. Dolayısıyla sinema aynı zamanda belleğin oluşumuna, yeniden kurgulanışına ve hatta ters yüz edilmesine de öncülük edebilmektedir. Bu nedenle farklı toplumsal aidiyetlerin, konumlanışların karşıtlıkların ortaya çıktığı bir konuma yerleşmiştir. Filmler hem hatırlamaya hem de unutmaya katkı sunabilmektedir. “Geçmişin versiyonlarını, geçmişini kendimize, onu temsil eden sözcüklerle ve imgelerle yeniden sunarak koruruz” (Connerton, 2014: 123). Bu araştırmanın örneklemini oluşturan her iki film de geçmişin birer versiyonunu sunar. “Sözlü tarih, hem sözlü malzeme sağlayana hem de araştırmacıya bir şeyler veren, hem bilgi toplayandan hem de konuştuğu insanlardan bir şeyler talep eden iki yönlü bir süreçtir” (Caunce, 2016: 29) Sözlü tarih sinemadan da beslenmekte ve sinemayı besleyebilmektedir. “Konuşma, hem içeriği oluşturarak hem de belleği güçlendirerek, tarihsel anıların temelini oluşturur. Bireysel düzeyde, nesnelere veya olaylar ancak sözel olarak tekrarlanırsa akılda tutulabilir” (Pennebaker ve Gonzales, 2015: 221). Sözel olarak tekrarlanan şeylerin sinema yoluyla da tekrarlanması toplumun hafızasında kalıcı olarak yer almasını sağlamaktadır. “Hafıza söz konusu olduğunda, zaman, temel ve belirleyici bir iz sürücüdür. Zaman hafızanın en önemli boyutlarından biridir; anımsamak için bir zaman geçmesi gerekir” (Tuğrul, 2022: 26). Üzerinden zaman geçen anı, hatırlanıp filme alındıktan sonra dondurulur ve sinema aracılığıyla yeniden dolaşıma sokulur. Dolaşıma giren hafıza tekrar çözülür gündelik hayata aktarılır. Gündelik hayattaki bellek dinamikdir, inşa edilir, yeniden yorumlanır, farklı hikâyelerle desteklenir, değiştirilir, gelişime uğrar ve nihayetinde hayatına devam edip yaşayan bir hal alır. Belleğin yaşayan bir hal alması, onu biricik olmaktan, küçük bir gruba ya da kişiye ait olmaktan çıkartarak toplumsala doğru taşır. Toplumsallığın devreye girmesiyle bellek, toplumsalla ilişkili olan tüm sanat dallarının araştırma konusu haline gelebilmektedir.

Sinema da bellekten faydalanan sanat dallarından bir tanesidir. Sözüün görsele aktarılması farklı toplulukların sözünü söyleyebilmesine olanak tanıyabilmektedir. Bu nedenle kendisini dezavantajlı olarak gören toplulukların hafızası sinema yoluyla farklı topluluklara iletilebilmektedir. Farklı medya ya da sanatsal araçları kullanımı daha kısıtlı olabilen toplumsal grupların sinemayı belleklerini aktarmak için bir araç olarak kullanması çeşitli toplulukların da yaşanan olaylara daha fazla eğilmesini sağlayabilmektedir. Böylelikle dezavantajlı grupların geçmişini çok fazla bilmeye topluluklar bu geçmişi öğrenmeye başlayabilmektedir. Bu durum farklı toplulukların uzlaşısına katkı sunabilmekte ve sinemanın toplumsal işlevi güçlenebilmektedir.

Evren ve Örneklem

Sinemada bellek konusu bu araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Özellikle son yıllarda bellek çalışmalarına olan ilginin artmasıyla birlikte sinemada gerek kurmaca gerekse belgesel türlerinde bellek konusunu işleyen filmler çoğalmaktadır. Bu çalışmada örneklem olarak veri çeşitliliğini sağlamak için iki farklı film ele alınmıştır. İki filmin ele alınmasının bir nedeni de bireysel ve toplumsal bağlamların farklı olmasıdır. Bu araştırmanın evrenini oluşturan sinemada bellek konusu geniş bir alanla ilişkili olarak görülmektedir. Sinemanın bellek aracı olarak kullanılışı aynı zamanda onun toplumsal işlevini de ortaya koymaktadır. Toplumda güçlü şekilde hatırlanan konular aynı zamanda hatırlamaya etki edecek niceliğe sahip toplumlarda ortaya çıkmaktadır. Öte yandan dezavantajlı toplulukların belleğinin aktarımı diğer topluluklara göre daha zayıf olabilmektedir. Sinema bu noktada da önemli bir işlev görmektedir. Dezavantajlı grupların belleğinin diğer topluluklarca bilinmesi sinemanın bir araç kullanılmasıyla da mümkün hale gelebilmektedir. Araştırmada örneklem olarak seçilen filmlerde yer alan karakterler ve topluluklar bu dezavantajlı grupların içerisinde yer almaktadır. Sinemada bu grupların belleğinin aktarımının güçlü bir temsili olması nedeniyle iki film tercih edilmiştir ve farklı toplumsal bağlamlarda dezavantajlı grupların belleğinin aktarılmasında sinemanın nasıl bir role sahip olduğu incelenmiştir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmada iki farklı film analiz edilecektir. Bu filmlerde ortak tema bellek konusudur. İki film ile sınırlamanın nedeni ayrıntılı bir analize olanak tanıma isteğidir. Ele alınan filmlerin bellek dışındaki konuları birbirinden oldukça farklıdır. *Annelerimiz* filmi konu itibariyle travma çalışmalarıyla ilintili bir film olarak da incelenebilir fakat bu araştırmada daha çok belleğin kuruluşu üzerine bir inceleme yapılacaktır. Bunun nedeni *Ay ve 66 Soru* filmi ile benzerlik ve farklılıkların analiz edilebilmesine olanak tanıma isteğidir. *Ay ve 66 Soru*

filminde de bireysel travmalar, geçmiş ile ilgili arayışlar mevcut olmak ile birlikte *Annelerimiz* filmindeki gibi toplumsal bir travma tarafı bulunmamaktadır. Dolayısıyla iki filmdeki benzerlik ve farklılıkları karşılaştırmaya daha fazla olanak tanıma isteği nedeniyle *Annelerimiz* filmi diğer travma anlatıları içeren filmlere göre farklı bir şekilde analiz edilecektir. Dolayısıyla Holocaust çalışmalarının öncülük ettiği bu tarz incelemelere konu olan filmlerden analiz ve literatür itibarıyla ayrılacaktır. Dolayısıyla bu araştırma, travma anlatıları, geçmişin politik belleği, yüzleşme pratikleri gibi birçok konuyu içerisinde barındıran araştırmalardan literatür olarak farklılaşmıştır. Dezavantajlı bir konumda yer alan iki farklı ailede yer alan karakterlerin belleklerinin kurulmasında yaşanan sürecin nasıl oluştuğu konusu araştırmaların odak noktalarından biri olduğu için toplumsal bağlama da değinilerek aile hikâyesi ve belleği temelli bir araştırma ortaya konulmuştur. Bu nedenle araştırma filmdeki hikâyenin akışı, karakterlerin, olayların karşılaştırılması ve belleğin kurulumu üzerinden sınırlandırılarak incelenmiştir. Böylelikle toplumsal bir bağlama oturan bellek konusu filmlerde mikro örnekler ve hikâyelerle incelenmiştir.

Bulgular

Ana karakterlerden Artemis ve Ernesto, büyürken geçmişlerini arayıp belleklerini sorgulamışlardır. Her iki filmde de bellekle birlikte iki karakterin yetişkinliğe geçtiği görülmüştür. Film bu anlamda gerçekliğe oldukça yakındır. Büyümek gerçekliğe daha yaklaşmakla ilintilidir. Filmlerde her iki gencin hatırladıklarıyla büyüyüp kimliklenmeleri kanıtlanmaktadır.

Artemis ve Ernesto için geçmiş başta sadece annelerinin aktardıklarından ibarettir fakat daha sonrasında ortaya çıkan kanıtlar geçmişin oldukça farklı olduğunu göstermiştir. Bu noktada belgelerin belleğin oluşumundaki katkıları da kanıtlanmış olmaktadır. Aileye, topluma dair belgeler ve sözlü tarihin geçmişin kurulmasına yaptığı katkı söz konusu filmler üzerinden gösterilmiştir.

Her iki filmde de başta baba figürü kayıp bir figürdür. Artemis'in aklındaki ve algısındaki baba figürü olumlu yönde değişirken, Ernesto'da var olan biyolojik anlamdaki baba figürü olumsuz anlamda değişmiştir. Bu nedenle Ernesto aslında eskiden beri kendisine anlatılan baba figürünü devam ettirmeyi seçmiş ve bu eylemi artık yaşamayan ve sadece kemikleri olan bir kişi üzerinden gerçekleştirmiştir. Biyolojik babası onun için nefret edilecek bir figür haline gelirken kemiklerini araştırdığı ve bulduğu kişi eskiden beri anlatılan ve inandığı baba figürünü devam ettirmektedir. Dolayısıyla Ernesto için algısında ve geçmişindeki baba figüründe bir değişiklik olmamıştır. Filmin sonu geçmişin katı

gerçeklikten ibaret olmadığı ve inanmayı seçtiğimiz bellek ve hayat öykülerinin aslında bizim tarafımızdan inşa edildiğini göstermektedir.

İki filmde yer alan anne figürü oldukça farklıdır. Geçmiş ile ilgili doğru olmayan bilgiler aktarmalarıyla iki annenin de ortak bir davranış sergilediği görülse de amaçları bakımından oldukça farklıdır. Artemis’in annesi kendisini korumak için eski eşini suçlarken, Ernesto’nun annesi oğlunun zarar görmemesi, oğlunun algısındaki baba temsilinin devam etmesi için hayali bir baba figürü yaratmıştır.

İki filmde de belleğin toplumsal, siyasal birçok nedenle kesintiye uğrayabildiği, aktarımda çeşitli sorunlar yaşanabildiği görülmüştür. Bu kesintiler farklı toplumlarda çeşitli sürelerde yaşanabilmektedir. Bu sürelerin değişkenliği toplumsal ve siyasal değişimlerle yakından ilintilidir. “Belleğimiz bir şeyi muhafaza etmeme emrimizi de kaale almaz: Keşke bunu görmeseydim, yaşamasaydım, duymasaydım; bunu tamamen unutabilsem, deriz. Ama hepsi boşunadır; unutmak istediğimiz şey gece, uykumuz kaçtığında kendiliğinden, davetsiz bir şekilde çıkıverir tekrar karşımıza” (Draaisma, 2017: 13. Dolayısıyla anılarımız kendisini sürekli hatırlatan ve hatırlamamızı sağlayan bir noktaya evrilir. Bellek alanında çalışmalar yapan Leyla Neyzi, “Bellek çalışmaları, tarihin bireysel yaşanmışlıklar yoluyla yeniden gözden geçirilmesine olanak sağlar” (2011: 4) demektedir. Kişi kendi tarihini bellek yoluyla tekrar hatırlar, üretir ya da unutarak yeni bir başlangıç yapmaya olanak tanır. Unutmak ya da unutmaya çalışmak da bu konu kapsamında ele alınmalıdır. İki ayrı filmde de unutmaya ve unutturma faaliyetleri oldukça önemlidir. Artemis’in annesi unutturmaya çalışan taraftadır fakat kızının gördüğü belge bunun önüne geçmiştir. “Annelerimiz”de ise unutturmaya çalışma daha çok o dönem bölgede yaşanan çatışmaların ve gerginliklerin devam etmesiyle ilintili bir durum olarak görülmektedir ve siyasal nedenleri de bulunmaktadır.

Filmlerin de bireysel ve toplumsal bellek aktarımında önemli bir işleve sahip olduğu görülmüştür. Sinema hem belge görüntüler içermesi hem de kurmaca aracılığıyla tanık hikâyelerini anlatması açısından bir araçtır. Yönetmenin belleği de filmler aracılığıyla ortaya çıkartılabilmektedir. Yönetmen, filmler aracılığıyla kendisi, ailesi ya da toplumun yaşamış olduğu çeşitli olayları aktararak bir bellek inşasına destek olabilmektedir. Sinemanın belge görüntülere yer vermesi sinemanın doğasıyla da yakından ilişkilidir. Kaydetme, gösterme ve aktarma ihtiyacı sinemayı ortaya çıkaran sebeplerden en önemlileridir. Belleğin sinemada nasıl yer aldığı, korunduğu ya da oluşturulduğu sorunsalı sinemanın toplumsal hafızayla olan ilişkisiyle de ilintilidir. Bazen ortada olmayan bir tanığın tanığı sinema olabilmektedir. Örneğin, Auschwitz Kampı’nda hayatını kaybeden bir esirin hayatını anlatan kurmaca bir film oradaki tanığa tanık olur ve seyirciyi de tanık kılar. Kurmaca filmler yoluyla olduğu gibi

direkt belge görüntülere dayanan filmler de bu tanıklığı somut kılabilmiştir. Seyirci, gördüğü belgeler, görüntüler ve sözlü tanıklığını aktaran kişilerle birlikte bir bellek inşa edebilmektedir. Dolayısıyla sinema bu noktada belleği harekete geçirmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi sinemanın doğası bu işleve oldukça uygundur. Kaydetme ihtiyacı ile bellek inşa etme isteği birbirine pek de uzak olan özellikler değildir. Filmlerde yönetmenin de bizzat tanıklığı söz konusu olabilmektedir. Bu durumda seyirci artık tanığa daha yakındır. Filmin yönetmeni bu olayı yaşamıştır ve seyirciye aktarmaktadır. “İzleyicinin şiddet dolu görüntülerle yaşadığı şok, travmanın bir biçimidir. Yani izleyen kişi gördüğü görüntülerle o konuya dair bilgi sahibi olsun ya da olmasın, ani bir travma yaşar” (Sönmez, 2015: 118). Seyircinin yaşadığı bu travma, tanığın yaşadıklarını aktarma noktasında elbette oldukça eksiktir fakat tanık ile özdeşleşme noktasında önemli bir işlev görmektedir.

Her iki filmde de ana odak noktası gençlerdir. Geçmişini arayan iki gencin belleklerine ulaşmasıyla film sona ermiştir. Her iki hikâyede de geçmiş bilgisi ters yüz olurken Ernesto’da geçmişin bugünden inşası daha baskın olarak gözükmemektedir ve bu durum bilinçli olarak gerçekleştirilmiştir.

Her iki film de farklı toplumsal bağlamlarda gelişmiştir. Dolayısıyla belleğe yaklaşımlar da filmin yönetmenlerinin içerisinde bulunduğu toplumsal yapıya göre şekillenmiştir. Belleğe olan bakış bu toplumsal bağlamdan izler taşımaktadır. Hatırlama veya unutmamanın kendisi toplumsal olandan ayrı düşünülmemelidir.

İki filmin sonunda da bir yüzleşme söz konusudur. Yüzleşme belleğin yeniden oluşturulmasına ve günümüze etki etmesine yardımcı olan bir deneyimdir. Akbulut’un da vurguladığı gibi “uzak ya da yakın geçmiş anımsanmadığında, geçmiş travmatik deneyimlerin acısıyla hesaplaşmadığında, bu deneyimler anlatıya ve görsel temsile dönüşmediğinde, geçmiş bazen yer altından, bazen dozerlerin yıktığı mahallelerin tozlarından, bazen düşlerde, bazen, biçimsiz bir ahlat ağacında, bazen de bir şarkıda karşımıza çıkmaya devam edecek” (Akbulut, 2018). Artemis ve Ernesto geçmiş ile hesaplaşmış ve artık yeniye, hatırlayacakları geleceğe doğru yol almışlardır. Aynı zamanda seyirci de bu hesaplaşmaya tanık olmuştur. Hesaplaşma sonucunda ortaya çıkan yüzleşme bireyin kendi hayat hikayesini de yeniden oluşturmasına yardımcı olmuştur. Bu oluşum sürecine çeşitli belgeler, insanlar, sözlü tarih anlatımları destek olmuştur. *Ay ve 66 Soru*’da yüzleşmeye etki eden şey bir belge iken, *Annelerimiz* filminde hatırlatıcı etken travmanın sözlü aktarımı olmuştur. “Bellek şimdiki zamanın içinde ve elbette geçmişin kolektif tasarımlarıyla oluşur” (Susam, 2015: 51). Her iki filmdeki karakter de şimdinin içerisinde geçmişi yeniden oluşturmuştur.

Artemis geçmişine belgeler ve babasıyla yüzleşme sonucunda ulaşırken Ernesto için ise geçmiş ev dışındaki alanlarda oluşmuştur. “Geçmişimiz, kişisel deneyimlerimizle birlikte sosyal ve toplumsal olayların da izlerini taşır” (Mutlutürk, Boduroğlu ve Tekcan, 2018: 243). Dolayısıyla Ernesto geçmişin izlerini toplumsal yaşamda yani evin dışarısında daha fazla aramaktadır. Ev içerisinde olan annesinin anlatacağı gerçeklik de yine dışarıya aittir ve içerisinde toplumsal anlamda yaşanan travmaların, çatışmaların derin izlerini taşımaktadır. Bu nedenle annesinin anlattığı hikâye toplumsal bir hikâyedir. Benzer hikâye farklı kişilerde de yaşanmıştır. Bu durum annesinin yalnız hissetmemesini ve bunu anlatabilme gücünü kendisinde bulmasını sağlamıştır. Ernesto’nun olgunlaşması annesini de güçlendirmiştir. *Ay ve 66 Soru*’da ise farklı bir geçmişle yüzleşme söz konusudur. Burada toplumsal bir travma söz konusu değildir fakat benzer bir olgunlaşma süreci vardır. Artemis geçmiş ile alakalı belgeye ulaştığında gerçeklik değişir. Babası da Artemis ile birlikte olgunlaşmaya başlamıştır. Başlarda mesafeli ve hayata küskün bir görünüme sahiptir. Kızının yarattığı motivasyonla ve mesafelerin daralmasıyla artık evinden daha fazla çıkabilmektedir. Artemis babasını yürütmeye çalışırken Ernesto da annesini geçmiş ile yüzleşmesi için ayağa kaldırmıştır.

Annelerimiz’de sözlü tarih olarak nitelendirilebilecek tanıklar, annenin anlatımları ve antropolojinin yöntemleri belleği oluştururken *Ay ve 66 Soru*’da sözlü belgeler sınırlıdır. Artemis’in babasının arabasında gördüğü belge ile ara ara verilen geçmişe ait görüntüler belleği oluşturmaktadır. Artemis belleği aile içerisinde ve sınırlı bir alanda aramaktadır. Ernesto’daki arayış ise daha geniş bir alana yayılmıştır. Toplumsal bir hatırlama ve yüzleşme pratiği daha çok belirgindir. *Ay ve 66 Soru* daha bireysel bir öykü iken *Annelerimiz* toplumsal bir anlatımdır. Bu nedenle hatırlama imgeleri de toplumsala dair ve değişkendir. “İnsan belleği antropolojik bir veri olabilir, ancak bir kültürün zamansallığını kurma ve yaşama tarzlarıyla yakından bağlantılı olduğu için, belleğin alacağı biçimler daima olumsaldır ve değişime tabidir” (Heyssen, 1999: 12-13). Bu nedenle bağlı olduğu toplumdaki bağımsız düşünülmemesi gereken filmlerdeki bellek de değişkendir ve içerisinde bulunduğu yapıyla ilintilidir.

Genel olarak iki filmde Artemis ve Ernesto karakterlerinin yetişkinliğe geçişte önemli dönüm noktaları, geçmişleriyle yüzleşmeleridir. Belleklerine katılan yeni bilgilerle onlar da yetişkin hale gelmişlerdir. “Otobiyografik bellek bizim en yakın dostumuzdur. Bizimle birlikte büyür” (Draaisma, 2017: 25). Her iki karakterin otobiyografik belleğine eklenen hafıza onları değiştirir. “Otobiyografik bellek, bireylerin kendi yaşadıklarından hatırladıkları olayların bütünü anlatmak için kullanılan terimdir. Uzun süreli bellek olarak anılan belleğin

bir parçasıdır” (Gülgöz, 2018: 13). İki filmde de yapılan aktarımlar ve ortaya çıkan belgelerle birlikte her iki gencin otobiyografik belleği genişlemiştir.

Ay ve 66 Soru filmindeki bellek, yüzleşme ve bunların genel hikâyeye etkisiyle *Annelerimiz* filmindeki öykünün akışı farklıdır. Artemis gördüğü belge üzerinden babasının haklı olduğunu öğrenip aralarındaki mesafeyi kaldırır. Ernesto ise annesinin geçmişte anlattığı baba figürünün aslında doğru olmadığını ve biyolojik babasının aslında annesine işkence ve tecavüz eden birisi olduğunu öğrenir. Bu nedenle annesinin anlattığı baba figüründen oldukça farklıdır. Ernesto haklı nedenlerle biyolojik babasını değil annesinin geçmişte anlattığı baba figürünü tercih etmiştir. Nihayetinde filmin sonunda kemikler ile çektiği fotoğraf bunu doğrular niteliktedir. Buradaki akış aslında genel olarak bellek ve yüzleşme noktasında genel çizgiden farklılaşmaktadır. *Ay ve 66 Soru* filminde klasik bir akış söz konusuysen *Annelerimiz*'de farklı bir akış söz konusudur. Birey gerçekte yüzleşse bile geçmişte anlatılan hikâyeyi tekrar inşa ederek ona inanmayı seçer ve bu nedenle de belleğini bilinçli olarak hikâyeyeyle tekrar inşa etmiş olur.

Sonuç

Ay ve 66 Soru ile *Annelerimiz* filmlerinde belleğin kurgulanışının farklı toplumsal bağlamlarda şekillendiği ortaya çıkmıştır. Bireysel ve aile hikâyeleriyle belgelerin aktarımının belleğin kurgulanışında önemli bir rol üstlendiği ve bunlarda yaşanan değişimlerin kişilerin belleğini etkileyebildiği görülmüştür. Genel olarak dezavantajlı olarak görülebilecek olan toplumsal grupların belleğinin aktarımında sinemanın önemli bir araç olarak kullanılabildiği ortaya konmuştur. Sinemanın bir bellek aracı olarak kullanılırken aynı zamanda tanık olan ve seyirciyi de tanık kılan bir özneye dönüştüğü tespit edilmiştir. İki filmde de seyirci artık birer tanıktır. Bu nedenle sinemanın tanıklığı yaratma ve aktarma işlevinin oldukça güçlü olduğu tespit edilmiştir. Sinemanın ortaya çıkışından günümüze kadar gelmiş olan ve devam eden belge bırakma işlevi filmlerin en önemli özelliklerinden bir tanesidir. Bu araştırma da o işlevi iki film üzerinden örneklendirmiştir. Sinemanın *Annelerimiz* filminde olduğu gibi toplumsal belleği odağına alan filmler aracılığıyla alternatif bir tarih yazımının tartışılması açısından da tetikleyici bir işleve sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Araştırma neticesinde yukarıda sıralanan sonuçlara ek olarak çeşitli öneriler de ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki sinemanın belge bırakma işlevinin dezavantajlı toplumsal gruplarda nasıl şekillendiğine dair yapılan çalışmaların artırılması ve bu artışın sinema ile toplum araştırmalarına daha fazla katkı sunması gerekliliğidir. Böylelikle farklı toplumsal gruplar arasındaki etkileşim ve hikâyelerin aktarımı sinema yoluyla hız kazanacaktır. Bu durumun

olumlu noktalarından bir diğeri de dezavantajlı toplumsal grupların hikâyelerini aktarmaya yarayan filmlerin de çoğalmasına destek olacak olmasıdır. Bu araştırmada ortaya çıkan önerilerden bir diğeri de farklı toplumsal bağlama yaslanan, odağına belleği alan filmlerin karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesinin gerekliliğidir. Bu bellek çalışmalarına daha farklı açılardan bakma noktasında katkı sağlayacaktır. Bu katkıda filmler gibi güçlü bellek aktarım araçlarının da olması bakış açılarını detaylandıracaktır. Bellek alanına yaslanan karşılaştırmalı film analizleri belleğin filmlerdeki odak noktalarının analiz edilmesi noktasında çeşitliliği sağlayacaktır. Dolayısıyla araştırmayı daha geniş bir toplumsal bağlama oturtacaktır. Bu nedenle tek film üzerinden değil birkaç film üzerinden karşılaştırmalı bir analiz yapma önerisi sunulmaktadır.

Kaynakça

Akbulut, Hasan. (2018). “Bugünün Yeni Türkiye Sineması'nda Geçmiş Anımsamak”. **Kadir Has Üniversitesi Panorama Dergisi**, Sayı: 29 <http://panorama.khas.edu.tr/dosya-bugunun-yeni-turkiye-sinemasinda-gecmisi-animsamak-597> Erişim Tarihi: 28.05.2019.

Augé, Marc (2019). **Unutma Biçimleri**. Mehmet Sert (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Assmann, Jan (2015) **Kültürel Bellek. Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik**. Ayşe Tekin (Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Blight, Dawid W. (2015) “Bellek Patlaması: Neden ve Neden Şimdi?” **Zihinde ve Kültürde Bellek**. Pascal Boyer, James V. Wertsch. (Yay. Haz.). Yonca Aşçı Dalar (Çev.). S. 301-319. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Counce, Stephen (2016) **Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi**. Bilmeez Bülent Can, Alper Yalçinkaya (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Cineuropa.org (2023a) <https://cineuropa.org/en/film/397503/> (Çevrimiçi) Erişim tarihi: 25.02.2023.

Cineuropa.org (2023b) <https://cineuropa.org/film/371238/> (Çevrimiçi) Erişim tarihi: 25.02.2023.

Connerton, Paul (2014) **Toplumlar Nasıl Anımsar?** Alâeddin Şenel (Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Díaz, Cesar. (Yönetmen). (2019) *Annelerimiz* [Sinema Filmi] Belçika, Guatemala: Need Productions, Perspective Films, Cine Concepcion.

Draaisma Douwe (2008) **Sıla Hasreti Fabrikası. Bellek yaşlılıkta nasıl işler?** Dürrin Tunç (Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Draaisma, Douwe (2017) **Yaşlandıkça Hayat Neden Çabuk Geçer. Belleğimiz geçmişimizi nasıl şekillendirir?** Gürol Koca (Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Draaisma, Douwe (2018) **Unutmanın Kitabı. Rüyalarımızı neden hemen unuturuz, anlarımız neden sürekli değişir?** Dilman Muradoğlu (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Duruel Erkılıç, Senem (2014) **Türk Sinemasında Tarih ve Bellek.** Ankara: De Ki Basım Yayın.

Filmekimi.iksv.org. (2023) <https://filmekimi.iksv.org/tr/annelerimiz> (Çevrimiçi) Erişim tarihi: 06.02.2023.

Fulford, Robert (2014) **Anlatının Gücü. Kitle kültürü çağında hikayecilik.** Ezgi Kardelen (Çev.) İstanbul: Kolektif Kitap.

Gülgöz, Sami (2018) “Otobiyografik Bellek: Tanımı ve Temel Kavramlar”. **Hayatı Hatırlamak. Otobiyografik belleğe bilimsel yaklaşımlar.** Sami Gülgöz,

Berivan Ece, Sezin Öner (Der.) s. 13 - 26 İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Gürbilek, Nurdan (2014a) **Ev Ödevi.** İstanbul: Metis Yayınları.

Gürbilek, Nurdan (2014b) **Yer Değiştiren Gölge.** İstanbul: Metis Yayınları.

Lentzou, Jacqueline (Yönetmen). (2021) *Ay ve 66 Soru* [Sinema Filmi], Yunanistan, Fransa: Blonde Audiovisual Productions, Luxbox.

Mutlutürk, Aysu & Boduroğlu, Ayşecan & Tekcan, Ali İ. (2018) “Kişisel ve Toplumsal Bellek”, **Hayatı Hatırlamak Otobiyografik belleğe bilimsel yaklaşımlar.** Sami Gülgöz, Berivan Ece, Sezin Öner (Der.) s. 243 - 264. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Neyzi, Leyla (2011) “Giriş”. **Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları.** Leyla Neyzi. (Yay. Haz.) s. 1-11. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Halbwachs, Maurice (2016) **Hafızanın Toplumsal Çerçevesi.** Büşra Uçar (Çev.) Ankara: Heretik Yayıncılık.

Halbwachs, Maurice (2018) **Kolektif Bellek.** Zuhâl Karagöz (Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Heyssen, Andreas (1999). **Alacakaranlık Anıları. Bellek yitimi kültüründe zamanı Belirlemek.** Kemal Atakay (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Pennebaker, James W. ve Gonzales, Amy L. (2015) “Tarih Yazmak: Kolektif Belleğin Altında Yatan Sosyal ve Psikolojik Süreçler” **Zihinde ve Kültürde Bellek.** Pascal Boyer, James V. Wertsch (Yay. Haz.). Yonca Aşçı Dalar (Çev.). S. 217-245. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ricoeur, Paul (2017) **Hafıza, Tarih, Unutuş.** M. Emin Özcan (Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Sarlo, Beatriz (2012) **Geçmiş Zaman. Bellek Kültürü ve Özneye Dönüş Üzerine Bir Tartışma.** Peral Bayaz Charum, Deniz Ekinci (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Sönmez, Sevcan (2015) **Filmlerle Hatırlamak. Toplumsal travmaların sinemada temsil edilişi.** İstanbul: Metis Yayıncılık.

Susam, Asuman (2015) **Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema.** İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Tuğrul, Saime (2022) **Yitik Bellek: Yas, Kimlik, Yüzleşme.** Ankara: Dipnot Yayınları.

Traverso, Enzo (2019) **Geçmiş Kullanma Kılavuzu. Tarih, bellek, politika.** Işık Ergüden (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

KİTAP İNCELEMESİ

Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş

Hayriye TİMUR

Doktora Öğrencisi

Kocaeli Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İletişim Bilimleri Anabilim Dalı

hayriyetimur@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8724-3608

Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş.

Christian FUCHS.

(Çev.: Diyar Saraçoğlu & İlker Kalaycı), İstanbul: NotaBene Yayınları, 2020, 544 sayfa.

Teknoloji ile aracılanan iletişimin gündelik yaşamın her anına sirayet ettiği günümüzde, bu iletişimin arka planındaki sistemin ve onu oluşturan güç mekanizmalarının ortaya konması elzem hale gelmiştir. Zira internet ve sosyal medya platformlarının oluşturulma mantığını, topluma egemen olan sistemle örtüşen yanlarını görünür kılmak; bu mekânlardaki sorunlu tarafların da görünür olmasını sağlayacaktır. Eleştirel kuram perspektifinden hareket eden Christian Fuchs, “Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş” başlığıyla ele aldığı çalışmasında, sosyal medyadaki sorunlu yapıyı görmezden gelerek, onun yalnızca olumlu yönlerine odaklanan bakışın eksikliklerini ortaya koymakta; özelde sosyal medyadaki ve genelde internetteki sorunlu yapının kapitalist sistemden bağımsız olmadığını göstermektedir.

Fuchs, sosyal medyayı sermaye birikimine dayalı gözetim, hedefli reklamcılık modeli, büyük veri gibi konular üzerinden detaylı şekilde irdeleyen kitabının ilk bölümünde, kapitalizmin çelişkilerinin sosyal medyadaki görünümüne değinir. Bu bağlamda Fuchs, Frankfurt Okulu’na, eleştirel kurama, kuramın sosyal medya ve internet üzerinde uygulanabilirliğine odaklanır. Eleştirel kuram ile eleştirel düşünmenin arasındaki farka da değinen Fuchs, “eleştirel kuram”ın bir tahakküm, sömürü ve ideoloji eleştirisi olduğunun altını çizer ve bu bakıştan yoksun olan “eleştirelliği” sorgular (Fuchs, 2020:22).

Marksist temele dayanarak mevcut toplumsal yapıdaki çelişkilerin görünür olması için diyalektik akıl yürütülmesi gerektiğine inanan Fuchs’a göre sosyal medyanın eleştirel incelemesi, bu

platformlardaki veri üretimi, dağıtımı ve kullanımı yöneten iktidar ilişkilerine de odaklanmalıdır. Zira sosyal medyadaki sorunlar, bu ilişkilerden bağımsız, kendiliğinden ortaya çıkan durumlar değildir. Sosyal medyadaki çelişkiler de ancak diyalektik bakış ile görünür ve tanımlanır hâle gelebilir. Fuchs'un (2020:47) sözleriyle kitabın görevi:

Sadece sosyal medya ile ilgili yeni bilgiler üretmek değildir, daha ziyade adil bir toplum için verilen mücadeleye katılabilecek sosyal medyanın sınırlarına ve potansiyellerine dair eleştirel anlayışlara olanak vermektir.

Dolayısıyla kitap, salt eleştirinin ötesine geçer. Öyle ki, her bir bölümün sonunda yer alan “Önerilen Okumalar ve Alıştırmalar” başlığı altında okuyucunun konu üzerine tartışması ve farklı, âdil sosyal medya olanakları üzerine düşünmesi teşvik edilir.

Kitabın “Sosyal Medya ve Büyük Veri Nedir?” başlıklı ikinci bölümünde Fuchs, “sosyal medya” terimindeki “sosyal” olmanın neye karşılık geldiğini tartışarak, internetin web 2.0 dönüşümüne ve sosyal ağların ortaya çıkışıyla birlikte kullanıcı paylaşımlarının interneti sosyalleştirdiğine (internetin sosyalleşmesi) dair görüşlere yer verir. Bunun yanında, internetteki sosyalliğin ne olduğunun anlaşılması için sosyal kurama gereksinim olduğunu düşünen Fuchs, bu nedenle farklı sosyal kuramcıların sosyallik anlayışlarını öne çıkarır. Durkheim’ın “sosyal olgular”, Weber’in “sosyal ilişkiler”, Tönnies’in “topluluk” ve Marx’ın “işbirliği” kavramlarına değinen Fuchs, bu kavramlarla sosyal medyayı incelemeye girişir. İnternet ortamında (web), bilişsel, iletişimsel ve işbirliği içeren bir sosyallik mevcuttur. Web’deki sosyalliğin farklılaşması, yeni sermaye birikim modellerine zemin hazırlamış, kullanıcıların çevrimiçi davranışlarını gözetleyen, analiz eden, verileştiren hedefli reklamcılık modeli uygulamaya konmuştur. “Büyük veri” kavramı, kitapta bu noktada eleştirilebilir bir niteliğe bürünür. Facebook, Google gibi şirketlerin çok sayıda kullanıcı verisini depolamasının amacı, iletişime erişimden ziyade, verileri reklam amacıyla satmak, yani kullanıcı verilerinden kâr elde etmektir. Fuchs (2020:84) bu nedenle sosyal ağların “dünyanın en büyük reklam ajansları” olduğunu öne sürer. Aynı zamanda sosyal medyada gözetlenen insanların web üzerinde bıraktığı her izin tek profilde bütünleştirilmesinin ve bunların analiz edilebilir verilere dönüştürülmesinin yaratabileceği faşist potansiyelleri, gözetimi, algoritma mantığına dayanan yönlendirmelerin doğurabileceği tehlikeleri ön plana çıkarır.

Fuchs, “Katılımcı Kültür Olarak Sosyal Medya” isimli üçüncü bölümde Henry Jenkins’i “katılımcı kültür” kavramı üzerinden eleştirmektedir. Jenkins’e göre “katılımcılık”; insanların, tüketicilerin web ortamında buluşarak içerik yaratmasını, sosyal ağlar üzerindeki etkileşimle harekete geçen kullanıcı davranışlarını kapsar. Bu nedenle sosyal medya şirketlerinin hâkimiyetine,

kullanıcıların “katılımcı” olarak ürettiği içerikleri metalaştıran şirketlerin kâr etmesine, kullanıcı sömürüsüne, gözetim gibi olumsuz taraflara değinmez. Jenkins, kullanıcıların sosyal ağlardan kültürel yarar sağladığı düşüncesiyle dijital emek sömürüsünün gerçek bir sorun olmadığından bahseder: “Jenkins’in gözünde kültürel eder, sömürünün meşrulaştırılması olarak görülür”. Fuchs’a göre Jenkins bu noktada paranın kapitalizmde merkezi bir öneme sahip olduğu gerçeğini kaçıır (Fuchs, 2020:119-120). Kitapta Jenkins’in aslen politik olan “katılımcılık” kavramını kültürel boyuta indirgeyerek sosyal ağların çelişkilerini ihmal etmesi yoğun bir şekilde eleştirilmektedir. Fuchs’un düşüncesine göre, arka planda kullanıcı verilerini metalaştırarak sermaye biriktiren sosyal medya şirketleri çelişki yaratır. Dolayısıyla gerçek bir katılımcılıktan uzaktır, kültürel boyutta değerlendirilen “katılımcılık” ifadesi sosyal ağlardaki sorunları görmezden gelir.

Kitaptaki eleştiriler Jenkins’in ardından dördüncü bölümde Manuel Castells’e yönelir. Fuchs, Castells’in Ağ Toplumu çalışmasını, bir toplum kuramından ziyade internet tarihinin bir sunumu olarak görmektedir. Toplumu anlamak için onun tarihi ile ilişki kurulması gerektiğini düşünen Fuchs (2020:167) Castells’in sosyal medya anlayışının “güç, özerklik, toplum, sosyallik ve kapitalizm kavramlaştırmaları ile bir ilişkiden yoksun” olduğunu öne sürer. Kitaptaki Jenkins ve Castells’e yönelik eleştiriler aslen sosyal medyaya eleştirel bakışın ne denli zayıf olduğunu gösterme amaçlıdır. Dolayısıyla Fuchs’un literatürdeki eksik bakışları görünür kılarak, eleştirel kurama dayanan sosyal medya çalışmalarının temellerini oluşturduğu düşünülebilir.

Kitabın beşinci bölümünden itibaren, sosyal medyanın eleştirel kuram çerçevesinde yorumlanmasının farklı platformlar üzerinde uygulamasına geçilir. “Uygulamalar” kısmında, şirketleşmiş sosyal medyadaki artı-değer üretimi ve kullanıcı emeği sömürüsünün nasıl işlediğine değinilmektedir. Fuchs, Marx’ın kapitalizmdeki sermaye birikim sürecinde sömürülen artı-değer analizini, sosyal medya platformlarının çalışma modeli üzerinden yeniden okumaktadır. Sosyal medya şirketlerinin sermaye birikim modeli, hedefli reklamcılık ve kullanıcı gözetimidir. Facebook ve Google gibi şirketler, kullanıcı tarafından oluşturulan içerikleri, kişisel bilgileri ve çevrimiçi davranışları reklamcılara meta olarak satar, bu noktada kullanıcının dijital emeği sömürülür; internet şirketleri, kullanıcıların karşılığı ödenmemiş zamanıyla sermaye biriktirir.

Fuchs’un “dijital emek” kavramı, Dallas Smythe’in 1970’lerin sonunda öne sürdüğü “izleyici metası” düşüncesine dayanır: “Dallas Smythe (1977), medya reklam modelleri örneğinde, medya şirketlerinin izleyiciyi reklam verenlere bir meta olarak sattığını ileri sürmektedir” (Fuchs, 2020:194). İnternet ve sosyal medya üzerindeki hedefli reklamcılık da benzer mantıkla işler: Kullanıcılar, internet ortamında bıraktıkları kişisel verilerin reklamverenlere meta olarak satılmasıyla

ile hedeflenir ve kullanıcılar önceden bıraktıkları verilerle ilişkili olabilecek, özel; kişiselleştirilmiş reklam içerikleriyle karşılaşır. Bu model, veriyi üreten kullanıcının ödenmemiş emeğiyle, hem reklamveren hem internet platformlarının sermaye biriktirmesini sağlar. Kâr yaratmak için kullanıcı ve verileri araçsallaştırılır. Dijital emek sömürsünde oyun ve emek arasındaki sınır bulanıklaşmıştır; sömürü, boş zaman etkinliğine dönüşerek eğlence gibi hissettirir: “Oyun büyük ölçüde metalaşmıştır [...] Facebook’ta oyun ve emek, sermaye birikimi için sömürülen oyun emeği biçimine yakınsar” (Fuchs, 2015:388).

Fuchs, kitabın altıncı bölümünde Google’ı “internette meydana gelen en iyi ve en kötü şey” olarak tanımlar. Ona göre, Google insanların bilişsel gücünü, işbirliğini geliştirmek için potansiyellere sahip olmasının yanında kapitalist ilişkiler içindeki bir gözetim ve metalaştırma makinesidir. Kitabın bu bölümünde, Google şirketinin oyun emeğine dayalı ideolojisine değinilir. Google çalışanları; iş/yaşam dengesizliğinden, uzun saatler çalışmaktan şikâyetçidirler. Google çalışanlarına iyilik görünümünde sunulan şeyler, onların daha üretken olmaları için yaratılan bir illüzyondur.

Kitabın yedinci bölümünde, Facebook’un finansal gücüne ve kullanıcı gözetimi sürecindeki rolüne değinilir. Facebook, tüm sosyal ağların kazanç modeli olan hedefli reklamcılık üzerinden kâr etmesinin yanında, satın alma stratejisine sahiptir. Fuchs’a göre bu strateji, Facebook ile rekabet edebilecek farklı şirketlerin (Whatsapp, Instagram, vb.) satın alınmasıyla Facebook’u sosyal medyaya yatay olarak entegre ederken, aynı zamanda şirketin medya sektöründeki pazar alanının genişlemesini sağlar. Tüm bunlar platformun ekonomik gözetiminden bağımsız değildir. Facebook, kullanıcı gözetimiyle sermaye biriktirmesinin yanında, kullanıcı verilerini farklı şirketlerle paylaşarak devlet gözetimine olanak sağlayan bir şirkettir.

Fuchs sekizinci bölümde, kamusal alan mefhumunu ve sosyal medyanın kamusal alan olup olmadığını Twitter platformu özelinde tartışır. Fuchs’un kamusal alana dair görüşleri Habermas’ın kavramına dayanmaktadır. Kavrama göre, kamusal alanın hem siyasal bir tartışma alanı hem de insanların bu alana katılımını sağlayan kaynaklara erişiminin eşit olması gereklidir. Fuchs (2020:354) twitter’ın genç, eğitilmiş orta sınıf hâkimiyetinde olduğunu ve yaşlı grupları dışladığını; siyasal olarak bilgili, yüksek gelirli ve iyi eğitilmiş kesimin bu alandaki iletişim sürecine hâkim olduğunu öne sürerek Twitter’ın Habermas’ın kamusal alan kavramının karşılığını tam olarak içeren bir ortam olmadığını belirtir. Fuchs’a göre, çevrimiçi zorbalıklar, taciz, kadın düşmanlığı ve şiddet içerikli mesajlar Twitter’ın kendi içinde çelişkili bir yapı olduğunu gösterir. Bu çelişki, sosyal medyanın toplumdaki iktidar yapısı ve kapitalizmin çelişkileri içine gömülü olmasından

kaynaklanmaktadır. Fuchs, sosyal medya belirlenimciliğini bir dijital yüceltme ifadesi olarak görerek tekno-determinizm eleştirisi yapar.

Twitter'ın Çin'deki eşdeğeri olarak görülen Weibo adlı sosyal medya platformunun işleyişi dokuzuncu bölümde tartışılmaktadır. Fuchs'a göre Weibo, Çin medyasının olduğu kadar Çin kapitalizminin de bir sembolüdür. Bu nedenle Çin'deki internetin anlaşılması için devletin önemli rol aldığı kapitalizm biçiminin anlaşılması gerekir. Çin kapitalizminde, özelleştirme, metalaştırma ve finansallaşma otoriter devlet modeliyle birleştirilmiştir. Fuchs, Çin medyası üzerine çalışan Yuezhi Zhao'dan aktararak, 1978 yılında Deng Xiaoping yönetiminin başlattığı reform dönemiyle birlikte, Çin'in enformasyon, iletişim teknolojileri ve medyanın ticarileşmesini teşvik ettiğini belirtmiştir. Çin'in neoliberalizmi "metalaştırma ile devlet denetimi, şirketleşmiş Batı pazarlaması ve halkla ilişkileri birleştirir" (Fuchs, 2020:381). Çin'de internet siyasi denetim altındadır. Fakat bu, Batı'daki internetin ve sosyal medyanın siyasi denetim/gözetim sürecinden geçmediğini düşündürmemelidir. Edward Snowden'ın ifşa ettiği bilgiler, NSA gibi gizli servislerin Batı internetini kitlesel gözetim için kullandığını göstermektedir. Hem Çin hem de Batı interneti, devlet ve sermayenin gözetimi altındadır. Çin'deki Weibo platformu tıpkı Batı'daki Twitter gibi hedefli reklamcılık modeli ile kâr sağlar. Weibo, Çin devletinin içeriğini denetleyebileceği bir platformdur, bunun yanında Batı'daki Twitter ve Facebook gibi platformlar da gözetim ve denetimle bütünleşiktir. Fuchs (2020:404) bu nedenle, Çin'deki internet denetiminin Batı'daki interneti idealleştiremeyeceğinden bahseder: "Edward Snowden'ın ifşaları Batı ülkelerinde de İnternet denetimi olduğunu göstermiştir".

Tüm bunların yanında, Çin dünyanın en büyük sömürülen işçi sınıfına sahiptir. Çin'deki işçiler, mücadelelerinde Weibo ve WeChat gibi platformları kullanmaktadır. Fakat bu platformlardaki şirket ve devlet denetimi, işçilerin takip edilme riskini beraberinde getirir. Fuchs kitabın bu bölümünde temel olarak, kapitalist gözetim mantığıyla işleyen sosyal medyanın hem Batı'da hem de Çin'de benzer riskler ve sorunlar taşıdığını görünür kılmaya çalışmaktadır.

Kitabın yedinci bölümünde, çevrimiçi daire kiralama platformu Airbnb ve çevrimiçi taksi uygulaması Uber'in çalışma modeli sorgulanır. Airbnb ve Uber'in paylaşım ekonomisi modeli ile işlediğinden bahseden Fuchs; duygusal ve olumlu çağrışımları olan ve aslen mübadeleye dayalı olmayan "paylaşım" anlayışının kapitalizmde nasıl bir sermaye birikim modeline dönüştürüldüğünü aktarır.

Fuchs sekizinci bölümde, ortaklaşa çalışma ve üretim biçimi olarak gördüğü Wikipedia'yı incelemektedir. Wikipedia, diğer web 2.0 platformlarından farklı bir biçimde işlemektedir. Kitapta incelenen Google, Facebook, Twitter, Weibo platformları hedefli reklamcılıkla, dikkat ve paylaşım

ekonomisiyle çalışan, kâr amaçlı şirketlerdir. Tüm bunların yanında Wikipedia ise reklamsız, ücretsiz erişilebilen, ortaklaşa çalışma ile yaratılan bir alandır. Wikipedia’da mübadele değeri yoktur, metalaştırılmayan işgücü, gönüllülük esasına dayanır. Sloganı “Gezegendeki her tekil kişinin tüm insanların bilgi birikimine ücretsiz erişiminin olduğu bir dünya hayal edin” olan Wikipedia, kapitalist sermaye birikimine hizmet etmez; herkesin kullanıp düzenleyebileceği bir web platformudur. Fuchs’a göre (2020:464) Wikipedia’daki çalışma modeli, kapitalizmin ötesine geçebilecek; sınıf ilişkilerinin karşısında duran toplumsal yapının potansiyellerini barındırmaktadır.

Fuchs, Wikipedia’nın taşıdığı potansiyelleri örneklemesinin ardından kitabın son bölümünde “gerçek bir sosyal medya”nın nasıl olması gerektiğini açıklar. Sosyal medyadaki ideoloji ve sömürüyü pek çok platform üzerinden Marksist bakış açısıyla gösterdiği çalışmasında Fuchs, başka bir internet ve sosyal medyanın mümkün olduğundan bahseder. Fakat çalışmanın bütününden görüleceği üzere, mevcut internet ekonomisi, web’deki dijital emek sömürüsü, ticari-siyasi veri gözetimi ve hedefli reklamcılığın neden olduğu manipülatif ilişkiler kapitalist sisteme temelden bağlıdır. Dolayısıyla Fuchs, alternatif bir internetin ancak başka bir toplumsal sistem altında geliştirilebileceğini savunur: “Müştereklere dayalı bir İnternet, müştereklere dayalı tasarım ilkelerini ve müşterekler yönelimli bir toplumu gerektirir” (Fuchs, 2020:507).

“Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş” kitabı, sosyal medyanın toplumsal fayda ya da zarar yaratması ekseninde dönen tartışmalardan farklı bir yerde konumlanmaktadır. Farklı olmasının sebebi, Christian Fuchs’un kitapta sosyal medyanın teknik özelliklerinden ziyade, o özellikleri üreten sistemin arka planının, ideolojisinin sorgulamasını yapmasından ileri gelir. Zira sosyal medya kendi kendine oluşan bir teknik araç değil, belirli bir düşünce sisteminin bir ürünüdür. Kitapta, sosyal medya platformlarının nasıl bir ideoloji ile yapılandırıldığı, kâr amacıyla hangi ekonomik modeli uyguladığı, kapitalizmin çelişkili karakterini nasıl temsil ettiği ve tüm bunların hangi risklere yol açabileceği sorgulanmakta, bu sorgulama Marksist perspektiften gerçekleştirilmektedir. Christian Fuchs, sosyal medyayı ve interneti eleştirel kuram çerçevesinde yorumlama yönünden bir ilk olan çalışmasında; mevcut internetin, sosyal medyanın ve toplumsal sistemin ötesine geçilebileceğine dair bir anlayış geliştirmeyi mesele edinmiştir.

KAYNAKLAR

Fuchs, C. (2015). *Dijital Emek ve Karl Marx*, (Çev. T.E. Kalaycı & S. Oğuz), Ankara: NotaBene Yayınları.

Fuchs, C. (2020). *Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş*, (Çev. D. Saraçoğlu & İ. Kalaycı), İstanbul: NotaBene Yayınları.